Iceland
Liechtenstein
Norway

Active citizens fund

www.activecitizensfund.bg

Проект „Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики“

Сборник с доклади от научно-практическа конференция на тема:

НАСИЛИЕТО В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО

проведена на 21.04.2023 г. в гр. Велико Търново

ПО ПРОЕКТ

„Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики“, който се осъществява с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия по Фонд Активни граждани България в рамките на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство

ОРГАНИЗАТОР: ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“,
Катедра „Психология“, Философски факултет

СЪОРГАНИЗАТОР: Женско Сдружение „Екатерина Каравелова“ – гр. Силистра

В.Търново
2023 г.

Редакционна колегия:
Проф. дн Красимира Петрова – научен редактор и съставител

Членове:
1. Проф. д-р Велислава Чавдарова
2. Проф. д-р Даниела Тасевска
3. Доц. д-р Ангелина Марковска
4. Доц. д-р Георги Георгиев
5. Доц. д-р Иван Стоянов
6. Доц. д-р Катерина Златкова-Дончева
7. Доц. д-р Манол Манолов
8. Доц. д-р Мариела Тодорова-Колева

Техническа редакция:
1. Гл. ас. д-р Златина Георгиева
2. Гл. ас. д-р Петя Трифонова-Димитрова
3. Гл. ас. д-р Ива Шишкова
4. Докторант Кремена Миланова

Рецензент:
Проф. д-р Тодор Минев

© Авторски колектив, 2023
© Издателство „Фабер“, 2023

ISBN: 978-619-00-1672-4

Съдържание

Вместо увод – представяне на проекта 7

Доц. д-р Манол Манолов

ОБЗОР ВЪРХУ БАЗИРАНИТЕ НА ДОКАЗАТЕЛСТВАТА ПОДХОДИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ.....17

Проф. дн Красимира Петрова

АСПЕКТИ НА НЕГЛИЖИРАНЕТО КАТО ФОРМА НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ.....35

Проф. д-р Даниела Тасевска

СОЦИАЛНИ ВЛИЯНИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕТО, ОСНОВАНО НА ПОЛА В СЕМЕЙНАТА ОБЩНОСТ 46

Проф. д-р В. Чавдарова

КАЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАГЛАСИТЕ КЪМ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ КЪМ НАСТОЯЩИЯ МОМЕНТ В БЪЛГАРИЯ.....58

Доц. д-р Георги Георгиев

ИНСТИТУЦИОНАЛНОТО БЕЗСИЛИЕ ПРЕД ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ.....65

Доц. д-р Мариела Тодорова-Колева
СОЦИАЛНИ УСЛУГИ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ПОДСЛОН НА ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА НАСИЛИЕ В БЪЛГАРИЯ.....82

Доц. д-р Мариела Тодорова-Колева
РОЛЯТА НА МЕЖДУИНСТИТУЦИОНАЛНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА НАСИЛИЕ ПРИ ОСИГУРЯВАНЕТО НА ПОДСЛОН И ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ 102

Катерина Златкова-Дончева
АСПЕКТИ НА ВИКТИМИЗАЦИЯТА ПРИ ДЕЦА И ЛИЦА С ИНТЕЛЕКТУАЛНА НЕДОСТАТЪЧНОСТ 117

Кремена Миланова
НАСИЛИЕТО – ВЪЗМОЖНИ ПРИЧИНИ И ФАКТОРИ.... 144

Аделина Иванова
КАУЗАТА „ОМБУДСМАН ПО ПРАВАТА НА ЖИВОТНИТЕ В Х-ТО ОУ „АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ“ – ФОРМИРАНЕ НА ОТГОВОРНОСТ, АКТИВНА ГРАЖДАНСКА ПОЗИЦИЯ И ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕ“ 154

Ева Грекова
ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ, ПРАВОСЪДНАТА СИСТЕМА И ПРАВОЗАЩИТНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ..... 165

Илияна Найденова
ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ
В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО..... 174

Милена Маринова
НАРЪЧНИК НА ВЛЮБЕНИЯ ТИЙНЕЙДЖЪР
…И НЕ САМО 186

Петя Райкова, Борислава Коджабашева-Хаджиева
МОДЕЛ НА ДОБРА ПРАКТИКА ЗА ОБУЧЕНИЕ
НА ДЕТСКИ ПЕДАГОЗИ ЗА ОТКРИВАНЕ
НА ПРИЗНАЦИТЕ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ..... 188

Радослав Христов, Живка Тодорова
ПРОЯВИ НА СУИЦИДНО ПОВЕДЕНИЕ
ПРИ ДОМАШНО НАСИЛИЕ..... 198

Росица Димитрова, Боряна Илиева-Михайлова
РОЛЯ НА УЧИЛИЩЕТО ЗА ФОРМИРАНЕ НА НАГЛАСА
ЗА НЕПРИЕМАНЕ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ..... 207

Гл. ас. д-р Ива Шишкова
ФИЛОСОФСКИ АСПЕКТИ
НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ 212

Доц. д-р Ангелина Марковска
ВЛАСТОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ПОЛОВ ПРИНЦИП
КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА МЕЖДУ- И ВЪТРЕПОЛОВА
ДИСКРИМИНАЦИЯ..... 227

Цвета Велчева
МЪЛЧАЛИВОТО НАСИЛИЕ..... 235

Гл. ас. д-р Петя Трифонова-Димитрова
ОБЗОР НА ПРОВЕДЕНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ
ЗА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ В БЪЛГАРИЯ 242

Проф. д-р Тодор Минев
РЕЦЕНЗИЯ 245

ВМЕСТО УВОД – ПРЕДСТАВЯНЕ НА ПРОЕКТА

Проект № ACF/817: „Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики.“

Проектът се изпълнява с финансова подкрепа предоставена от Исландия, Лихтенщайн и Норвегия, по линия на Финансовия механизъм на ЕИП.

Период на реализация на проекта: 20.07.2021 г. – 19.01.2024 г.

Тематичен приоритет № 4: Повишаване на приноса на гражданските организации за равенството между половете и предотвратяване на насилието по полов признак

Бенефициент: Женско сдружение „Екатерина Каравелова“, гр. Силистра

Партньор по проекта: Великотърновски университет „Св.Св. Кирил и Методий“.

Основната цел на проекта е провеждане на изследвания за причините, следствията и възможните подходи за предотвратяване на насилието, основано на пола и във връзка с равенството по отношение на пола.

Основните целеви групи към които е насочена инициативата са политици на национално и европейско ниво и университетски институции.

Дейности и резултати:

1. **Теоретично изследване на българското семейство** (август – ноември 2021), съдържащо данни и факти за насилието и взаимоотношенията в локален, национален, етнически и трансгенерационен план. Изследването е публикувано в интернет страницата www.ekaravelova.org за свободен достъп до всеки който се интересува от проблема. Печатни копия са разпространени сред регионалните библиотеки в страната и висшите учебни заведения с хуманитарни специалности. На база изследването е изготвена „Хронологична карта на българското семейство". От 2023 г. то е въведено като курс лекции в учебната програма по Етнопсихология във Великотърновски университет.

Някои аспекти от изследването:

Основни групи фактори, предпоставящи феномена домашно насилие, основано на пола:

- Културни фактори – включват патриархалните и сексистки възгледи, половите стереотипи и предразсъдъци, нормативните очаквания за женственост и мъжественост, социализиране на пола, разбиране на семейната сфера като частна и под мъжка власт, религиозните и исторически традиции, сексуалността свързана с концепцията за така наречената семейна чест и т.н.
- Правни фактори – да бъдеш жертва на домашно насилие, основано на пола, се възприема в много общества като срамно и слабо, като много жени и деца все още се смятат за виновни за привличането на насилие срещу себе си чрез поведението си. Доскоро законът в някои страни все още разграничава обществеността и частното пространство, което прави жените особено уязвими към домашно насилие. Докато повечето форми на

домашното насилие, основано на пола, са криминализирани в повечето европейски страни, практиките на правоприлагането в много случаи са в полза на извършителите, което помага да се отчетат ниските нива на доверие в публичните органи и факта, че повечето от тези престъпления остават недекларирани.

- Икономически фактори – липсата на икономически ресурси като цяло прави изключително трудно жертвите да се измъкнат. Когато безработицата и бедността засягат мъжете, това също може да ги накара да отстояват своята мъжественост чрез насилствени средства.
- Политически фактори – темата за насилието, основано на пола, в някои случаи се счита за неважна, като на домашното насилие също не се отделят достатъчно ресурси и внимание.

Най-честите ефекти от психологическата злоупотреба при жените -жертви са:

- 7 от 10 психологически малтретирани жени проявяват симптоми на Посттравматично стресово разстройство (ПТСР) и/или депресия;
- Жените, страдащи от психологическо насилие, са много по -склонни да съобщават за лошо физическо и психическо здраве и да имат повече от 5 посещения при лекар през последните години;
- Психологическата злоупотреба е по-силен предиктор за ПТСР, отколкото физическото насилие сред жените.
- Животът в насилническа семейна среда като пострадал (жертва или свидетел) води до две крайно отрицателни следствия:
- Предпоставка е за формиране на нагласи за насилническо поведение. Това означава, че всеки, израснал в подобна среда е потенциален насилник.

- Предпоставка е за деформация на личността. Нарушени са нейните вътрешна сигурност и увереност за справяне със семейните и социалните ангажименти, което формира като цяло враждебно отношение към околната среда.

Психологическите характеристики, които доминират в личностния профил на насилника, най-често са:

- лица с ниска самооценка, компенсирана в идеализиране на физическото превъзходство като средство за подчиняване на хората, с които общува;
- лица с емоционална неустойчивост, водеща до липса на самообладание в екстремална ситуация (конфликт, стрес, загуба);
- лица с краен егоцентризъм при удовлетворяване на собствените потребности и готовност на всяка цена да се „вземе своето“;
- лица със засилена агресивност и жестокост (с дефицити в способите за приемане и прошка);
- лица, смятащи се за недосегаеми – отмъстителни и изпълнени с омраза към всеки, който се изпречи на пътя им;
- лица с примитивно съзнание за жената и нейната роля в семейството и социалния живот на обществото;
- лица с алкохолна и друга злоупотреба с вещества;
- често проявяващ агресия и садизъм към домашни любимци;
- с нисък контрол на гнева и с дефицит на уменията за управление на гнева.

По-значими съвременни фактори на средата (външни за индивида), които засилват тенденцията за упражняване на насилие от страна на българите:

- социално-икономическата криза – фактор, който застрашава физическото оцеляване на отделни граждани

или цели семействата и предизвиква духовно обезверяване;

- средствата за масова информация – фактор, който застрашава изграждането на ценностната система у подрастващите и в известен смисъл провокира използването на насилието като механизъм за решаване на конфликти или за бързо завоюване на успех;
- глобализацията – фактор, който застрашава себереализицията на личността. В глобалното общество човек осъзнава своето несъвършенство и по-често изпада в депресия, израз на духовната неудовлетвореност;
- отчуждението – фактор, който застрашава сплотеността на общността като група и провокира несигурност и недоверие към външният свят на равнище личност;
- социалната аномия – фактор, който застрашава съхраняването на духовната идентичност, тъй като липсата на ценности и ценностни ориентации се отразява предимно регресивно на човешкия род.

Според проф. Минко Хаджийски: „… насилието в различните си форми и честота на проявление е част от семейния живот. Брутално физическо, грубо вербално и даже префидно помагащо, то изглежда неизменен феномен, повлиян от културния и историческия контекст. В традиционните семейни отношения то присъства, като резултат на битова психологическа нагласа…по причини, свързани с много променените социално-икономически, нравствено-регулативни и полово-ролеви дадености. Насилието в българското семейство явно или прикрито изглежда се увеличава. Неприятно е да се признае, но съвременното семейство все по-трудно изпълнява основните си функции… Ако някога насилието, макар и лошо, все пак е обслужвало някакъв архаичен морален императив, днес изглежда е белязано от егоистично-невротична самоцелност…“

2. **Количествено и качествено изследване** на полово-ролевите стереотипи, нагласи към домашното насилие и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България (декември 2021 – октомври 2022 г.).

Количественото изследване във всички 28 области – събрани данни по метода на анкетирането, което се провежда от студенти. Те са обработени и служат за измерване на нагласите и дефицитите по отношение на домашното насилие.

В 14 области от страната с характерни особености в социално-икономически аспект и фолклор се реализира изследване, чрез пряк контакт с хората, използвайки метода на фокус – групите, на полово -ролевите стереотипи и взаимоотношенията в българското семейство. Проведени са в областите: София, София – град, Монтана, Смолян, Силистра, Шумен, Ловеч, Перник, Велико Търново, Сливен, Пазарджик, Варна и Пловдив. Модератори на срещите са преподаватели в катедра „Психология“ към Великотърновския университет.

Част от резултатите сочат:

- Обастен град в централна България: Участниците в изследването приемат като най-съществени разлики в разбирането за семейството преди и сега девалвацията на ценностната система, стресът, липсата на комуникация, усещането за безнаказаност и новите технологии. Основните фактори, провокиращи насилие според участниците са финансови, зависимости, наблюдавано насилие като агресор и жертва, ревност, желание за надмощие, липса на комуникация, липса на образование, липса на възпитание, безпаричие, психопатна личностова структура, нарцистично поведение.
- Малко населено място в един от най-бедните райони на страната:

Според участниците разликите в разбирането за семейството от преди и сега са в отрицателна посока, тъй като „през годините имаше срам, а сега липсва“. Нивото на развитие на родителите е ниско, супер горделиви са и имат изисквания. Децата са по-агресивни, имат „свободия“ и по-голяма власт. Образованието не е критерий за възпитание. Децата нямат уважение към нищо. Между поколенията е имало респект, сега го няма, авторитета на родителя „увисва“. Структурата на семейството сега е различна – неясна и разчупена. Жената има повече отговорности, мъжете често са безработни. Имат по-ниско самочувствие, често обаче им е удобна тази роля.

Основните фактори, провокиращи насилие според участниците са свързани с възпитанието. Мъжът често агресира поради непълноценност и поради традиция. Има и „тиха“ агресия, прилагана по-често от жените към мъжете. Докато при физическата агресия има видими резултати, „при тихата резултата е в кръчмата“…

- Ученици от 10,11 и 12 класове (обл. Перник).

Като най-съществени разлики бяха определени промяната на значението на семейното богатство, то се интерпретира като вариант за бързо издигане или забогатяване, но не и като източник на любов и топлина. Хората са преди всичко консуматори, а не ценители на традиционните устои. Родителите държат на финансови резултати, а възпитанието понякога е оставено на технологиите или роднини, които оказват съдействие. На децата им се гласува така нареченото доверие, че могат да се справят сами, само защото възрастните или са уморени или не им се занимава с такива незначителни неща, като самооценката на младите или пък потребностите им.

- Малко населено място с жители от турски и ромски етнос, преобладаващо неграмотни, с повече от 4 деца, безработни. Повечето не говорят български език. По-голя-

мата част са без брак, с ранно съвместно съжителство от 14-15-годишна възраст. Като промяна в семейството посочват тенденцията младите сами да избират партньорите си, а не да бъдат „продавани“ от родителите си.

3. **Анализ на получените данни от проведените изследвания** и изготвяне на два броя наръчници (ноември 2022 – февруари 2023 г.).

Анализа послужи за разработване на два броя наръчници, насочени към превенция и интервенция на домашното насилие. Наръчниците са съобразени с получените резултати и установени особености. Първият е насочен към помагащите професии и образователни институции, а вторият – насочен към публични личности, влияещи на политиката в областта на домашното насилие и насилието, основано на пола.

4. **Провеждане на международна научна конференция** за по-широко обсъждане на проблемите свързани с насилието основано на пола и равенството по отношение на пола (април 2023 г.).

Онлайн и присъствена международна научна конференция за по-широко обсъждане на проблемите, свързани с насилието основано на пола и равенството по отношение на пола. За участие бяха поканени учени от български и чуждестранни университети. Поканата бе публикувана и в социални мрежи за споделяне на научна информация. В рамките на конференцията бе изложен анализа на резултатите от изследванията. Участниците представиха доклади по темата, които дават възможност за запознаване на научната общност със спецификата на насилието основано на пола. Докладите ще се разпространяват сред библиотеки в България.

5. **Работна среща в Европейския парламент** (юни 2023 г.)

Осъществени са контакти с български евродепутати и бе организирана среща с тях. Сформира се делегация от 6 човека, пряко участвали в изпълнение на дейностите по проекта. Работната среща се проведе в Европейския парламент. В рамките на срещата бяха представени националните характеристики, свързани с домашното насилие, като част от насилието основано на пола, проблемните области в българското законодателство и възможните подходи за синхронизиране с европейските политики с фокус върху Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие.

6. **Работни срещи с Комисия по правни въпроси, Комисия по образованието и науката и Комисия по труда, социалната и демографска политика към Народно Събрание на Република България**, за обсъждане на подходящи политики (септември 2023 – януари 2024 г.).

На срещите ще бъде представен анализа от изследванията по проекта. С комисията по правни въпроси ще се обсъдят предложения за промяна в законодателството в контекста на Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие. На срещата с комисията по образованието ще се обсъдят предложения, свързани с политики, насочени към ранна и последваща превенция, чрез работа в училищна и университетска среда, която генерира бъдещото поколение. На срещата с социалната комисия ще се обсъдят предложения за промяна на политиките в социалната сфера. Основната цел на срещите е ограничаване на насилието и превенцията на формирането на „зловредни“ нагласи, които да бъдат причина за дискриминация, базирана на пола, респективно на домашното насилие.

След приключването на проекта в дългосрочен план се очаква инициирането на законодателни промени в България и извеждане на успешни образователни, социални и правни мерки за ограничаване и предотвратяване на домашното насилие/насилието, основано на пола.

Екип на Женско сдружение „Екатерина Каравелова“
Гр. Силистра

ОБЗОР ВЪРХУ БАЗИРАНИТЕ НА ДОКАЗАТЕЛСТВАТА ПОДХОДИ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Доц. д-р Манол Манолов
Катедра „Психология“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Домашното насилие е широко разпространен, глобален проблем, който изисква ефективни стратегии за превенция. За жалост по-голямата част от превантивните програми в България са или ситуативни, или за тези, които са институционализирани не се отделят достатъчно средства и ресурс. Най-малкото, липсата на адекватна статистика относно насилието и в частност домашното насилие не позволява формирането на рационални превантивни програми, които да са локализирани и адаптирани към конкретен проблем. Разбира се, положителна тенденция е, че държавата и неправителственият сектор работят интензивно, но усилията им са главно насочени към третичната превенция, когато често е твърде късно и налага много по-голяма инвестиция. В света са разработени различни програми за превенция на домашното насилие, осигуряващи запознаване и обучение в умения и компетентности за намеса. Този доклад разглежда някои базирани на доказателствата практики, предимно прилагани в образователната система.

Ключови думи: домашно насилие, стратегии за превенция, статистически данни, добри практики, образователни програми

Въведение

Стандартно, програмите за превенция са разграничени на първична превенция, вторична и третична интервенции. Програмите за първична превенция се фокусират върху предотвратяването на домашното насилие, преди да е започнало. Тези програми имат за цел да променят нагласите, вярванията и поведението, които допринасят за домашното насилие. Програми като Fourth R и Coaching Boys Into Men (CBIM) показват значителни подобрения в отношението към половите норми и насилственото поведение (Wolfe et al., 2009; Miller et al., 2013).

Програмите за вторична интервенция се фокусират върху ранна интервенция, за да се спре насилието от ескалация или повторна поява. Програмите за намеса на странични наблюдатели попадат в тази категория. Програми като Green Dot и Bringing in the Bystander показват обещаващи резултати за подобряване на поведението при намеса на странични наблюдатели (Coker et al., 2015; Banyard, Plante, & Moynihan, 2004).

Третичните интервенции се фокусират върху дългосрочна подкрепа за жертвите и подвеждане под отговорност и рехабилитация за извършителите. Програми като модела Duluth предлагат рехабилитационни услуги за правонарушители и са показали различни нива на успех при намаляване на нивата на рецидивизъм (Shepard, Falk, & Elliott, 2002).

Въпреки че тези програми са показали различна степен на ефективност, все още има предизвикателства пред успешното им прилагане. Фактори като културни вярвания, системни неравенства, липса на ресурси и стигма, свързани с домаш-

ното насилие, могат да възпрепятстват ефективността на тези програми. Освен това изследванията, оценяващи тези програми, често са изправени пред методологични предизвикателства, включително недостатъчни по обем извадки, липса на контролни групи и т.н. Тези фактори подчертават необходимостта от по-строги и всеобхватни изследвания в тази област (Dekeseredy & Schwartz, 2016).

1. Училищни програми за първична превенция на домашното насилие

Училищните програми са неразделна част от формирането на нагласи и поведение в детството и юношеството. Особено критичен е периодът на юношеството, в който младите хора започват да се ориентират и експериментират в условията на романтичните връзки. Това е причината програмите, които са насочени към превенция и придобиване на умения и компетентности да са широко включени в редица училища. Тези програми често включват обучение и тренинги по теми като здравословни взаимоотношения, комуникация, разрешаване на конфликти, разпознаване на признаците на домашно насилие. Програмите, които се ползват в училищата се базират на няколко основни теоретични постановки. Една от тях е теорията за социално учене. Предложена от Алберт Бандура (Bandura, 1977), тя предполага, че хората се учат един от друг чрез наблюдение, имитация и моделиране. Следователно, ако юношите са изложени на модели, демонстриращи уважително, ненасилствено поведение във взаимоотношенията, те са по-склонни да възприемат подобно поведение. Много училищни интервенции включват ролеви упражнения или други форми на моделиране, за да се възползват от този механизъм за обучение. Друга теория, върху която се позовават програ-

мите за превенция е теорията за планираното поведение. Тази теория, предложена от Icek Ajzen (Ajzen, I., 1991), постулира, че нагласите на даден човек, възприеманите социални норми и възприеманият поведенчески контрол влияят върху неговите намерения, които от своя страна влияят върху неговото поведение. Съответно, много училищни интервенции имат за цел да променят нагласите към домашното насилие, да установят ненасилието като социална норма и да дадат възможност на учениците да придобият уменията, необходими за управление на конфликти в отношенията, без да се прибягва до насилие. Посочените теории се надграждат от социо-екологичния модел (Bronfenbrenner, U., 1977; Heise, L. L., 1998), който обяснява, че поведението се формира от множество нива на влияние: индивидуално, междуличностно, общностно и обществено. Училищните интервенции често възприемат многостепенен подход, който не само се фокусира върху индивидуалните нагласи и поведение, но също така засяга нормите на връстниците, училищните политики и по-широките обществени нагласи към домашното насилие. Позоваването на посочените теоретични постановки са допълнени и от теорията за поведението на страничния наблюдател (Latané, B., & Darley, J. M., 1970; Banyard, V. L., 2015). Според нея, хората са по-склонни да се намесят в проблемна ситуация, ако разпознаят ситуацията като проблемна. Ако предварително тя се разглежда като проблем, то индивидът се чувства отговорен към намесата и компетентен относно начина за намеса. Ето защо много училищни интервенции целят да насърчат чувството за отговорност сред учениците, както и да възприемат адекватни и безопасни начини за намеса в ситуации на домашно насилие. За основа на всичко посочено може да се възприеме когнитивно-поведенческата теория (Beck, A. T., 1976; Dobson, D., & Dobson, K. S., 2018), която постулира, че нашите мисли, чувства и пове-

дение са взаимосвързани и че промяната на неадаптивните мисли може да доведе до промени в чувствата и поведението. Това е и причината за ползване на редица техники, които са базирани на когнитивно-поведенческата теория в училищните кампании.

Тук са представени някои от програмите, които се ползват в училищата, а за тях са получени научни доказателства относно ефективността.

1.1. Програма за безопасни срещи

Една от най-проучваните училищни програми, насочени към предотвратяване на домашното насилие, е програмата за безопасни срещи. Тази програма използва цялостен подход. На първо място са създадени училищни учебни програми. Те се състоят от десет 50-минутни сесии, като са предназначени да бъдат изнасяни от учители или други специалисти. Включва интерактивни дейности като ролеви игри и мозъчна атака, които имат за цел да научат учениците относно злоупотребата при интимните взаимоотношения, както и да насърчи ненасилственото разрешаване на конфликти. Втори компонент от програмата включва театрална постановка. В нея, учениците играят пиеса, която включва насилствени отношения и се казва „Край на насилието“, тя има за цел да повиши осведомеността относно проблема и да стимулира дискусия. На трето място е и конкурс за постери. Това позволява на учениците да прилагат знанията си творчески и помага за затвърждаване на посланията, предадени в учебната програма и театралната постановка. Някои от темите, които обхваща програмата са управление на конфликти, преодоляване на половите стереотипи, идентифициране на злоупотреба, идентифициране на взаимоотношенията, базирани на любов и грижа и т.н.

Рандомизирано, контролирано проучване от Foshee et al. (1998) установява, че учениците, които са участвали в програмата за безопасни срещи, съобщават за между 56% и 92% по-малко физическо и сексуално насилие в отношенията, както и виктимизация четири години след програмата. Това предполага, че безопасните срещи могат да имат дълготраен ефект за предотвратяване на насилие.

Програма „Четвъртото В (Fourth „R“)“

Програмата Fourth R (Relationships) е цялостна училищна програма, разработена в Канада. Учебната програма е интегрирана в стандартния курс по здравно образование и се фокусира върху развитието на здрави взаимоотношения и намаляване на рисковото поведение. „Четвърто В“, означава, че Взаимоотношенията (четвъртото „В“) са толкова основни за образованието, колкото четенето, писането и математиката.

Четвъртото В се изпълнява през цялата учебна година, и е интегрирано в редовния курс по здраве и физическо възпитание, който е задължителен за ученици от девети клас. Подходът включва: Наръчник за класната стая на учениците: структурирана учебна програма от 21 урока, които ангажират учениците в интерактивни дейности като ролеви игри, дискусии и групови задачи по теми свързани с взаимоотношенията; Ръководство за учителя, което включва насоки за учителя, целящи улесняване на часовете в класната стая, допълнителни дейности и връзки към очакванията на учебната програма; Ресурси за родители: Информация и дейности за насърчаване на родителите да затвърдят посланията на програмата у дома.

Проучване на Wolfe et al. (2009) установява, че учениците, които са участвали в програмата Fourth R, съобщават за значително по-ниски нива на насилие в отношенията и значително по-високи нива на използване на презерватив две години и половина след интервенцията. Тези резултати показват, че

програмата Fourth R може ефективно да насърчава здравословни взаимоотношения и да намали рисковото поведение сред подрастващите.

1.2. Изместване на граници

Изместването на границите е многостепенна превантивна програма, предназначена за ученици от средните училища. Програмата включва уроци в класната стая и базирани на физическата среда интервенции. Учебната програма включва шест интерактивни сесии в класната стая, където учениците обсъждат и определят границите във взаимоотношенията, законите и последствията, свързани с насилието и сексуалния тормоз. Те научават стратегии за предотвратяване и предпазване от тези поведения. Интервенциите във физическата среда включват картографиране, при което учениците трябва да идентифицират опасни зони в училището, за които след това се адресират предложения за промени в училищната среда (като засилен надзор, охрана, видео наблюдение). Училищата могат да прилагат единия или и двата компонента. Изследванията показват, че прилагането както на компонентите на ниво класна стая, така и на ниво физическа среда води до най-значително намаляване на сексуалния тормоз и насилието.

Изводи относно програмата предлагат Taylor et al. (2013). Те извеждат това, че комбинираните интервенции на ниво класна стая и физическа среда водят до значително намаляване на сексуалния тормоз и виктимизацията и извършването на сексуално насилие от връстници 6 месеца след интервенцията (Niolon, P. H. et. al., 2019). Тези резултати предполагат, че изместването на границите е ефективна стратегия за намаляване на насилието сред учениците в средното училище.

В цялост интервенциите, които се свързват с провеждането на превантивни кампании в училищата, които се базират

на запознаването със здравите взаимоотношения и усвояване на техники за разрешаване на конфликти и предотвратяване на нежелано поведение имат висока ефективност. De La Rue et. al. (2014) провеждат мета – анализ на 23 училищни програми за превенция на насилието във взаимоотношенията, като потвърждава, че такива програми могат да намалят проявите на насилие, а ефектите са трайни във времето. Въпреки че размерите на ефекта са малки до умерени, проучването подчертава стойността на интервенциите в училище като част от цялостен подход за предотвратяване на домашното насилие.

2. Интервенции насочени към страничните наблюдатели като вторична интервенция

Програмите за интервенция, които са насочени към страничните наблюдатели предоставят обучение, което помага на хората да разпознават признаците на домашно насилие и да възприемат стратегии за ефективна намеса. Проучванията показват, че тези програми са успешни в повишаването на знанията на участниците относно домашното насилие, промяна на нагласите към и повишаване на ефективността при намеса.

2.1. Програма „Зелена точка“

Програмата „Зелена точка“, разработена от д-р Дороти Едуардс, е цялостен подход за превенция на насилието, който използва силата на връстниците и културното влияние от всички нива на социално-екологичния модел. Програмата се фокусира върху сексуалното насилие и превенцията на преследването като форма на насилие. Прилага същите принципи, които биха могли да бъдат полезни и за предотвратяване на домашното насилие.

Програмата се основава на допускането, че ангажирането на отделни лица като „съюзници“ или активни наблюдатели може значително да намали насилието в дадена общност. Програмата „Зелена точка“ се стреми да ангажира всички членове на общността като потенциални странични наблюдатели и има за цел да намали базираното на власт насилие, като ги въвлече в проактивно поведение, което подчертава нетърпимостта към насилието като норма.

„Зелена точка“ се състои от две основни части:

- **Презентации за повишаване на осведомеността и обучение:** Това са кратки, интерактивни презентации, които представят основни елементи при поведението на страничните наблюдатели и провокират дискусия относно потенциални пречки пред намесата.
- **Обучение за странични наблюдатели:** Това е по-интензивна интерактивна сесия за обучение, предназначена да предостави на участниците необходимите знания и умения за повишаване на проактивното и реактивно поведение, необходимо на страничните наблюдатели.

Програмата има за цел да създаде две промени. Първо, възнамерява да намали извършването на насилие, основано на власт, като промени нормите на общността, които му позволяват да процъфтява. Второ, планира да редуцира приемането и бездействието на страничните наблюдатели чрез насърчаване на културата за намеса на страничните наблюдатели.

Проучване на Coker et al. (2017) установяват, че прилагането на програмата „Зелена точка“ в гимназиите е довело до значително намаляване на процента на извършване на сексуално насилие, което е доказателство за ефективността на тази програма.

2.2. Ментори в превенцията на насилието (Mentors in Violence Prevention – MVP)

Това е програма за лидерство, която използва подхода на страничния наблюдател за предотвратяване на всички форми на насилие, включително домашното, като се фокусира върху ролята на връстниците за предотвратяване на насилието. Тя насърчава участниците да се намесват преди, по време или след инцидент на малтретиране, тормоз или насилие. Програмата обучава хората в поведения, които да бъдат модел за подражание, като това насърчава ненасилствените отношения. Тя използва подхода на социалната справедливост, предизвиквайки социалните норми, които допринасят за ненасилственото поведение. Програмата е проектирана около интерактивни дискусии и упражнения, които предоставят на участниците сценарии от реалния живот, като им предоставят различни възможности за намеса.

Менторският модел използва поредица от „Книги игри“, насочени към различни групи (например мъже, жени, младежи). Те включват сценарии, които описват вредни или потенциално опасни ситуации. Дискусиите се въртят около тези сценарии и се улесняват от обучени ментори. Основна характеристика на програмата е, че тя не етикира участниците като потенциални жертви или извършители. Точно обратното, хората са поставени в ролята на странични наблюдатели, които могат да предприемат различни действия – да подкрепят връстници, да се изправят срещу несправедливо поведение и т.н. В свое изследване Katz и Moore (2013) установяват, че тази програма е ефективна предвид увеличаването на вероятността от намеса на страничните наблюдатели и редуциране на приемането на митовете относно изнасилването. Изследването подчертава ефективността на програмата.

2.3. Метаморфоза на момчетата в мъже (Coaching Boys Into Men (CBIM)

Програмата е насочена към превенция на насилието, която е специално насочена към треньорите по атлетика. Тя им дава възможност да учат своите момчетата спортисти на значението на уважението към жените и важността на ненасилствените отношения. Подходът се основава на идеята, че треньорите могат да бъдат невероятно влиятелни в живота на младите хора и по този начин могат да играят значителна роля при формирането на техните нагласи и поведение, особено по отношение на уважението, почтеността и ненасилието. На треньорите са предоставени инструменти, които ги запознават с теми като например как да започнат важен разговор с младите спортисти. Важна е посоката към промяна на нагласите, като се поставя акцент върху разграничаването между насилието и силата, подчертават се „вредните нагласи", които възпрепятстват здравословните взаимоотношения. Програмата предоставя поредица от структурирани, кратки, седмични дейности, които треньорите трябва да предоставят през целия спортен сезон. Учебната програма включва теми като лична отговорност, обиден език, неуважително поведение към жените, кибер насилие. Miller et al. (2013) установяват, че спортистите в гимназията, които са участвали в програмата, съобщават за значително по-висока намеса в ролята им на странични наблюдатели (напр. намеса, за да предотвратят насилствено поведение) и значително по-малък брой извършване на насилие в сравнение с тези, които не са участвали в програмата.

3. Третична интервенция

Подходите, които са свързани с третичната интервенция се отнасят до намесата, след като домашното насилие вече е настъпило. Основна цел тук е предотвратяването на повторна поява на насилие, както и подкрепа за жертвите. Тези интервенции могат да включват комбинация от правни, социални и здравни услуги. Някои от доказаните и ефективни подходи включват:

- Кризисни центрове и преходни жилища: Те осигуряват незабавна безопасност и убежище за лица, преживели домашно насилие. Те често предоставят и допълнителни услуги като консултиране, професионално обучение, грижи за деца и помощ при намиране на постоянно жилище.
- Услуги за консултиране и терапия: Те включват индивидуална терапия, групова терапия или семейна терапия за преживели домашно насилие. Такива услуги могат да се справят с емоционалната травма, свързана с домашно насилие, и могат да помогнат на жертвите да изградят отново живота си.
- Горещи линии и услуги за кризисна интервенция: Тези услуги предоставят незабавна подкрепа и помощ на лица, преживели домашно насилие.
- Правни услуги: Тези услуги помагат на оцелелите да се ориентират в правната система, което може да включва получаване на защитни заповеди, повдигане на обвинения срещу извършителя или осигуряване на попечителство и подкрепа за деца.
- Групи за подкрепа: Тези групи осигуряват безопасна и подкрепяща среда за оцелелите от домашно насилие, за да споделят своя опит, да получат емоционална подкрепа и да се учат от други, които са имали подобен опит.

- Здравни услуги: Тези услуги предоставят медицински грижи на жертви на домашно насилие, включително лечение на физически наранявания и скрининг за свързани здравословни проблеми, като психични разстройства и полово предавани инфекции.
- Програми за работа с извършителите: Тези програми имат за цел да предотвратят по-нататъшно насилие чрез работа с извършителите на домашно насилие.

За разгледаните в полето на третичната интервенция програми смело може да се твърди, че са имплементирани в българската правна и социална система, което е причина те да не бъдат разгледани в дълбочина. Единственият подход, който ще получи внимание това е Моделът Duluth. Това е една от най-известните програми за работа с насилници. Той възприема джендър възглед за домашното насилие, като го разглежда като продукт на патриархалните и традиционни обществени норми, които насърчават мъжкото господство и контрол над жените. Подходът се основава на принципите на феминистката теория, която разглежда домашното насилие като системен проблем, вкоренен в обществените структури, а не просто като индивидуална патология. Програмата използва комбинация от групови образователни сесии и координация на общността (включително участие в наказателноправната система), за да държи насилниците отговорни за действията им. Изпълнението на метода се състои в 26-седмичен курс за мъже, които са били препратени от съд за престъпления, свързани с домашно насилие. Участниците посещават групови сесии, където фасилитаторите използват психообразователен подход, предоставяйки информация за ненасилствени взаимоотношения и насърчавайки дискусии за уважение и равенство във взаимоотношенията. Един ключов елемент от модела Duluth е Колелото за власт и контрол, инструмент, който илюстрира

различните тактики, използвани от насилниците, за да упражняват власт и контрол над своите партньори. Това колело се използва, за да помогне на участниците да разпознаят и разберат динамиката на своето насилствено поведение. Важно е да се отбележи, че моделът Duluth не е просто програма за интервенция, а координиран от общността отговор на домашното насилие, включващ различни сектори като полицията, съдилищата и социалните служби.

В свое проучване Shepard (1992) установява, че завършването на програмата е свързано с намаляване на повторни нападения.

Заключение

Докладът представя базирани на доказателствата подходи за първична, вторична и третична превенция. На този етап в България са развити основно услугите за третична превенция, като добри модели на работа могат да бъдат посочени на не малко места. Все още е предизвикателство за социалната и образователната системи интегрирането на първичната и вторична превенция, което би довело до добри резултати и ограничаването на насилието благодарение на формираните компетентности, норми и знания относно взаимоотношенията още в детска възраст. Част от работата по този проблем среща своите изводи в изпълнението на Проект №ACF/817/20.07.2021 г. „Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и Политики“, финансиран от Фонд „Активни граждани“ България, изпълняван от СНЦ „Женско Сдружение „Екатерина Каравелова“ гр. Силистра, съвместно с ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, гр. Велико Търново. Налице са два наръчника. Към политически лица

(Иванов, Ив., Манолов, М., 2023), който насочва вниманието, че нормотворците освен, че създават писаните закони, със словото и поведението си, създават и неписаните норми – на взаимоотношения, отношения и възприятия на различните групи хора. Предложени са и конкретни промени в политиките. Вторият наръчник е насочен към професионалисти и запознава с различни техники за взаимодействие и интервенция (Георгиева, Зл., Трифонова-Димитрова, П., 2023). Двата наръчника и изпълнението на емпиричното изследване по проекта е базирано на широкообхватния анализ и създаването на „хронологична карта" относно развитието на отношенията в българското семейство (Петрова, Кр., Чавдарова, В., Тасевска, Д., 2021). Освен това, са изведени особености, които следва да се вземат под внимание дори когато се експлоатира тема като „традиционните ценности" (ползвана от много политически партии, които се назовават националистически). Само един пример – като част от говоренето и интервенциите в училище може да бъде застъпено това, че в миналото мъжът и жената са били равностойни, равенството между половете е нещо, с което България може да се гордее пред Европа. За жалост обаче, неправилното експлоатиране на темата е довело до различни възприятия, които са обсъдени в широките анализи в изпълнението на проекта.

Литература:

1. Иванов, Ив., Манолов, М. (2023). Публични политики спрямо полово-ролевите стереотипи и нагласи, водещи до насилствени отношения в българското семейство (политики и практики). Велико Търново: Фабер.

2. Георгиева, Зл., Трифонова-Димитрова, П. (2023). Ние сме с Вас. Превенция и работа с домашно насилие. Велико Търново: Фабер.

3. Петрова, Кр., Чавдарова, В., Тасевска, Д. (2021). Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола. Велико Търново: Фабер.

4. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50(2), 179-211.

5. Babcock, J. C., Green, C. E., & Robie, C. (2004). Does batterers' treatment work? A meta-analytic review of domestic violence treatment. Clinical Psychology Review, 23(8), 1023-1053.

6. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

7. Banyard, V. L. (2015). Toward the Next Generation of Bystander Prevention of Sexual and Relationship Violence: Action Coils to Engage Communities. Springer.

8. Banyard, V. L., Plante, E. G., & Moynihan, M. M. (2004). Bystander education: Bringing a broader community perspective to sexual violence prevention. Journal of Community Psychology, 32(1), 61-79.

9. Beck, A. T. (1976). Cognitive therapies and emotional disorders. New York: New American Library.

10. Bennett, L., & Williams, O. J. (2001). Intervention Programs for Men Who Batter. In C. M. Renzetti, J. L. Edleson, & R. K. Bergen (Eds.), Sourcebook on Violence Against Women (pp. 261-277). Sage Publications.

11. Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. American Psychologist, 32, 513-531.

12. Coker, A. L., Bush, H. M., Cook-Craig, P. G., DeGue, S. A., Clear, E. R., Brancato, C. J., Fisher, B. S., & Recktenwald, E. A. (2017). RCT testing bystander effectiveness to reduce violence. American Journal of Preventive Medicine, 52(5), 566-578.

13. Coker, A. L., Cook-Craig, P. G., Williams, C. M., Fisher, B. S., Clear, E. R., Garcia, L. S., & Hegge, L. M. (2011). Evaluation of Green

Dot: An active bystander intervention to reduce sexual violence on college campuses. Violence Against Women, 17(6), 777-796.

14. De La Rue, L., Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2014). A meta-analysis of school-based interventions aimed to prevent or reduce violence in teen dating relationships. Review of Educational Research, 84(1), 7-34.

15. Dekeseredy, W. S., & Schwartz, M. D. (2016). Thinking sociologically about image-based sexual abuse: The contribution of male peer support theory. Sexualization, Media, & Society, 2(4).

16. Dobson, D., & Dobson, K. S. (2018). Evidence-based practice of cognitive-behavioral therapy. Guilford Publications.

17. Dutton, M. A., Goodman, L. A., & Schmidt, J. (2005). Development and validation of a coercive control measure for intimate partner violence: Final technical report. NCJRS Document Reproduction Service, No. 214438.

18. Fourth R: Strategies for Healthy Youth Relationships. (n.d.). Retrieved from https://youthrelationships.org/

19. Futures Without Violence. (n.d.). Coaching Boys Into Men. Retrieved from https://www.futureswithoutviolence.org/coaching-boys-into-men/

20. Gondolf, E. W. (2002). Batterer intervention systems: Issues, outcomes, and recommendations. Sage Publications.

21. Heise, L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. Violence Against Women, 4(3), 262-290.

22. Katz, J. (2018). The Macho Paradox: Why Some Men Hurt Women and How All Men Can Help. Sourcebooks.

23. Katz, J., & Moore, J. (2013). Bystander education training for campus sexual assault prevention: An initial meta-analysis. Violence and Victims, 28(6), 1054-1067.

24. Latané, B., & Darley, J. M. (1970). The unresponsive bystander: Why doesn't he help? New York: Appleton-Century-Crofts.

25. Miller, E., Tancredi, D. J., McCauley, H. L., Decker, M. R., Virata, M. C., Anderson, H. A., Stetkevich, N., Brown, E. W.,

Moideen, F., & Silverman, J. G. (2013). Coaching Boys Into Men: A cluster-randomized controlled trial of a dating violence prevention program. Journal of Adolescent Health, 52(5), 588-594.

26. Musser, P. H., Semiatin, J. N., Taft, C. T., & Murphy, C. M. (2008). Motivational interviewing as a pregroup intervention for partner-violent men. Violence and Victims, 23(5), 539-557.

27. Niolon, P. H., Vivolo-Kantor, A. M., Tracy, A. J., Latzman, N. E., Little, T. D., DeGue, S., … & Tharp, A. T. (2019). An RCT of Dating Matters: Effects on teen dating violence and relationship behaviors. American journal of preventive medicine, 56(5), e171-e180

28. Pence, E., & Paymar, M. (1993). Education groups for men who batter: The Duluth model. Springer Publishing Company.

29. Shepard, M. F. (1992). Predicting batterer recidivism five years after community intervention. Journal of Family Violence, 7(3), 167-178.

30. Shepard, M., Falk, D. R., & Elliott, B. A. (2002). Enhancing coordinated community responses to reduce recidivism in cases of domestic violence. Journal of Interpersonal Violence, 17(5), 551-569.

31. Taylor, B. G., Stein, N. D., Mumford, E. A., & Woods, D. (2013). Shifting Boundaries: An experimental evaluation of a dating violence prevention program in middle schools. Prevention Science, 14(1), 64-76.

32. Warshaw, C., Sullivan, C. M., & Rivera, E. A. (2013). A systematic review of trauma-focused interventions for domestic violence survivors. National Center on Domestic Violence, Trauma & Mental Health.

33. Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Jaffe, P., Chiodo, D., Hughes, R., Ellis, W., … & Donner, A. (2009). A universal school-based program to prevent adolescent dating violence. Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine, 163(8), 692-699.

АСПЕКТИ НА НЕГЛИЖИРАНЕТО КАТО ФОРМА НА ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Проф. дн Красимира Петрова
Катедра „Психология“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Целта на доклада е да открои някои акпекти на неглижирането като форма на домашно насилие и неговото отражение върху психичното здраве на децата в семейството.

Ключови думи: неглижиране, насилие, деца, родители, детско развитие

За неглежирането се говори твърде рядко. Не се възприема като форма на насилие, а като отхвърляне, като пренебрежение, дори като недостатъчно обръщане на внимание от страна на родителите върху развитието на децата им. А отпечатъците, които оставя върху детската психика са значими почти толкова, колкото и при насилието, било то физическо, сексуално или емоционално, дори, в някои ситуации, то има застрашителен характер, защото влияе непосредствено върху развитието, здравето и живота на децата.

Нежлижирането се определя като хронична неспособност на родителите или грижещите се за детето да осигурят основните потребности на детето от храна, облекло, жилище, медицински грижи, образование, защита и контрол. (Обучителни

материали по „Социална работа с деца и семейства“, 2003, специализиран модул 1, 13).

Етимологично, думата „neglect“, произхожда от английски език и означава пренебрегвам, захвърлям, изоставям, не зачитам, занемарявам, не придирям, нехая, подценявам, онеправдавам, не ме е грижа за някого и дори се асоциира с фразиологизми като „пет пари не давам“, „не ме е еня“ и др.

Ако се опитаме да го пречупим през пирамидата на потребностите на Е.Маслоу, то неглижирането се простира от незадоволяването на базисните потребности на физиологично равнище, каквито са осигуряване на дом, храна, топлина, през липсата на сигурност, разбирана на всички нива от развитието на личността, до липсата на емоционална топлина, взаимосвързаност, любов, привързаност и откликващо обкръжение, така необходими за израстването и сформирането на детето.

Отражението на ефектите от неглижирането могат да засегнат всяка една от сферите на личността – познавателна, емоционална, мотивационна, социална, физиологична, поведенческа. Отразява се на самовъзприемането, изграждането на Аз – концепцията, самоуважението, самооценката и всички онези компоненти, които превръщат индивида в социално същество.

В Закона за закрила на детето от 2020 г., Допълнителните разпоредби, т. 11, е определено че:

„Дете в риск“ е дете:

а) чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени, или детето е останало без тяхната грижа;

б) което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унизително отношение или наказание в или извън семейството му;

в) за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие;

д) за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище.“ (ЗЗД: 2020)

Ако добре познаваме част от признаците на неглижирането, то убедено можем да кажем, че и четирите случаи, посочени в цитирания закон, покриват отделни страни от характеристиките на процеса.

Затова, след описателно определение за неглижирането, идентифицирането му представлява сериозен проблем за специалистите от помагащите професии. Част от признаците на неглижирането на деца са следните:

1. Незадоволително физическо развитие, тегло и ръст под нормата за възрастта на детето – липса на синхрон между реалната и видимата възраст, видимо по-ниска възрастова група.
2. Детето може да изглежда слабо и да има нездрав общ вид, при липса на диагноза, която има отношение към физическото и психичното му здраве.
3. Детето може да е апатично, бледо и със запуснат вид, като това не е единична, а постоянна величана на външния му вид.
4. Ниска хигиена, мръсни, вмирисани дрехи, некъпано тяло и коса, силни обриви, инфекции, екземи и т.н., които са резултат от нехигиеничния вид.
5. Липса на интерес, трудности при стимулирането на реч, поведение, любопитство, внимание.
6. Чести детски болести, например настинки, кашлици, диария, инфекции – вътрешни и външни.
7. Болести и травми, за които не са положени грижи, например нелекувани инфекции, нелекувани травми.

8. Неподходящо облекло – най-често дрехите са по-големи или по-малки размери и неподходящи за сезона.
9. Детето е гладно и бързо преяжда, когато получи храна.
10. Умора – системна, видима, която може да се забележи и след като е осигурена кратка почивка на детето.
11. Детето постоянно закъснява или често отсъства от училище, по-големите деца могат да висят наоколо преди и след училище, без да посещават часовете.
12. Не реагира адекватно на общуването на възрастните – страхува се от тях, агресивно е с тях или търси безразборно внимание от страна на възрастните.
13. Внезапно и забележимо подобрение във всички аспекти на поведението и вида на детето, при полагане на адекватни грижи за него.
14. Липса на засрамване от вида, от лошата хигиена, от неподходящото облекло, от липсата на елементарни хигиенни навици.
15. Примирение – апатия, загуба на интерес към самия себе си, безразличие към собствената личност.
16. Възможни и депресивни изяви, с или без редуване на агресивни такива.

Това са една част от признаците, по които може да бъде дефинирано неглижирането. При разговори с родители или заместващи ги, това се потвърждава и от възрастните, които или не говорят за децата, за които следва да полагат грижи, или говорят за тях като за бреме, или с пренебрежение, което понякога граничи и с прояви на омраза, досада, като за излишен товар.

Отражението върху физиологичното здраве е видимо.

„По отношение на физическото здраве, неглижираните деца страдат предимно от инфекции, от простудни заболявания, от бактериални проблеми, трудно се адаптират към се-

зонните промени и реагират на промените в живота изобщо. Обикновено това са деца с тегло под нормата и видима възраст, несъответстваща на реалната, като понякога това несъответствие може да е и с три – четири години разлика. Външният им вид е занемарен, износват дрехи на братя, сестри и възрастни хора, облеклото им е мръсно, хигиената – лоша, много от тях нямат личен лекар, стоматолог и не са подлагани на задължителни имунизации“ (Петрова 2015: 48)

В цитираната монография, от 65 изследвани деца, 17 са белязани от неглижиране, което в проценти представлява 26% или повече от четвърт от децата на възраст от 4 до 17 г. са със здравословни проблеми или са в ситуация на риск от заболявания. Недохранването или неподходящата храна за израстването им води до сериозни деформации във физическото развитие, до формиране на нездравословни навици, които имат отражение във възрастов план и които са предпоставка за по-късно проявяващи се неразположения и болести.

Липсата на имунизации компрометира имунната система, нелекуваните заболявания се хронифицират, липсата на личен лекар и стоматологична помощ водят до ранна инвалидизация и дори смърт. И тук не се говори за бедност, живот под екдистенцминимума, а за наличие на възрастни хора, които не полагат основни грижи за оцеляването на техните деца.

Що се отнася до когнитивната сфера, тук пораженията са не по -малко значими. Една значима част от неглижираните деца не посещават детски градини, а в последствие и спорадично присъстват в училище. Повтарянето на класове не е резултат от липсата на интелектуални възможности, а резултат от липсата на стимулиране на умствената им дейност. Такива деца не намират смисъл в усвояване на нови знания, задоволяват се с ниски постижения или изобщо не се интересуват от успеваемостта си в училище. Като естествено продълже-

ние – много често отпадат от училищната система. Ако липсата на стимулация продължи във времето, трудно могат да бъдат разграничени от децата с лека и дори следна умствена изостаналост. Неумението да говорят с връстници и възрастни, неспособността да играят като малки, се отразява и на интереса им към учебните занимания. Като че ли най-видимата част от познавателното им изоставане е невъзможността да се концентрират, да задържат вниманието си достатъчно продължително, за да схванат учебния материал, да не говорим за по-сложни образователни конструкти. Нарушени са и паметовите процеси, като най-видимата страна на паметта са нарушенията в краткосрочната памет, в т.ч. и механичната, която в предучилищна и начална училищна възраст е добре развита. В по-горните класове трудно можем да говорим за развитие на словесно-логическата памет, тъй като има дефицити и във възприятнната, и в мисловната дейност. Бедният речников запас е белег на неглижираното дете, резултат от липсата на внимание към развитието на речта и езика. В по-ниска възраст тези деца не са отрасли с песни, стихове, приказки, дори и телевизионни предавания, така че възприемането им на по-късен етап е затруднено. Речта се отличава с бедност, разкъсаност, логическа непоследователност, понякога изобилства от цинични изрази, шаблонни изказвания, стереотипност на фразата и неразбиране на метафоричния изказ. Лошата четивна техника е съчетана с липса на четене с разбиране, вербална грапавост и понякога неясна артикулация на думите, особено по-сложните. Мисленето е далеч от типичното за възрастта – обикновено повърхностно, отвлечено, често далеч от темата за разговор, не се разбира главното, потъване в детайли, изместване на тематичния кръг, забавеност, „прескачане“ от тема в тема, липса на структурираност и последователност. Бедно е и въображението, тъй като липсва достатъчен житей-

ски, но и обучителен опит. Много характерно е безпочвеното фантазиране, неспособността да се осмислят последствията от дадена постъпка или пък се пропускат етапи в творческата дейност, които водят до някакъв резултат. Ниските постижения в училище не са проблем за този тип деца, тъй като няма системност в учебните мотиви, няма познавателен интерес и желания за успех.

В емоционално отношение се забелязват също дефицити, като се започне от обърканост в привързаността от пълната ѝ липса до безразборно търсене на близост, от липса на избирателност към определени възрастни и връстници, до скованост и неспособност за реакция спрямо другия. Друг отличителен белег на емоционалността невъздържаност, липса на контрол над емоциите, неадекватни реакции на стрес и фрустрация, невъздържан гняв, пристъпи на ярост или пък необяснима еуфоричност, от една страна и от друга – вцепененост, вялост, липса на мимика, разминаване между реч и невербална експресия. Една отличителна черта на емоционалните преживявания е алекситимията – неспособност да се вербализират преживяванията, която е свързана с оскъдната речева дейност, но и с липсата на подходящ пример затова, как се вербализират преживявания. Към казаното можем да добавим и необяснимите страхове, вярванията в извънземни сили, свръхестествени явления, в по-малка възраст – страхове, породени от приказни герои и др. Отношението към приятелите също притежава изкривявания – или не се разбира понятието приятелство, или приятели са всички, които детето познава, или пък липсва и един приятел. Нарушената привързаност към близките от по-ниския възрастов период тук се проявява като безразборност или студенина. Същото може да се каже и за интимното общуване в юношеска възраст, за неадекватното сексуално поведение и неадекватната сексуална ориентация,

за многобройните безразборни контакти или пълния отказ от интимност. Но като че ли доминанти в емоционално-чувствената сфера на неглижираните деца си остават страховете, най чести от които са: от изоставяне, от открадване, от „опасни“ възрастни; от приказни и фантазни герои, от болести, от животни. Част от страховете са формирани от възрастните и са „изнесени“ от дома, а това създава усещане за несигурен външен свят, възпрепятства социалното развитие, създава пречки за адаптиране към промените, предизвикателствата и ограничава допълнително личностното развитие, създава предпоставки за липса на граници – за самата личност и във взаимоотношенията ѝ с другите

Социалният свят на неглижираните деца е ограничен във времето и в пространството. Като че ли липсват ясни параметри и ориентации в бъдеще, настояще, минало. Най-ярки при тях се явяват мечтите за едно прекрасно, безоблачно бъдеще, блестяща кариера, без представа от етапите, които трябва да се извървят, за да се достигне да там. В същото време, липсват или са слабо развити комуникативността, емпатията и състраданието, меките социални умения, уменията за адаптиране, за социално включване, за социална рефлексия, за учене от собствения опит и от опит на другите. Често агресивното реагиране е единственият отговор на социалните стимули, както и отрицанието, колебанията в отношението към другите, към дейността, към социалните институции. Асоциалните прояви не са рядко срещано явление с оглед на импулсивността, несигурността, постоянните заплахи от детството, трудното порастване и т.н. Като имам предвид, че и външният вид /облекло, поведение, излъчване/ са белязани от неглижиращия процес, то вероятността от успешна социална презентация на тези деца е обречена на неуспех. Непознаването на социалните роли, липсата на социален статус и отхвърлянето от връст-

ниците пораждат съмнения относно личностната стойност, но и омраза, гняв, презрение към обществото, което изначало ги е отхвърляло.

Потребностно-мотивационният блок на неглижираните деца е следствие от негативния опит, който имат до този момент. Както вече споменахме, незадоволените потребности, неясните социални, когнитивни и житейски мотиви, противоречивата ценностна система, негативният социален опит, нетрайните интереси и усещането за отхвърляност и пренебрежение довеждат до убеждения, които в част от случаите са непоклатими, трайно затвърдени, че този свят им дължи уважение, признание, компенсация за нерадостното детство и те не полагат усилия по посока на поведение, в съзвучие с нормите в обществото, усилия, свързани с тяхното израстване като зрели личности. Напротив, другите са им длъжни, те са неоправдани, нещастни, отхвърляни, затова им се полага да бъдат обезвъзмездени в един бъдещ момент. Локализацията на контрола е външно ориентирана, което допълнително се отразява на способностите за адаптиране към променящите се условия и социалните изисквания. Подобна нагласа е обяснима, с оглед на факта, че се усещат пренебрегнати и излишни от детството, като бреме за близките си. Това възпрепятства изграждането на самостоятелност, настойчивост, трупане на позитивен опит и отговорност за собствените постъпки. Липсата на постижения и положителна оценка на усилията води до изкривяване на Аз-а, до нереалистична самооценка, често завишена или пък много ниска, до прибягване към компенсаторно поведение и до неефективни защити, които им помагат да „съберат“ себе си и да живеят в някаква илюзорна представа за цялостност, хармония и баланс. Вътрешноличностните конфликти често ескалират под формата на раздразнителност, скрит или явен гняв срещу другите, срещу враждебния свят,

който ги отхвърля. Поведението срещу другите е защитен механизъм, който възпрепятства личностния разпад и който се явява единствената възможност да не се насочат негативните реакции спрямо собствена си личност. Идеалният образ на Аз-а е далеч от реалността, но тъй като реалността е негативно ориентирана, то поведението на самозащита е алтернативата за оцеляване.

Факторите, резултат от неглижирането, от които зависи по-нататъшното формиране на личността на детето, могат да се обобщят по следния начин:

- Продължителност на неглижирането;
- Възрастовият период на неглижираното дете;
- Доколко това е системно или спорадично;
- Понякога неглижирането е комплицирано с други форми на насилие;
- Липса на подкрепа от семейството, близкото обкръжение, обществеността и институциите.

Ако се опитаме да обобщим ефектите от неглижирането в различните възрастови периоди, то наблюдаваме:

- В ранно детство – пасивност, физиологични проблеми в развитието, физическо изоставяне; неадекватни реакции на срес и фрустрация;
- В преучилищна възраст – неуравновесеност, лабилност, редуване на депресивни и агресивни прояви, неспособност за игра с другите деца, обрана емоционалност;
- В начална училищна възраст – забавено умствено развитие и обучителни трудности; задълбочаващи се емоционални и поведенчески отклонения; липса на емпатия; трайно ниска самооценка;
- В юношеска възраст – агрессия по незначителни поводи; затвореност, липса на съпричастност; поведение срещу другите, нарушения в изграждането на Аз-образа и Аз-

концепцията, неспособност за изграждане на идентичност.

Като обобщение, трудната диагностика на коеято и да е форма на насилие, особено на неглижирането, оставя децата в позиция на жертва в доста продължителен период от детството им, понякога през целия възрастов отрязък. Фактът, че дори при част от специалистите, неглижирането се отделя от останалите форми на насилие, забавя помагащия процес. Липсата на нормативна база за борбата с домашното насилие поставя децата в позицията на жертва достататъчно дълго, което нанася непоправими щети в тяхното развитие. И все пак, началните стъпки на процеса на оказване на помощ следва да започнат с:

- Внимателно изслушване на това, което децата казват;
- Създаване на сигурност, че те имат право да споделят всичко, което искат и могат;
- Уверяване, че случващото им се не е по тяхна вина;
- Възприемането на децата сериозно;
- Обяснение какво следва от тук насетне;
- Докладване (сигнализиране) за това, което сме чули, колкото се може по-скоро /https://childhub.org/bg/multimediyni-resursi-za-zakrila-na-deteto/razpoznavane-na-nasilieto-nad-deca-dokument-document?language=bg/.

С това началото е поставено, но трудното предстои тепърва.

Цитирана литература:

1. Петрова 2015: Петрова, Кр., Деца, отглеждани и възпитавани в семейства на близки и роднини, В.Търново, 2015

2. ЗЗД, 2020 г.

3. https://childhub.org/bg/multimediyni-resursi-za-zakrila-na-deteto/razpoznavane-na-nasilieto-nad-deca-dokument-document?language=bg

СОЦИАЛНИ ВЛИЯНИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕТО, ОСНОВАНО НА ПОЛА В СЕМЕЙНАТА ОБЩНОСТ

Проф. д-р Даниела Тасевска
Катедра „Психология“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Този доклад представя дискриминационни практики в семейната комуникация. Анализира вълнуващите насилствени действия между жена и мъж. Интерпретацията предлага модел за преодоляване на малтретирането в семейството.

Ключови думи: превенция, насилие, домашно насилие, семейна общност, малтретиране в семейството, модели

Когато се говори за отношения в малката общност /семейството или съжителство, наподобяващо брачни отношения/ се изтъкват предимствено компонентите, които свързват партньорите в интеракцията, а не тези, които обременяват съжителството. Този стил на анализ произлиза вероятно от презумцията, че малката общност има жизнена перспектива единствено при хармонични или при безконфликтни взаимодействия. Актуалността на тази теза ще е валидна, докато съществува неграмотно познание за конфликтите. Във всеки-

дневното съзнание те се интерпретират като негативна форма на общуване, т. е. пренебрегва се техния конструктивен и диалектически заряд за развитието на всяка социална група.

На тази база, често междуличностните конфликти в семейната общност имат за прототип насилието като феномен. Точността изисква да се подчертае, че насилието е инструмент за разрешаването на вътре-семейните конфликти. Тъй като за съжаление, голям процент от българската популация е напълно неспособна да използва друг инструментариум, то тъждеството между решаването на конфликти и насилие е безпрецедентно, т.е. превръща се в норма на съжителството.

Исторически погледнато, внасянето на насилие в семейната общност е градивен акт, тъй като посредством насилническите отношения се постига ред и дори хармония /разбирай подчинение/. По лаконичния израз на Зигмунт Бауман е, че именно модерната бюрокрация „узаконява“ инструменталната рационалност на насилието като социално-психологически феномен. (1, 2002)

Наблюденията и анализите на специалистите от сферата на социалната политика показват, че голяма част от представителите, както на българското общество, така и на международното общество са подложени на постоянен тормоз в рамките на собствените си семейства или в условията на интимно партниране, т.е. на насилие, основано на пола.

Насилието, основано на пола, се дефинира като насилие, насочено срещу индивид въз основа на пола му, което води до психологическа, физическа или сексуална травма, пряко или косвено (WHO, 2014).

Насилието, основано на пола е едно от най-разпространените, недостатъчно докладвани и непоискани нарушения на правата на човека в света. То няма социални, икономически или национални граници.

Насилието, което се основава върху неравенството по пол и най-често се причинява от мъже, може да се класифицира по различни, но взаимосвързани и припокриващи се форми, като:

- *насилие в семейството и домашно насилие;*
- *сексуално насилие, включително изнасилване;*
- *физическо насилие;*
- *апсихологическо насилие, включително тормоз, преследване; увреждащи практики.*

Насилието, основано на пола, е проблем, свързан с правата на човека. Хората, които изпитват насилие по полов признак, могат да страдат от различни нарушения на правата на човека – например правото на живот, свободата от изтезания и унизително отношение, свобода от дискриминация и правото на безопасност и сигурност.

Всички тези права могат да бъдат намерени в международни и регионални документи за правата на човека, по-специално от Организацията на обединените нации и от Съвета на Европа.

Правото на живот, равенството между половете, забраната на дискриминация въз основа на пола, защитата на физическата неприкосновеност, правото на здраве, за да споменем някои от правата на човека, засегнати от насилието, основано на пола, са защитени във Всеобщата декларация за правата на човека и Международните пактове за граждански и политически права и за социални, икономически и културни права. За да засили борбата срещу насилието и дискриминацията срещу жените, Организацията на обединените нации прие специфични инструменти и мерки. Механизмът за прилагане обаче се счита за слаб и разчита предимно на силата на моралното убеждаване. Изпълнението е допълнително отслабено от многото резерви и изключения от оригиналния доку-

мент, договорени от държавите. Необходимо е на национално ниво да бъдат въведени ефективни механизми и процеси за превенция на насилието, основано на пола. В допълнение към международните механизми за правата на човека, важни политики или органи на национално ниво трябва да включват:

- *Национални комитети за напредък на половете с ясен план за действие;*
- *Омбудсман за равенство;*
- *Ефективно законодателство за гарантиране на правно и материално равенство;*
- *Положителни действия, като квоти за жени в образованието и заетостта;*
- *Женски неправителствени организации, ЛГБТ+ организации и обучение за жени или ЛГБТ+ в университети. Те могат да играят важна роля в усилията за застъпничество или лобиране.*

Аргументирано психологически, първоизточник на насилието, основано на пола в семейната общност е предразположението на хората към зависимост един от друг и по своята същност, то е част от биологичната природа на човешкия индивид. Позиционирането на насилническото поведение в рамките на човешката природа може да се приеме за дискурс на настоящото изложение. Приобщаването към това разбиране позволява да се подходи радикално към проблема за насилието.

Хуманистичните концепти радеят за преодоляването на феномена насилие чрез разбиране, търпимост, позитивиране и толерантност.

Но – от друга страна алгоритъмът, по който насилието се „настанява“ в семейната общност дефинира точно противоположна последователност: нетолерантност, нихилизъм и желание за доминиране.

Воденето на междуличностната комуникация посредством тези диспозиции е израз на дълбоко-първичната природа на техния носител – насилника. И тъй като първичността е конструкт, вкоренен в индивидуалната природа генетично, то всеки опит тя да бъде пренебрегната или изместена се приема от индивида с двойно по-масирана контра-пунктуалност. Ето защо, когато индивидуалният „Аз“ е застрашен от унищожение или разпад /при конфликт или в ситуация на екстремалност/ у личността се включват защитни механизми, един от които е РЕГРЕСИЯТА, т. е. поведенческото реагиране е релевантно на по-ранна /атавизъм от животинската ни природа, като биологичен вид/ форма на съществуване. В този аспект, насилието е всъщност маскиран инстинкт за самосъхранение и чрез него индивидът удовлетворява вторично потребността си от сигурност.

В това обяснение няма нищо, което да не дава повод за съмнение, относно тезата, че рационалният свят на модерната цивилизация в известна степен подкрепя насилническите отношения в семейната общност.

В този контекст актуалност придобива въпросът: Как на фона на действащата вече Конвенция за правата на човека да се докаже, тази на пръв поглед невероятна теза?

Известно е, че световната съвременна социална номенклатура апелира към утвърждаването на перфекционистката амбиция:

- човешката битийност да се „прочисти“ от насилие и дискриминация;
- маргиналите да бъдат само част от миналото на човешката история.

И преди и сега след демократичната промяна, съществува „двоен стандарт“ към модерността в междуличностните отношения. Историческите хроники, а и съвременните наблюде-

ния върху публичното социално пространство презентират – на пръв поглед еманципиран образ за мъжа и жената. Но в интимната среда на домашното съжителство субектността е твърде дифузна. Най-често очертават се два противоположни в своята същност модела на деструктивни интеракции:

1. Жената е в ролята на придатък – „инструмент“ за мъжкото самочувствие и просперитет, поради първобитно вкоренената нагласа, че мъжът е „падре“.
2. Мъжът е неглижиран, заради психичния инфантилизъм, с който се изчерпва възможността му да въздейства, т.е. да води фамилията към просперитет и да осигурява сигурност за оцеляването /физическо и социално/.

Двата модела са обективна предпоставка за възникването на насилие, основано на пола в междуличностната интеракция в семейната общност.

Стереотипизираното комуникиране в семейната система, породено от горните нагласи, изключва субект-субектното взаимодействие и следователно „Другият“ престава да има морално-емоционално значение, той е само обект на въздействие. А въздействието над обекта е винаги рационално. Рационализмът търси най-прекият път, а често най-прекият път са втвърдените от детството когнитивни убеждения. Ако там /в семейството по произход/ равновесието в семейната система е било нарушено – т. е. имало е насилие от страна на мъжа към жената или обратно – от страна на жената към мъжа, то рационалният изход е налице, насилническите отношения са провереният опит за справяне в критична ситуация.

Излиза така, че интимността в семейната общност се управлява чрез релацията „власт-подчинение“ и факторът „авторитарна персоналност“ е определящ за насилническите отношения между партньорите.

Детронирането на анализираните модели на интерактивност в партньорските отношения и всъщност превенцията на насилието, основано на пола в малката семейна среда изисква пресичането на интимно и публично. Модерността на човешкото съзнание изисква противопоставяне на природата на първичността. Необходима е нова комуникационна култура, базирана на разбирането, че конфликтите между мъжа и жената имат сигнална функция. Те алармират за конкретни проблеми от материален или духовен характер и използването на насилие, основано на пола, задълбочава кризата.

Глобалните икономически данни ясно показват, че едно от последиците от глобализацията е феминизирането на бедността (което прави жените като цяло по-икономически уязвими от мъжете), но икономическата уязвимост е явление, което съществува и на лично ниво. Тя е призната в огромен брой насилствени връзки като отделен феномен, поради което заслужава отделна категория.

Въпреки това, дори когато в семейната общност жената има по-висок икономически статус, това не елиминира непременно заплахата от насилие, тъй като могат да възникнат конфликти относно статута на жената, особено при вече злоупотребяващи отношения.

Типичните форми на социално-икономическо насилие в семейната общност включват отнемане на доходите на жертвата, недопускане на отделни доходи (да им се даде статут на домакиня или да ги накара да работят в семеен бизнес без заплата) или да направи жертвата негодна за работа чрез целенасочено физическо насилие.

Социално-икономическото насилие в публичната сфера е едновременно причина и следствие от доминиращите отношения на властта между половете в обществата. То може да включва отказ на достъп до образование или (равнопо-

ставено) платена работа (главно за жени), отказ на достъп до услуги, изключване от определени работни места, отказ на удоволствие и ползване на граждански, културни, социални и политически права. Някои публични форми на социално-икономическо насилие, основано на пола, допринасят за това жените да станат икономически зависими от партньора си (по-ниски заплати, много ниски или никакви надбавки за отглеждане на деца или обезщетения, обвързани с данъка върху доходите на заплащащия мъж партньор). Такава връзка на зависимост предоставя на някой със склонност към злоупотреба в отношенията си възможността да действа без страх да загуби партньора си.

Равенството между половете е основна цел за всяко общество, основано на правата на човека, демокрацията и върховенството на закона. Следователно насилието, основано на пола, е нарушение на правата на човека и засяга не само хората, които са пряко насочени от него, но и цялото общество.

Равенството между половете засяга почти всеки аспект на социалното взаимодействие и публичната политика, включително политиката за младежта и работата с младежта. Всеки индивид е пряко и лично засегнат от въпроси, свързани с равенството между половете и насилието, основано на пола.

Въпреки това, обсъждането на пола и насилието, основано на пола, може да бъде трудно, тъй като тези дискусии включват понятия и термини, които не винаги са ясни, които могат да се променят с течение на времето и които засягат различни дисциплини като психология, социология, култура, медицина, право, образование, активност или политика.

Насилието, основано на пола в обществото, често е свързано с предположения и очаквания относно ролите на пола. Действието срещу насилието, основано на пола, изисква активно участие от държавните органи, институции, неправи-

телствени организации и всъщност от всички членове на обществото и целенасочена работа по прилагане на концепцията за „осъзнаване на пола“.

Полът влиза във всички наши социални отношения.

Когато хората взаимодействат, тяхното виждане за себе си, включително тяхната идентичност и техните права и възможности, се сблъсква с начина, по който се възприемат от другите хора, и начина, по който другите се държат спрямо тях.

Въпреки това често се оказва, че полът в истинския му смисъл отсъства от нашите социални отношения, тъй като начинът, по който повечето хора възприемат пола, има тенденция да се интернализира толкова дълбоко, че изглежда „нормален“ и естествен.

Разбирането на начина, по който живеем заедно, означава да можем да поставяме под въпрос нещата, които приемаме за даденост в ежедневния си живот. В известен смисъл мотивите зад това могат да бъдат изразени лесно: всеки от нас е човек със собствена субективност и опит да живеем с другите в обществото – така че всеки лично участва в дискусиите за пола. Лесно е да се тества това: повечето хора са имали опит, при който външният вид на някого не показва веднага „мъжки“ или „женски“ пол.

Именно затова е необходимо всеки човек да работи със себе си по отношение на ключова част от нашата идентичност: нашия пол. Само така той ще е готов да да приема другия в живота си и може би тогава по-малко хора няма да имат проблем с джендър стереотипите. Всъщност всекидневно е обичайно хората да организират възприятията си според половите предположения, които никога не са били поставяни под въпрос.

Концепцията за „осъзнаване на пола“ напомня, че всички ние трябва да сме наясно с въпроси като следните:

- *Вероятно се виждаме в категории като мъж/жена или мъж/жена, но тези категории всъщност не отразяват сложността на пола и сексуалната идентичност;*
- *Ние съзнателно и несъзнателно изразяваме нашето полово аз по много начини, включително в отношенията си с другите;*
- *Ние тълкуваме и оценяваме пола на други хора и това се отразява на начините, по които взаимодействаме с тях;*
- *Ние използваме образи, асоциации, предположения и нормативни стандарти, за да тълкуваме пола(овете) и сексуалността на другите и често не сме наясно с начина, по който това се случва или как възникват тези влияния.*

Полът е от ключово значение при дефинирането на властта, привилегиите и възможностите, които някои хора имат, а други нямат в дадено общество. Осъзнаването на пола засяга напредъка към равенство и свобода от дискриминация.

Осъзнаването на пола е необходимо като крайна цел за всички, но съзнателната работа по този въпрос е особено важна за младежките работници и младите хора, които искат да се справят с въпросите на пола и насилието със своите връстници.

Осъзнаването на пола е необходимо, защото никой никога не е в състояние напълно да „излезе отвън“ от социалните и културните процеси, които отчасти формират нашата идентичност, ценности и възприятия, но ние все още можем да развием начини за размисъл и начини за разпитване на себе си, а това е много важно за груповата работа и социалното взаимодействие.

Осъзнаването на пола също трябва да се разглежда като процес, защото начините ни на мислене за себе си и другите като сексуални същества, свързани с пола, се променят с течение на времето и в различни контексти.

Формирането на такава култура в семейната общност, изисква социални влияния, от страна на институциите: местни, държавни или неправителствени.

Познаването на социалните структури и примери за поведение, при които има специфични – джендър роли, като например разпределяне на ролите в семейството по отношение отговорности за децата и домакинските задължения би могло да утвърди равенството между половете. Утвърждаването на равенството между половете е системна стратегия. Именно затова отговорността за осъществяването ѝ в основния поток на обществения живот трябва да бъде отговорност на широката обществена публика.

Знае се, че домашното насилие е нарушаване на правата на човека със сериозни последици за жертвите и за обществото като цяло. Предстои промяна в Закона за защита срещу домашното насилие, който да криминализира насилническите отношения не само в брачно- семейните отношения, но и във формите на кохабитационно партниране. Той ще:

- *облекчи и мерките за закрила на пострадалите;*
- *достъпност до съдебното производство;*
- *предложи мерки за социална закрила и рехабилитация на жертвите;*
- *осигури превенция по отношение на посегателствата в рамките на интимното партниране и семейното съжителство.*

В настоящия момент изпълнението на тази задача е поето изцяло предимно от неправителствения сектор. Там се създават иновативни образователни програми, които проблематизират дискриминационните практики в интимните отношения в малката общност. Публичността на дискусиите разкрепостява индивидуалното съзнание и поставя под нов акцент осмислянето на ролите в интимното партньорство. Може би

това е пътят, по който балканските общества ще приемат предизвикателството на европейската идентичност, валидизирана във формулата за равнопоставеност и ненасилие.

Използвана литература:

1. БАУН, Зигмунт, Модерност и холокост, София, 2002 г.
2. БЪРГЪР, П. и Томас Лукман, Социалното конструиране на реалността, София, 1996 г.
3. ПРОДАНОВ, Васил, Насилието, София, 2003 г.

КАЧЕСТВЕНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАГЛАСИТЕ КЪМ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ КЪМ НАСТОЯЩИЯ МОМЕНТ В БЪЛГАРИЯ

Проф. д-р В. Чавдарова
Катедра „Психология“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: През последните години проблемът с домашното насилие в България стана особено значим. Държавата не взема необходимите мерки, а все повече жени и деца са незащитени. Статията разглежда резултатите от качествено изследване, проведено в 14 области на България, финансирано по проект „Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики“, финансиран от Фонд „Активни граждани“ ФМ на ЕИП 2014-2021.

Ключови думи: семейство, насилие, фокус групи, групови методи на работа.

В периода юни 2022 – август 2022 година беше реализирано качествено изследване на насилието в българското семейство на територията на република България. В 14 области в страната бяха сформирани по 5 фокус групи от по 10 лица. Три от тях бяха съставени от жители на малко, средно и голямо населено място. Четвъртата е с лица от различни възрастови групи,

а петата с ученици от горен гимназиален курс. Изследването се проведе от 2 експерта – проф.дпсн Красимира Петрова и проф.д-р Велислава Чавдарова чрез полуструктурирано интервю с участниците, мозъчна атака и групова работа.

Работата във фокус групите се реализира в следната последователност:

1. Въвеждане, което включва представяне накратко на проекта и целта на срещата; време и рамка на взаимодействие; представяне на изследователите; представяне на участниците

2. Полуструктурирано интервю с участниците, целта на което е анализ на българското семейство преди и сега – структура, ценности, йерархия, специфика.

3. Полуструктурирано интервю с участниците, целта на което е анализ на полово-ролевите стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България

4. Установяване на нагласите на участниците към насилието чрез прилагане на метода „мозъчна атака“ и разграничаване на когнитивните, емоционални и поведенчески специфики в съответствие с мнението на участниците.

5. Работа в малка група с цел разграничаване на факторите, детерминиращи проявите на насилие и формулиране на групови предложения за борба с насилието в семейството чрез промени в социалната сфера, образователната сфера и законодателството.

Първата група включваше жители на голямо населено място.

1. Участниците са предимно служители от областна администрация, детска педагогическа стая, МВР, прокуратура и социални институции;

2. Като най-съществени разлики бяха определени променения морал и ценности; семейството губи силата си на ценност; патриархалното семейство е заменено от съжителство

без брак; семейството днес е по-освободено, по-забързано, съжителството без брак осигурява повече свобода във връзката; децата често се отглеждат в разширено семейство от баби и дядовци; родителите масово са в чужбина; нарушена е комуникацията. Като най-съществени промени бяха формулирани *промяната на стереотипа, свързан със съжителство без брак, девалвацията на ценностната система, стресът и новите технологии.*

3. Актуалните ролеви стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България са определени като равнопоставени; определението „глава на семейство" не е актуално;

4. Насилие е: агресия, бой, изолация, преследване, наблюдение, нараняване, ненавист, алкохол, обида, нарцистично поведение, контрол, власт, конфликт, финансова зависимост, ревност, надмощие;

5. Основните фактори, провокиращи насилие са следните: финансови, несходство в характерите, наследство, ревност, надделяване във връзката, липса на комуникация, комплексираност, липса на образование, липса на възпитание, безпаричие.

Основните предложения за преодоляване са обобщени по следния начин: чрез психологическо консултиране на децата, насилника и жертвата; чрез промяна на законодателството в посока *отпадане на изискването за системност на насилието, спешно и адекватно отреагиране на сигнали и спешно извеждане на насилника от дома, а не на жертвата и децата.*

Втората група изследвани включваше жители на малко населено място. Участниците бяха предимно служители от общинска администрация.

Като най-съществени разлики бяха определени деградацията на българското семейство, липсата на сплотеност, съвместното съжителство без брак, промяната на семейната

йерархия, при която децата изземат ролята на родителите, липсата на уважение, проблемите в общуването, усещането за несигурност. Значителна част от участниците споделиха, че продължават да живеят с родителите си по икономически причини.

Деградацията се свързва с членовете на семейството, етнос, религия, традиции. Хората са неграмотни и обсебени от технологии, субстанции.

И децата, и родителите са „загубени“ в прехода. И децата, и родителите са жертви. Родителят се възприема като натрапник в света на съвременното дете, с което липсва комуникация.

Актуалните ролевите стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България са определени като „Жените са повече мъже, а мъжете са повече жени“. Налице е преплитане на майчината и бащината роля.

Насилие е: бой, шамар, психически тормоз, контрол, мания за доминиране, повишаването на тон, обидите, ревността, зависимостите, мълчанието, мърморенето, унижението, вменяването на вина, сексуалният тормоз. Основните фактори, провокиращи насилие са финансови, несходство в характерите, неправилно възпитание.

Третата група включваше жители на села. Участниците са от турски и ромски етнос, преобладаващо неграмотни, с повече от 4 деца, безработни. Повечето не говорят български език. По-голямата част са без брак, с ранно съвместно съжителство от 14-15-годишна възраст.

Като промяна в семейството посочват тенденцията младите сами да избират партньорите си, а не да бъдат „продавани“ от родителите си. Семейните отношения са изцяло свързани с финансови проблеми и липса на работа. Участниците във фокус-групите не знаят значението на думата „насилие“. Приемат боя, кавгите, изневерите и сексуалното насилие за

нормално. Нямат предложения за промяна. Предлагат да им се предлага заетост на ротационен принцип – първо на единия член на семейството, после на другия.

Четвъртата група включваше лица от различни възрасти.

1. Участниците са на различна възраст и пол, част от тях са жертви на домашно насилие.

2. Като най-съществени разлики бяха определени липсата на насилие в семействата преди, усещането за сигурност, грижа, отговорност и обич. Към настоящия момент основният конфликт е между очакваното и желаното. Мъжът е сравнен с юмрук.

3. Актуалните ролевите стереотипи и взаимоотношения в семейството в България са определени като хаотични и непоследователни. Децата нямат формула за семейство, не познават граници и търпение. Най-същественият проблем днес е *самотата.* Хората се разделят масово, защото не правят компромиси. Всички са ядосани на света. Децата днес управляват родителите. Налице е размяна на роли.

Образователната система днес обезличава децата. Те са претоварени, растат с омраза към родителите, училището и обществото.

Най-съществено е съперничеството между двата пола. Друг проблем са ревността и алкохолизмът.

4. Насилие е: чувства – ревност, несигурност, недоверие, безсилие; поведение – шамар, думи, тормоз, алкохол, слабост, тормоз; възприятие – психопат, комплексарщина, отрицателна енергия, общество

5. Основните фактори, провокиращи насилие са финансови, несходство в характерите, наследство, ревност, безотговорност, липса на комуникация, егоизъм, липса на образование, липса на възпитание, безпаричие

Предложенията за преодоляване са свързани със: специализирана терапия при желание от страна на насилника; помощ от институции; промени в законодателството; анализ на причините за агресията; обучителни семинари за родители, училище за родители; *експресно обобщение и актуализация на информацията за насилието; по-голяма ефективност на закона; прецизиране в посока ограничаване на наличието на „вратички"; промяна на необходимостта от системност за експресна реакция; незабавно извеждане на насилника, а не на жертвата и децата.*

Петата група бяха ученици от горна училищна възраст

1. Участниците са ученици от осми и девети клас

2. Като най-съществени разлики бяха определени промяната на ролите на майките и бащите като по-„главни". Сега всички имат равно по значение мнение, включително и децата. Преди родителите са били по-строги, сега повече разглезват. Децата са критични към агресивни прояви. Разказват за такива спомени от детската градина.

Считат възпитателите и учителите за нетолерантни, някои ги комплексират и обиждат.

3. Актуалните ролевите стереотипи и взаимоотношения в семейството към настоящия момент в България са определени като равнопоставени; Децата се радват, ако имат братя е сестри, независимо, че често се карат.

4. Насилие е: нападки, травми, неразбирателство, малтретиране /поведение/; бой, обида, тъга, страх, срам, ярост /емоции/; недооценяване, пренебрежение /когниции/.

5. Основни фактори, провокиращи насилие – травми на родителите, ежедневието на човека, който проявява насилие, взаимоотношенията „дете-родител", грешна представа за възпитание, грешно възпитание, ниски доходи, неконтролирани емоции, проблеми с гнева, неизслушване на децата, незнание на родителя как да се справи със ситуациите.

Предложения за преодоляване – справяне с натовареното ежедневие, превъзпитание, разговори с психолог, споделяне, укрепване на връзката родител-дете, прекарване на време заедно.

Да се контролират емоциите на родителя, да се научи родителят да се справя с гнева, стреса, натовареното ежедневие.

Използване на технологиите за съвместна работа – гледане на сайтове за ефективно възпитание.

Използвана литература:

1. Петрова, К., Чавдарова, В., Тасевска Д. Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола. В. Търново, ISBN: 978-619-00-1425-6, изд. „Фабер“, 2021, с. 316.

ИНСТИТУЦИОНАЛНОТО БЕЗСИЛИЕ ПРЕД ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Доц. д-р Георги Георгиев
Катедра „Педагогика“, ВТУ „Св. св.Кирил и Методий“

Резюме: В настоящата разработка се прави опит да се направи критичен анализ на действащата нормативна уредба, свързана с домашното насилие в Р.България, както и на процедурата по налагане, изпълнение и контрол на мерките за защита от домашно насилие.

Ключови думи: домашно насилие, институционална подкрепа

За българина домът и семейството винаги са били свещени. Там е мястото, където човек търси закрила по време на кризисни периоди, там получава любов, подкрепа и чувство за принадлежност. Домът е символ на уют, спокойствие, любов и защита, за който още древните римляни са казали „моят дом е моята крепост“. Но не всички домове предлагат сигурност пред този студен, лицемерен и предлагащ всякакви неизвестности живот…

Насилието над деца и други членове на семейството и значителните му отрицателни ефекти продължават да бъдат слабо признати като проблем от страна на обществото (Златкова-Дончева, К. 2020:42). За голяма част от жените това е ад. Това

е сървайвър, това е ежедневна битка за оцеляване, в която си сам, без помощ от близки, роднини, съседи и държавата.

Насилието в семейството се разглежда предимно като насилие над жени – и статистически, и психологически, и исторически, този факт е неоспорим. Насилието над жени е един от най-сериозните форми на полово определените нарушения на човешките права. То лишава жените от тяхната възможност да се възползват от основните свободи. Излагайки жените, поради техния пол, на физическо, сексуално и/или психологическо злоупотреба в семейството, насилието над жените представлява сериозно препятствие за равенството между жените и мъжете.

Общият преглед на цифрите на насилието срещу жени показва, че между една пета от една четвърт от всички жени са преживели физическо насилие през техния живот и повече от една десета са били жертва на сексуално насилие, включващо употребата на сила. Много от тях продължават да преживяват сексуално и физическо насилие от страна на бившите си партньори дори и след приключване на връзката. Домашното насилие е най-често извършвано от мъже срещу бивши или текущи интимни партньорки (Петрова, Кр. 2015:152-153).

Може да обвиним народопсихологията на българина за ситуацията с домашното насилие в България и до някъде ще се окажем прави, защото българката е научена, че „каквото става в семейството, трябва да си остава в него". Не бива съседите и родините, а още по-малко общността да разбират за семейните разногласия, дрязги и проблеми. Дори в случаите, в които жената потърси съвет от родителите си, много често тя бива обвинявана за избора си на съпруг и е принуждавана да търпи заради децата, заради семейството или заради това „какво ще кажат хората".

И наистина българката е търпелива, стоически устоява на ежедневния тормоз, влиза в един порочен кръг на постоянни изблици на гняв от страна на нейната половинка, последвани от неадекватни извинения и искане на прошка, живее в заблуда, и може би надежда, че нещата ще се оправят, може би от само себе си, докато не стане късно… докато не загубим един човешки живот.

В много случаи и децата стават волни или неволни свидетели и жертви на домашно насилие. Тъй като децата са зависими от човека, който ги наранява или пренебрегва, те се сблъскват и с други парадоксални дилеми: жертвата иска да спре насилието, но също така се стреми да принадлежи на семейството; лоялността и силните емоционални връзки с насилника са в силен противовес на желанието на жертвата да бъде сигурна и защитена; привързаността и вниманието могат да съществуват едновременно с насилие и злоупотреба. Може да започне повтарящ се цикъл, при който нарастващото напрежение, характеризиращо се със страх и очакване, в крайна сметка отваря пространство за още насилие, след което може да последва период на помирение с повишена обич и внимание. Децата винаги се надяват, че злоупотребата няма да се повтори (Златкова-Дончева, К. 2020:43).

Домашно насилие, което е свързано с хипотезата за предаване на насилието между поколенията – от брачните партньори и родителите към децата като модел на поведение, който се преповтаря и мултиплицира от подрастващите на по-късен етап, базирано на теориите за социалното учене, привързаност, биологични и генетични предпоставки за различни поведенчески прояви (Златкова-Дончева, К. 2018:34).

В семейства, за които са характерни конфликтни семейни взаимоотношения, агресивно самоутвърждавайки се в присъствието на детето, работи така наречения „модел за обуче-

ние“. Децата усвояват и в по-късен етап го прилагат в ежедневието си като начин за справяне със ситуации. Фрустиращата и тревожна атмосфера в семейството принуждава детето да се защитава като се държи агресивно (Василева, В. 2013:56).

В България няма официална статистика, колко са жертвите на домашно насилие в страната. Само МВР поддържа данни, относно издадените ограничителни заповеди от съответните съдилища за насилие спрямо лица. Наличните данни за жертвите на насилие основано на пол са епизодични и са на базата на направени проучвания на медии или неправителствени организации, защитаващи правата на жертвите от домашно насилие.

Въпреки липсата на официална статистика по този проблем, направено неизчерпателно проучване в киберпространството изведе доста стряскащи данни за жертвите на домашно насилие.

Само от началото на годината до месец април 2023 г. броя на смъртните случаи на жертви на домашно насилие е 12, а 2700 са потърсили помощ от „Асоциация Анимус“[1].

Жертвите на домашно насилие от началото на 2022 г. до май месец са 1738, като сред тях преобладават жените – 1194, и децата – 409[2].

През 2021 г. 15 българки са загубили живота си в следствие на домашно насилие, а по данни на МВР, сигналите до тел. 112 достигат 90 броя на ден[3].

В изследване проведено в периода м. ноември 2021 г. – м. февруари 2022 г. в рамките на проект „Изследване на на-

---

[1] https://www.marica.bg/balgariq/obshtestvo/zloveshta-statistika-11-jeni-jertvi-na-domashno-nasilie-u-nas-ot-nachaloto-na-godinata

[2] https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2022/07/13/4368681_ot_nachaloto_na_2022_godina_nad_1000_jeni_i_deca_sa/

[3] https://inews.bg/

силието, основано на пол“ в изпълнение на Споразумение за субсидия с Европейската комисия № 960467-2019-BG-GBV SURVEY-2, обхващащо 8240 домакинства, в които има поне една жена на възраст 18 – 74 години, чрез интервю „лице в лице“ са изследвани основните видове насилие (физическо, психическо, икономическо, сексуално, домашно, сексуален тормоз на работното място и насилие в детството) при жени живеещи в обикновени домакинства[4].

Относителния дял на жените, преживели насилие от интимен партньор е 20,5%, като преживелите психическо насилие са 19,4%, физическо насилие, в т.ч. заплахи за такова – 7,1%, а физическо или сексуално насилие – 9,3% (вж. Табл. 1).

Видове насилие	**%**
Общо	**20,5**
Психическо насилие	19,4
Физическо (включително заплахи)	7,1
Физическо (включително заплахи) или сексуално насилие	9,3

Табл. 1. Относителен дял на жените, преживели насилие от интимен партньор, по видове насилие

Висок е процента на относителния дял на жените, преживяващи насилие през целия си живот като възрастен (20,5%), като 4,6% са преживели насилие в последните дванадесет месеца, а 10,1% от тях живеят в този ад през последните пет години (вж. Табл. 2).

[4] https://www.nsi.bg/bg/content/19882

Последен епизод на насилие	**%**
През целия живот като възрастен	20,5
През последните 12 месеца	4,6
През последните 5 години	10,1

Табл. 2. Относителен дял на жените, преживели насилие от интимен партньор, по последен епизод на насилие

Разпределени по възраст с най-висок относителен дял са жертвите във възрастовия период 18 – 29-годишна възраст (36,3%), следвани от тези в периода 30 – 44-годишна възраст (22,5%) и най-малък е процента на жените, жертви на домашно насилие в пенсионна възраст (13,9%). Резонно с увеличаването на възрастта, се наблюдава и спад на актовете на домашно насилие, извършено от интимен партньор (вж. Табл. 3).

Възрастови групи	**%**
Общо	**20,5**
18 – 29 г.	36,3
30 – 44 г.	22,5
45 – 64 г.	17,3
65 – 74 г.	13,9

Табл. 3. Относителен дял на жените, преживели насилие от интимен партньор, по възрастови групи

Според данни на същото изследване жените, преживели физическо или сексуално домашно насилие са 9,5%, от които 6,9% са жертви на физическо насилие, в т.ч. и заплахи, а 2,6% са жертви на сексуално насилие (вж. Табл. 4).

Видове насилие	**%**
Общо	**9,5**
Физическо насилие (включително заплахи)	6,9
Сексуално насилие	2,6

Табл. 4. Относителен дял на жените, преживели физическо или сексуално домашно насилие, по видове насилие

Според последния епизод на насилие 9,5% са жертвите на физическо или сексуално домашно насилие през целия си живот като възрастни, като при 2,6% това се е случило през последните дванадесет месеца, а при 4,8% – през последните пет години (вж. Табл. 5).

Последен епизод на насилие	**%**
През целия живот като възрастен	9,5
През последните 12 месеца	2,6
През последните 5 години	4,8

Табл. 5 Относителен дял на жените, преживели физическо или сексуално домашно насилие, по последен епизод на насилие

Разпределени по възраст, с най-висок относителен дял на жените, преживели физическо или сексуално домашно насилие от 18 до 29-годишна възраст (16,2%), следвани от следващия възрастов период – от 30 до 44-годишна възраст (10,2%) и с най-малък относителен дял са жените в пенсионна възраст – 6,8% (вж. Табл. 6).

Възрастови групи	%
Общо	**9,5**
18 – 29 г.	16,2
30 – 44 г.	10,2
45 – 64 г.	7,8
65 – 74 г.	6,8

Табл. 6 Относителен дял на жените, преживели физическо или сексуално домашно насилие, по възрастови групи

Въпреки, че на някой тези проценти биха се сторили в границите на нормалното или може би дори нищожни в сравнение с жертвите по пътищата, жертвите на военните конфликти и т.н., това не са само цифри, това са човешки съдби, обляни със сълзи, безсънни нощи, страх и в нередки случаи кръв…

Изхождайки от позицията си на бивш служител на МВР с двадесетгодишен стаж в нейните структури и стотици отработени сигнали и жалби за домашно насилие, ще направя опит да представя действията на институциите при постъпили сигнали за домашно насилие.

Съгласно действащото ни законодателство – Законът за защита от домашно насилие, оторизиран да налага меки за защита е съдът, като пострадалото лице е необходимо да се обърне към него с молба. Законът предвижда, че в случаите, когато има данни за опасност за живота или здравето на пострадалото лице, то може да подаде и молба до органите на МВР (Приложение № 1) за предприемане на мерки съгласно Закона за МВР[5].

Законодателя е въвел и редица изисквания към съдържанието на молбата, а именно тя да е писмена и да съдържа:

[5] Вж. чл. 4 от ЗЗДН

- имената, адреса и единния граждански номер на молителя, адреса на дирекция „Социално подпомагане“; в случай че пострадалото лице не може или не желае да разкрие постоянния или настоящия си адрес, то може да посочи друг адрес;
- имената и настоящия адрес на извършителя или друг адрес, на който може да бъде призован, включително телефон и факс;
- данни за семейната, родствената или фактическата връзка между пострадалото лице и извършителя;
- датата, мястото, начина и други факти и обстоятелства за извършеното домашно насилие;

Като към молбата е необходимо да се приложи и декларация (Приложение № 2) от молителя за извършеното насилие, в която той декларира, че е запознат с наказателната отговорност при декларираме на неверни данни[6].

Комплекта документи включва още протокол за предоставена информация на пострадало от домашно насилие лице (Приложение № 3); протокол, с който жертвата се уведомява за възможността да подаде молба до РУ на МВР за налагане на спешни мерки по чл.4, ал.2 или молба до районния съд за издаване на заповед за незабавна защита по чл.18, ал.1 от ЗЗДН; молба до РС на основание чл.8, ал.1, във връзка с чл.18, ал.1 от ЗЗДН (Приложение № 4).

Въпреки огромното количество документи, които трябва да бъдат изготвени от пострадалото лице, което в повечето случаи е под огромен стрес и това допълнително го затормозява, и многократното декларираме, че може да получи незабавна защита, то на практика такава не може да бъде предоставена.

[6] Вж. чл. 9 от ЗЗДН

Небезизвестен факт е, че повечето случаи на домашно насилие се случват предимно в късните часове на денонощието, когато единствената работеща държавна институция е полицията. В повечето случаи жертвата или сама търси помощ в най-близкото районно управление на МВР или подава сигнал на тел.112. Служителите отзовавайки се на сигнала, предприемат мерки по опазване живота и здравето на пострадалата, като в повечето случаи я извеждат от жилището с цел прекратяване на насилието и изготвяне на необходимите по ЗЗДН документи.

Полицейските служители в изпълнение на своите правомощия съставят на извършителя протокол за предупреждение по чл.65 от ЗМВР, с който го уведомяват за отговорността, която носи при извършване на актове на домашно насилие.

В повечето случаи системните правонарушители в т.ч. и извършителите на домашно насилие са напълно запознати с разпоредбите на ЗМВР и факта, че неизпълнението на протокол за предупреждение, не носи след себе си никакви правни последици и на практика този документ не изпълнява никаква превантивна роля. Единствено в случаите на образувано съдебно дело по ЗЗДН и констатирано по надлежния ред, от органите на МВР, неизпълнение на предупредителния протокол, това може да има утежняващи последствия при налагане на мерките за защита.

Пристигайки в районното управление и изготвяйки документите, поради късният час документите не могат да бъдат депозирани в съда и тук влиза в действие тромавата бюрократична машина. А жертвата…, жертвата остава сама. Полицейските служители са изпълнили служебните си задължения, като са оказали неотложна помощ на пострадалата, чиито живот, здраве или лична свобода се е намирала в опасност, изготвили са необходимите по закон документи и не могат

да предложат никаква друга подкрепа на пострадалото лице. Вариантите за жертвата не са много. Или трябва да потърси убежище при близки и роднини, или да остане в пустия коридор на районното управление, сама със собствената си болка и унижение.

В деня на постъпване на молбата съдът насрочва открито съдебно заседание в срок не по-късно от един месец, като заедно с призовката и преписа от молбата с приложенията съобщава на ответника задължението му за представяне на доказателства[7]. При уважаване на молбата съдът издава заповед за защита[8].

Мерките за защита според действащата нормативна уредба са:

- задължаване на извършителя да се въздържа от извършване на домашно насилие;
- отстраняване на извършителя от съвместно обитаваното жилище за срока, определен от съда;
- забрана на извършителя да приближава пострадалото лице, жилището, месторабoтата и местата за социални контакти и отдих на пострадалото лице при условия и срок, определени от съда;
- временно определяне местоживеенето на детето при пострадалия родител или при родителя, който не е извършил насилието, при условия и срок, определени от съда, ако това не противоречи на интересите на детето;
- задължаване на извършителя на насилието да посещава специализирани програми;
- насочване на пострадалите лица към програми за възстановяване.

---

[7] Вж. чл. 12 от ЗЗДН

[8] Вж. чл. 15 от ЗЗДН

Във всички случаи съдът с решението налага на извършителя и глоба в размер от 200 до 1000 лв[9].

Когато съдът установи, че има данни за извършено домашно насилие с решението си по делото издава и заповед за защита, в която се налагат една или повече мерки за защита, като контролът по изпълнението на мерките се възлага на органите на МВР. В закона липсват изрични разпоредби визиращи начина на изпълнение на мерките, ефективността на надзора, и като цяло се уповава на евентуално възпиращото въздействие на съдебното следствие, като вид репресивна превенция.

При неизпълнение на заповедта на съда, полицейският орган, констатирал нарушението, задържа нарушителя и уведомява незабавно органите на прокуратурата[10]. И тук възниква още един правен парадокс. В Закона за МВР, в раздел Правомощия на полицейските органи има изрична разпоредба, в кои случаи полицейските служители могат да задържат лица, като законодателя е предвидил точка „в други случаи определени със закон“[11]. Дългогодишната ми практика в системата на МВР показва, че при задържане на лице с правно основание чл.21, ал.3 ат ЗЗДН, а именно неизпълнение на заповед за защита, в последствие същата бива обявявана за незаконосъобразна от районния съд и отменяна. Районната прокуратура излиза с определение, че нарушаването на заповед за защита не е престъпление по смисъла на Наказателния кодекс и не може да предприеме каквито и да е действия спрямо лицето.

Този правен парадокс оказва негативно въздействие върху цялостната превантивна дейност на домашното насилие в страната, тъй като извършителите, веднъж задържани и в

[9] Вж. чл.5 от ЗЗДН

[10] Вж. чл. 21, ал. 3 ат ЗЗДН

[11] Вж. чл. 72, ал. 1, т. 7 от ЗМВР

последствие освободени в рамките до 24 часа, разбират несъвършенствата на закона и липсата на каквито и да е последици за тях от неправомерните им действия, което още повече ги мотивира да продължават с тормоза над близки и роднини.

В заключение може да се изведе извода, че въпреки относително „новата[12]“ нормативна база, свързана със защитата от домашно насилие, в нея прозират доста несъвършенства, които не възпират извършителите на подобни деяния, а само ги убеждават в институционалното безсилие на държавата. Липсата на координационен механизъм между институциите – МВР, съд, прокуратура, както и между държавата и услугите в т.ч. и неправителствените организации за оказване на подкрепа на жертви на насилие поставя пострадалите в състояние на безизходица и ги обрича на живот в един омагьосан кръг.

Библиография:

1. Закон за защита от домашно насилие. Обн. ДВ. бр.27 от 29 Март 2005 г.

2. Закон за министерството на вътрешните работи. Обн. ДВ. бр.53 от 27 Юни 2014 г.

Литература:

1. Василева, В. (2013). Насилието и агресията сред подрастващите. В: Педагогически новости, Русе, Издател Катедра Педагогика, психология и история, РУ „Ангел Кънчев“, с.56.

2. Златкова-Дончева, К. (2018). Менторството и децата в риск. Издателство ЛИБРА СКОРП.

[12] Законът за защита от домашно насилие е приет през 2005 г.

3. Златкова-Дончева, К. (2020). Приобщаващо образование за деца в риск и деца с емоционално-поведенчески проблеми. Издателство ЛИБРА СКОРП.

4. Петрова, Кр. (2015). Рисково поведение и психологическа практика. Издателство Faber.

Приложения

Приложение № 1

До
Началника РУ .....

М О Л Б А

За налагане на спешни мерки съгласно **чл. 83 от ЗМВР**, във връзка с чл.4, ал.2 от Закона за защита срещу домашното насилие

от ..... ЕГН: ..... с адрес: гр./с..... , ул. ....., тел.за връзка.....

Г-н НАЧАЛНИК,

.....

(данни за семейната, родствената или фактич.връзка м/у пострадалото лице и извършителя)

.....

.....

.....

.....

.....

(описание на фактите и обстоятелствата, при които е извършено домашното насилие)

.....

.....

.....

МОЛЯ да ми бъде оказана неотложна помощ. Моят и/или на моите деца, живот, здраве или лична свобода се намират в опастност.

Срещу мен и/или моите деца е извършен акт на домашно насилие от посочения извършител.

Налице са данни за пряка и непосредствена опастност за живота или здравето ми и/или живота или здравето на моите деца.

.....20..... Молител:.....

гр. .....

Приложение № 2

Д Е К Л А Р А Ц И Я

по чл.9, ал.3 от ЗЗДН

Подписаният…… ЕГН: ……., гр./с……, ул. …… № ……

Декларирам,

че спрямо мен беше извършен акт на домашно насилие от лицето:.....
.....
.....
.....
.....
.....

Известно ми е, че за неверни данни в настоящата декларация нося наказателна отговорност по чл.313, ал.1 от Наказателния кодекс.

……20…. Декларатор:.....
гр. ……

Забележка: Попълва се в случай, че молбата се подава лично от пострадалото лице – чл.8, т.1 от ЗЗДН.

Приложение № 3

П Р О Т О К О Л

за предоставена информация на пострадало от домашно насилие лице

Днес ……20…. год., в гр. ……., в …….часа, подписаният …… – на длъжност …… при РУ …… предоставих на лицето, …….. ЕГН:…….. от гр./с…….. ул…… № …….., пострадало от домашно насилие:

1. информация за неговите права, както и че:

1.1. когато деянието е извършено от възходящ, низходящ, съпруг, брат или сестра и осъществява състав на престъпление, което се преследна по тъжба на пострадалия, за започване на наказателното преследване следва да се подаде такава;

1.2. когато се касае за престъпление от общ характер наказателното преследване започва независимо от волеизявлението на пострадалото лице;

1.3. информация за възможността да бъде подадена молба до полицейските органи за налагане на спешни мерки по чл.4, ал.2 от Закона за защита срещу домашното насилие (ЗЗДН), както и че наказателното производство протича независимо от производството за налагане на мерки за защите срещу домашното насилие по ЗЗДН.

1.4. информация за възможността да бъде подадена молба до районния съд за защита на основание чл.10, ал.1 от ЗЗДН.

2. бланки на молба за незабавна защита и молба за налагане на спешни мерки съгласно чл.83 от ЗМВР, във връзка с чл.4, ал.2 от ЗЗДН;

3. информация за физически и юридически лица, регистрирани като доставчици на социални услуги;

4. координати за връзка с разследващия служител;

Пострадало лице:……. ПОЛИЦЕЙСКИ ОРГАН:……

подпис подпис

Забележка: Протоколът се изготвя в два екземпляра, като единият се прилага към преписката, а другият към дело.

Приложение № 4

П Р О Т О К О Л

Днес ……20…..год., в гр./с……., в …….часа, подписаната, …… ЕГН: …… от гр./с……, ул…….. № ……. бях /съм/ уведомена от …… – на длъжност …… при РУ гр……., за възможността да подам молба до РУ за налагане на спешни мерки по чл.4, ал.2 или молба до районния съд чрез РПУ за издаване на заповед за незабавна защита по чл.18, ал.1 от Закона за защита срещу домашното насилие и.....да подам такава молба.

(желая/не желая)

Пострадало лице:…….. ПОЛИЦЕЙСКИ ОРГАН:……

подпис подпис

Отказът на лицето да подпише настоящия протокол се удостовери с подпис на свидетеля.

Свидетел:.....

( )

Забележка: Протоколът се изготвя в два екземпляра, като единият се прилага към преписката, а другият към дело.

СОЦИАЛНИ УСЛУГИ ЗА ОСИГУРЯВАНЕ НА ПОДСЛОН НА ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА НАСИЛИЕ В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Мариела Тодорова-Колева,
Катедра „Педагогика“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Настоящият доклад има за цел да проследи промените в развитието на услугата „Кризисен център“ към трансформация в комплекс за предоставяне на услуги по чл. 15 от Закона за социалните услуги. Представени са някои статистически данни относно насилието над деца и съпоставени с местата за осигуряване на подслон на нуждаещите се, както и резултати от проведено емпирично изследване сред екипи на социалната услуга.

Ключови думи: насилие, деца в риск, социални услуги, кризисен център, осигуряване на подслон

Въведение

Детството е изключително важен период от развитието на детето, който до голяма степен определя старта му в живота на възрастните. Защитници на детето и детството се открояват през целия път на историческото развитие на педагогическите, социалнопедагогическите и психологически науки, като „през втората половина на XIX и целия XX век детето е предмет на це-

ленасочени научни изследвания“ (Хос, Лок, Русо, Дарвин, Елен Кей, Кано, Джеб, Виготски, Пиаже, Монтесори, Кершенщайнер, Макаренко, Дюи, Спок, Боулби, Ариес и много др.) (Стоянов: 2021, с. 74 – 78). Детството „има свое място в порядъка от човешкия живот“, пише Русо (Русо: 1976, с. 225), „детската възраст представлява дълги, важни години в живота на човека“, напомня Корчак като се обръща към възрастните риторично с въпроса „*Съществува ли живот на шега*?“ (Корчак: 1990, с. 493).

Живот на шега не съществува. „Всяко дете има присъщо право на живот“ (чл. 6) и „никое дете не трябва да бъде подлагано на произволна или незаконна намеса в неговия личен живот, семейство, дом или кореспонденция, нито на незаконно посегателство срещу неговата чест и репутация“ (чл. 16) е подчертано и от Конвенцията на ООН за правата на детето. И въпреки че днес съществуват редица международни актове за защита на детето и детството, че науките се развиват и натрупват емпирични данни и научни факти, въпреки развитието на обществата и апелиране за защита на основните човешки права, то дори в т. нар. „цивилизовани страни“, не може да се гарантира опазването на човешките права, особено когато се касае за децата. В това отношение статистическите данни са красноречиви и ясно показват, че процентът на деца с откраднато детство продължава да е тревожен.

Методология на изследването. Анализ на резултатите.

Настоящото изследване има теоретико-емпиричен характер. Основни методи на изследването са анализ, синтез, обобщение, сравнение, анкетно проучване. За провеждане на емпиричното изследване се използва, разработена за целите на изследователската дейност, анкетна карта.

По данни на Световната здравна организация в световен мащаб до 1 милиард деца на възраст от 2 до 17 г. са станали жертви на физическо, сексуално, психическо насилие или пренебрегване. При извеждането на тези данни Организацията се позовава на по-мащабно изследване, което е проведено през 2015 г. (данни посочени на официалната страница на Организацията, както и при Hills etl., 2016). В доклад на УНИЦЕФ от 2017 г. също се подчертава, че „близо 300 МИЛИОНА (3 от всеки 4) деца на възраст от две до четири години по целия свят редовно са подложени на възпитание с насилие от тези, които се грижат за тях; спрямо 250 МИЛИОНА (близо 6 от всеки 10) се прилага физическо наказание", насилие при възпитанието на децата се прилага при 6 на всеки 10 деца на възраст между 12 – 23 месеца (посочено от 30 държави) (Едно познато лице, 2017).

Данни за насилието над деца в България се откриват в Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020), Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2026), доклади на УНИЦЕФ. Данните са предоставени за целите на програмата и доклада от Агенцията за социално подпомагане. Динамиката в регистрираните случаи за насилие над деца е твърде различна, като прави впечатление и разминаването на информацията в различните източници. Липсата на уеднаквени данни особено ясно проличава при сравнението на два документа: Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020) и Изследване на насилието над деца в България, част 1. на УНИЦЕФ. И двата анализа цитират Агенцията за социално подпомагане, но за 2015 г. срещаме следната информация: общ брой сигнали за насилие, получени в Отдел „Закрила на детето" (ОЗД) 2015 г. – 3 741, отворени случаи 752 (Национална програма, 2017-2020) и за същата година в Изследването на УНИЦЕФ откриваме, че са регистрирани 2 741

случаи и 957 са открити (Изследване на насилието над деца в България, част 1: 2021, с. 17). В процентно съотношение общият брой случаи, по които са работили в ОЗД са 1839, като 39,9 % са случаите на физическо насилие, 13,1 % – сексуално насилие, 22 % – психическо насилие и 25 % – пренебрегване. Приблизително 66,6 % от всички случаи на насилие са се случили в семейството (Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020). През последните години се запазва тенденцията за преобладаване на случаите на физическо насилие, което се потвърждава и в Доклад на ДАЗД относно прилагането на Координационния механизъм (Доклад …, 2021, с. 8).

За проследяване на регистрираните случаи на насилие за следващите години се позоваваме на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2026). За 2019 г. данните, посочени в Програмата и данните от изследването на УНИЦЕФ са идентични. Регистрираните случаи в отделите „Закрила на детето“ към съответните дирекции „Социално подпомагане“ са 1 171 сигнала и 446 открити случаи. През 2020 г. подадените сигнали в Отделите за закрила на детето са 1 130, а откритите случаи 425, през 2021 г. се забелязва леко повишаване на регистрираните и открити случаи – 1 387 – регистрирани и 585 – открити случаи, което се обяснява с кризисната за страната и света ситуация, предизвикана от пандемията COVID – 19 (Програма …(2023-2026), с. 6 – 7).

Проследяването на случаите на насилие над деца се осъществява и на базата на проведените срещи по Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция. В доклад на Държавната агенция за закрила на детето е посочено, че за 2021 г. са проведени 1687 екипни срещи по механизма като мултидисципли-

нарните екипи са разгледали 1563 подадени сигнала (Доклад на ДАЗД … 2021, с. 6).

В доклад на Прокуратурата за прилагане на Закона и за дейността ѝ и дейността на разследващите органи за 2021 г. се посочва, че 3571 са децата, пострадали от престъпления (1 595 малолетни и 1 976 непълнолетни) като приблизително 49,4 % от тях са пострадалите от престъпления против брака и семейството (Доклад за прилагане на Закона и за дейността на разследващите органи и Прокуратурата: 2021, с. 28).

Цитираните данни не могат да се приемат за всеобхватни, тъй като насилието е феномен, който често остава скрит за обществото, органите за закрила или разследващите органи. Друга причина за невъзможността да се посочат ясни данни за насилието (не само над деца) е „липсата на статистически данни по единни критерии“, което „се счита за един от най-значимите проблеми на българското наказателно производство и политика“ (Петрова, Чавдарова, Тасевска: 2021, с. 244). В тази връзка следва да се посочи, че на национално ниво се реализира проект „Координиран отговор към насилието и пренебрегването на деца чрез минимална база от данни – от планирането към практиката“ (Coordinated Response to Child Abuse and Neglect via a Minimum Data Set: from planning to practice ‚CAN-MDS II‘) към Генерална дирекция „Правосъдие и потребители“ по работна програма „Права, равенство и гражданство[13]“ и проект „Национален единен регистър на насилието над деца“ в партньорство с Националната мрежа за децата, Държавната агенция за закрила на децата и Институт по медиация и управление на споровете, който е и в изпълне-

[13] https://sacp.government.bg/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D1%89%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8.

ние на Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца и е ориентиран към изготвяне на насоки за създаване на единна национална информационна система за насилието[14].

С ратифицирането на Конвенцията за правата на детето през 1991 г. България се задължава да осигури безопасна и защитена среда за развитие на децата. Член 19 от Конвенцията постановява, че „Държавите – страни по Конвенцията, предприемат всички необходими законодателни, административни, социални и образователни мерки за закрила на детето от всички форми на физическо или умствено насилие, посегателство или злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления, докато то е под грижите на родителите си или на единия от тях, на законния си настойник или на всяко друго лице, на което то е поверено". Правото на закрила срещу различни „дейности, неблагоприятни за неговото физическо, психическо, нравствено и образователно развитие", както и прилагането спрямо него на нарушаващи достойнството методи на възпитание, е регламентирано и в Закона за закрила на детето (чл. 11, ЗЗД). В Допълнителни разпоредби към Правилника за прилагане на закона за закрила на детето са дадени и дефиниции за насилие и различните форми на насилие – физическо, психическо, сексуално, пренебрегване. Закрилата на децата от различни форми на насилие, злоупотреба и експлоатация е заложена и в редица други нормативно актове като Семеен кодекс, Наказателен кодекс, Закон за защита от домашното насилие и правилника за неговото прилагане и др.

---

[14] Виж повече на https://nmd.bg/campaigns/naczionalen-edinen-registar-na-nasilieto-nad-decza/.

Закрилата на децата от насилие е една от мерките, които са приоритетни и в Целите за устойчиво развитие. Програмата до 2030 г. съдържа ясен призив за премахване на насилието над деца. В три от целите на програмата се посочва необходимостта от борба с насилието над деца: ***цел 4 а*** – „изграждане и модернизиране на учебни заведения, ориентирани и приспособени за децата, хората с увреждания и лицата, уязвими като пол, които осигуряват за всички безопасна, приобщаваща и ползотворна учебна среда без насилие и агресия“, ***5.2***. е насочена към премахване на всички форми на насилие срещу момичетата и жените в публичната и частна сфера, включително трафика на момичета и жени и различните форми на експлоатация. Насилието е засегнато и в цел ***16.1.***и ***16.2*** като първата насочва вниманието към необходимостта от „премахване на всички форми на насилие“, включително и свързаната с насилие смъртност, а втората подцел апелира за „прекратяване на злоупотребата, експлоатацията и всички форми на насилие срещу деца и изтезанията на деца“ (Цели за устойчиво развитие, (https://www.nsi.bg, Global status report on preventing violence against children: 2020, с. 1).

В дефинициите за насилието над деца се включват различни тълкования, които засягат националните особености на отделните страни. Съгласно българското законодателство и по смисъла на Закона за закрила на детето, дете е „всяко физическо лице до навършването на 18 години“ (чл. 2), което определя и границите на прилагане на мерките за закрила на деца. Насилието над деца като дефиниция в българското законодателство се разглежда като „всеки акт на физическо, психическо или сексуално насилие, пренебрегване, търговска или друга експлоатация, водеща до действителна или вероятна вреда върху здравето, живота, развитието или достойнството на детето, което може да се осъществява в семейна, училищна

и социална среда“ (параграф 1, допълн. разпоредби ППЗЗД). В Закона за защита от домашното насилие е

тази дефиниция е разширена като за насилие над деца се смята и „всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие“ (ЗЗДН, чл. 2).

Едно по-пълно определение се среща в някои международни актове. Например в Handbook on European law relating to the rights of the child за 2022 г. откриваме, че дефиницията е разширена като се дава пояснение относно средата на извършване на насилието – включително и онлайн чрез използване на мобилни телефони или технически средства, които са свързани с интернет (Handbook on European law relating to the rights of the child, 2022, с. 133). Световната здравна организация дефинира насилието съотнесено към здравето и благосъстоянието на човека, независимо дали са публични или частни, скрити, криминални или не са криминализирани действията. В този случай за насилие се приемат всички действия, които могат да навредят на психическото или физическо здраве (World report, 2002, с. 23-24).

Необходимостта от непрекъснато разширяване и уточняване на дефинициите и формите за насилие е от изключително значение за тяхната идентификация и разкриване на съвременните измерения на феномена.

Посочените данни, както и планираните цели за устойчиво развитие, подкрепят необходимостта от полагане на специални грижи за децата, жертви на насилие. Реформите в социалното законодателство и в социалната сфера като цяло се стремят да повишат достъпността на услугите, тяхното качеството и обхват. Сред предлаганите услуги за деца и семейства в борбата с насилието над деца особено място заемат, по действащия до 2020 г. чл. 36 от Правилника за закона за социално подпомагане, „Кризисни центрове“. Развитието на

Кризисните центрове за деца стартира през 2016 г. с откриването на Центъра в с. Балван, община Велико Търново. От 2017 г. услугата става държавно делегирана, а в страната започват да се разкриват и други специализирани центрове за кризисна интервенция и спешно настаняване на деца, жертви на трафик и насилие. Самата услуга се появява като дефиниция в законодателните актове през 2003 г. в Допълнителните разпоредби на Правилника за прилагане закона за социалното подпомагане, където се създават точки от 14 до 30. Тези точки изпълват със съдържание различни услуги. Определението за Кризисните центрове е в т. 25, където е посочено, че „Кризисен център е комплекс от социални услуги, предоставяни на лица, пострадали от насилие или жертви на трафик, и насочена към задоволяване на ежедневните им потребности и изготвяне на индивидуални програми за социална интеграция“ (ДВ, бр. 40, 2003). Кризисният център е поставен в чл. 36, ал. 2, в графата социалните услуги, предоставяни в общността. По-късно тази дефиниция се допълва като през 2009 г. с Постановление на Министерски съвет № 69 от 27.03.2009 г. в точка 25 се добавя към трафика и насилието и „друга форма на експлоатация“, регламентира се периода на престой в услугата – до 6 месеца, и се разширява обхвата на дейностите – „оказване на индивидуална подкрепа, задоволяване на ежедневните потребности и правно консултиране на потребителите или социално-психологическа помощ, когато се налага незабавна намеса, включително чрез мобилни екипи за кризисна интервенция.“ (ДВ, бр. 26, 07.04.2009). Тук наред с разширяването на дефиницията на услугата се прави и още едно изменение. В чл. 36, ал. 2, т. 7 са посочени социалните услуги – резидентен тип. Кризисния център като социална услуга е свързан именно с резидентните услуги, което поставя и нов фокус при тяхното предоставяне (Пак там).

Следващата промяна, която се предприема е през 2016 г. В определението по т. 25 се прави още едно уточнение, като относно целевата група на услугите се допълва „деца и/или“ лица (ДВ бр. 89, 2016). Социалната услуга продължава да се разглежда като услуга – резидентен тип, но чл. 40б, ал. 6 се посочва, че „лице, пострадало от домашно насилие, се настанява незабавно в кризисен център, независимо от настоящия му адрес, като дирекция „Социално подпомагане“ предприема действия съгласно чл. 40, ал. 5. Когато лицето се придружава от дете и е негов родител или настойник, детето се настанява заедно с него“ (Пак там). През 2017 г. отново се срещат промени, които са свързани с чл. 40 от ППЗСП. Добавят се някои алинеи, които засягат бременни жени и майки с деца до 3 г. или навършили 3 г., за лица в криза от социален характер (ДВ, бр, 89, 2017 чл. 40, ал. 9 – 11).

С влизането в сила на Закона за социалните услуги през 2020 г. настъпват и някои изменения в дефинициите на услугата или по-скоро в тяхното определяне. Промените водят до отпадане на чл. 36 от Глава трета. Видове социални услуги и т. 25 от Допълнителните разпоредби, които са отмени от 2020 г. (в сила от 17.11.2020). Закона за социалните услуги разделя социалните услуги на общодостъпни и специализирани (чл. 12, ЗСУ), като специализираните са насочени към задоволяване на специфични потребности на децата или лицата и се предоставят в случай на риск за живота, здравето, развитието, безопасността на детето и/или лицето. Профилирането им се определя на базата на целевата група и нейните потребности (чл. 14) и на базата на основните видове дейности, които се предоставят. Услугите и дейностите, които се предоставят на деца, жертви на насилие са определени в Наредбата за качество на социалните услуги. В нея е посочено, че „до приемане на Националната карта на социалните услуги за социални ус-

луги, предоставяни в кризисни центрове за деца, се прилагат стандартите за качество за следните социални услуги по чл. 15 от Закона за социалните услуги“, а именно информиране и консултиране (като специализирана услуга); застъпничество и посредничество; терапия и рехабилитация (само стандартите за терапия); обучение за придобиване на умения (като специализирана услуга); осигуряване на подслон (за деца, пострадали от домашно насилие, и за деца – жертви на трафик) (ал. 21 от НКСУ).

Към месец април 2023 г. по данни на Агенцията за социално подпомагане в страната функционират общо 20 услуги, които осигуряват подслон на деца жертви на насилие и са държавно делегирани. Позиционирането на услугите на територията на страната е визуализирано на снимка 1.

Снимка. 1. Карта на държавно делегираните социални услуги, които осигуряват подслон на деца жертви на насилие

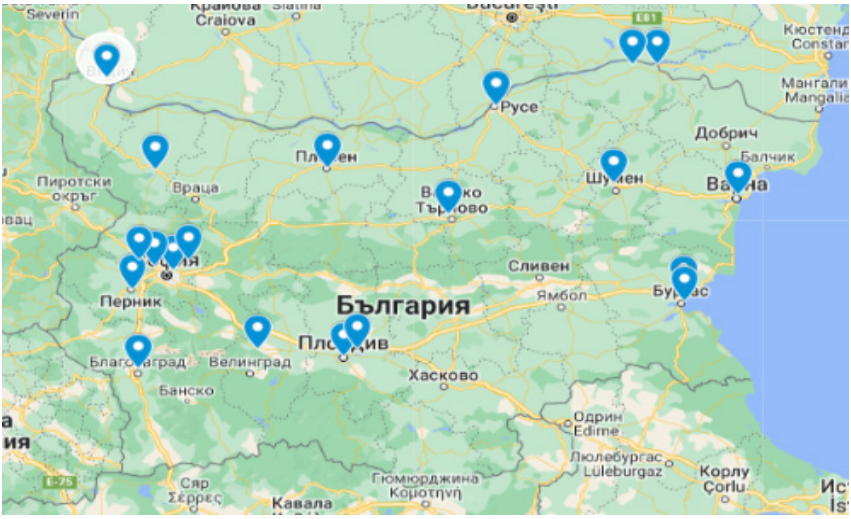

На картата ясно се вижда, че съществуват райони, в които липсва социалната услуга, която е насочена изцяло към подкрепата на деца жертви на насилие и осигурява подслон и спешен прием. Концентрация на услуги се забелязва в района на София и София област, което е съвсем логично. В столичния град са съсредоточени голям брой административни центрове, неправителствени организации и услуги за деца, семейства и лица в риск. Въпреки концентрацията на организации и институции за работа с деца, жертви на насилие, както и големия брой население в града, в Доклада на ДАЗД за мониторинг на прилагането на Координационния механизъм при насилие – 2021 г. „в София-град и област София да имат проведени относително малко екипни срещи" (Доклад на ДАЗД…, 2021, с. 5). Така представената визуализация на услугите за деца, жертви на насилие показва и необходимостта да се анализира по-адекватно потребността от услуги за подслон в районите, където към момента не са разкрити.

Общият брой на места за настанява по данни на АСП на деца, жертви на насилие в услугите е 202, като услугата в гр. Русе включва непридружени деца чужди граждани и деца бежанци в риск (капацитет на услугата 16 места). При 585 открити случаи за 2021 г. (официално регистрирани) остава открит въпроса успяват ли всички деца, които са идентифицирани като жертви на насилие да получат възможност за своевременна закрила?

В регистъра към АСП липсват данни относно услугите, които не се финансират от държавата, което затруднява цялостното обхващане на грижата за деца, жертви на насилие.

Резултати от емпиричното изследване

Новите промени изискват и ново преосмисляне на дейностите, които ще се предоставят в съответните услуги. Но какво се случва до момента в период на преход и реформа в социалната сфера? В настоящия доклад се използва в някои случаи и наименованието на услугата Кризисен център поради факта, че тя все още е обвързана със стандартите за финансиране, с това наименование се среща на страницата на Агенцията за социално подпомагане в раздела „Социални услуги за деца“, екипите на услугите продължават да използват наименованието. Наред с маркиране на трансформацията на услугата за деца, жертви на насилие, настоящата разработка цели да представи резултати от проведено емпирично изследване сред екипите на девет услуги за деца, жертви на насилие в страната. Основен метод на емпиричното изследване е анкетното проучване, което е проведено чрез анкетна карта разпространена по електронен път. Използваната платформа за създаване на анкетната карта е Google Forms. В нея са включени закрити и открити въпроси, които целят да установят мнението на респондентите относно основните форми на работа, както и трудностите на екипите при обгрижване на деца, жертви на насилие.

По данни на респондентите за периода от 2017 до 2022 г. през включените в изследването услуги са преминали 497 деца, които са идентифицирани като жертви на насилие. Най-често срещаните форми на насилие, по които са работили екипите на тези услуги (Кризисните центрове за деца) са физическо насилие в семейна среда – 33,3 % от посочените случаи и пренебрегване – 33,3 %. Приблизително 22,2 % от всички настанени деца са жертви на психическо насилие отново в семейна среда и 11, 1 % са жертви на сексуално насилие извън семейната среда (фиг. 1).

Фиг. 1. Форми на насилие

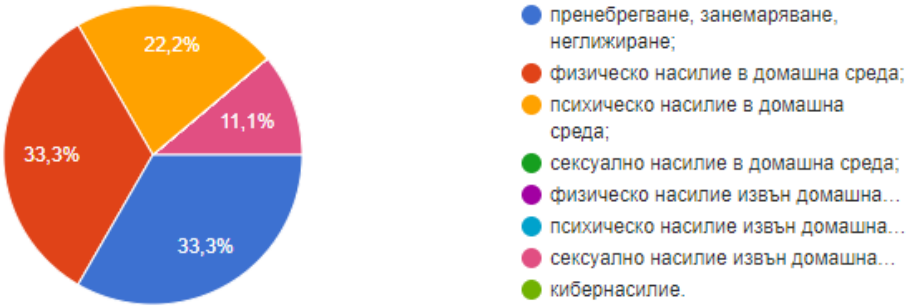

Посочените данни показват отново, че насилието в семейна среда продължава да бъде с широки измерения в страната. Причините за това са много – свързани както с толерантността към насилието като цяло в обществото, така и с моделите на поведение, стила и методите на възпитание.

По време на престоя в услугата на децата като специализирана форма за работа е предлагана предимно индивидуална работа с психолог и социален работник. В различни форми на специализирана групова работа са включени едва 22,2 % от настаняваните деца. Ориентацията на специалистите предимно към индивидуална работа с клиентите е свързана със спецификата на проблема, дълбочината на травмите, както и неподготвеността на част от специалистите за използване ресурса на груповата работа. От друга страна често се случва, че макар и с изяснен профил, в Кризисните центрове се настаняват твърде различни деца, което затруднява специализирана работа в група като форма на подкрепа и терапия.

Един от съществените проблеми, с които се сблъскват екипите през годините от разкриването на услугата – Кризисен център, е проблемът за престоя и по-конкретно времето

на престой на децата. По данни на Българския Хелзинкски комитет от 2011 г. 65 % от децата, настанени в Кризисните центове остават за период до 6 мес., 20 % от децата са настанени за период до 3 мес., едва 5 % са настанени за 1 мес. и 10 % остават повече от 6 мес. (Гергинова, Ел., Ст. Петров, 2011, с. 27).

Както се вижда на фиг. 2. и фиг. 3 към момента на проведеното през месец февруари 2023 г. изследване минималния престой на децата в Центровете е до 1 мес. като максималния продължава да бъде повече от 6 м.

Фиг. 2. Минимален престой

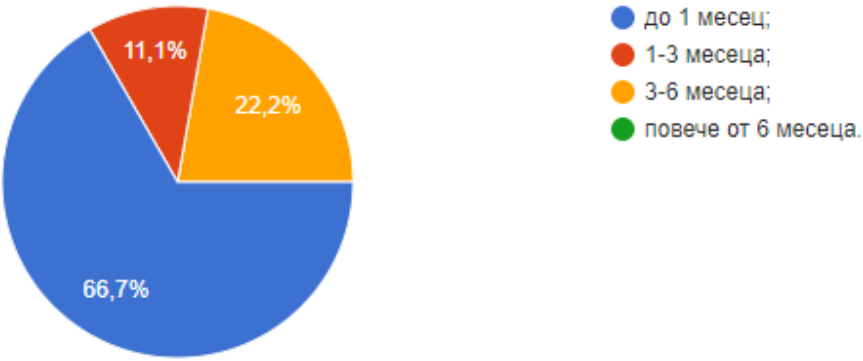

Фиг. 3. Максимален престой

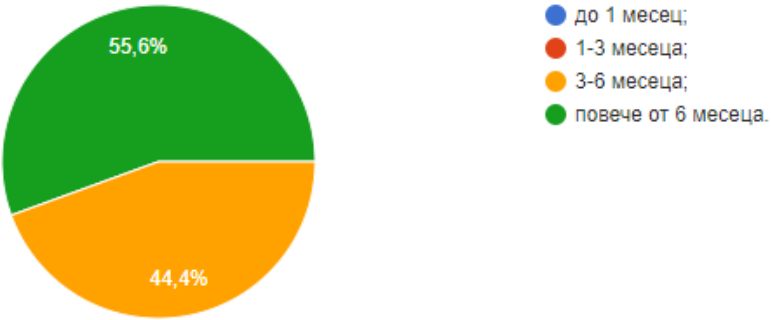

Данните показват, че близо 55,6 % от настанените през последните пет години деца от включените в изследването услуги са останали за по-дълъг от определения от законодателя престой.

Следващият въпрос от анкетната карта цели да установи каква е предприеманата последваща мярка за децата след изтичане на престоя в социалната услуга. От посочените отговори става ясно, че най-често децата са настанявани в Център за настаняване от семеен тип (което е старото наименование на услугата и заменено с Комплексно предоставяне на услуги по чл. 15 от ЗСУ, регламентирани и в Наредбата за качество на социалните услуги). Според анкетираните 50 % от децата са настанявани в социална услуга – резидентна грижа, 28,6 % са реинтегрирани в биологичното семейство, 21,4 % се предприема настаняване при близки и роднини. За сравнение ще посочим данни от доклада на Български хелзинкски комитет от 2011 г., където се вижда, че към реинтеграция в биологичното семейство са насочени 35 % от децата, а настанени в специализирани институции и социални услуги – резидентен тип – 55 % от децата. През 2011 г. едва при 10 % е предприемана мярка настаняване при близки и роднини. Анализът показва, че се запазва тенденцията децата да се настаняват в алтернативна услуга, като намалява процента на реинтеграция в биологичното семейство, а се повишава търсенето на подкрепа от близки и роднини.

Изводи и заключение

На базата на представените теоретични и емпирични данни за обгрижването на деца, жертви на насилие в България става ясно, че въпреки законодателните мерки, реформи в социалната сфера, все още има аспекти, които остават значително трайни и постоянни през годините. На първо място с но-

вите промени и услугите ще трябва отново да намерят своето място и да се преосмисли позиционирането на центровете по райони, области и общини.

Сред формите и мястото на насилието водещи остават физическото насилие в семейна среда. При предоставянето на спешни мерки за закрила специалистите работят индивидуално с децата. Впечатление прави, че въпреки стремежите през годините за бърза и спешна интервенция в краткосрочен план, то все още има случаи, при които децата остават за повече от 6 месеца в услугата.

Следва да се отбележи също, че за повече от 10 години (при сравнение с данните от доклад на Хелзинския комитет през 2011 г.) се запазва тенденцията спрямо приблизително от половината от децата, преминали през услугата за осигуряване на подслон да се приема мярка настаняване в социална услуга за резидентна грижа, но се увелича предприемането на мярка за закрила – „настаняване в семейство на роднини и близки“ (чл. 4, ал. 1, т. 2 от ЗЗДет.), като намалява реинтеграцията в биологичното семейство. Прилагането на тази мярка е основателна доколкото се доказва, че обикновено насилието се случва в семейна среда.

Насилието е феномен, който търпи развитие и феномен, който остава дълбоки и трайни следи в живота на човека. Борбата с насилието изисква обединяване, приемане на единна стратегическа цел от всички, включени в борбата институции и най-вече повишаване на чувствителността на обществото към него. Борбата с насилието остава една и от приоритетните цели за устойчиво развитие в световен мащаб, като наблюдаваме непрекъснато разширяване на формите и обхвата. „Детето се ражда с готовността да се свързва със себеподобни и да бъде обичано“, пише и Кр. Тодорова (Тодорова: 2020, с. 103). Нека не отдалечаваме детето от неговото естествено състоя-

ние и да обединим усилията си в търсенето на нови пътища за намаляване броя на децата с откраднато детство.

Литература:

1. Гергинова, Ел., Ст. Петров. (2011). Кризисните центрове за деца в България – между социалната услуга и институцията. София.

2. Доклад за прилагане на Закона и за дейността на прокуратурата и на разследващите органи през 2021.

3. Доклад Мониторинг на прилагане на Координационния механизъм при насилие – 2021 г.

4. Едно познато лице. Насилието в живота на децата и подрастващите. (2017). УНИЦЕФ.

5. Изследване на насилието над деца в България, част 1. (2021). УНИЦЕФ.

6. Корчак, Я. (1900). Как любить ребенка. Москва.

7. Петрова, Кр., В. Чавдарова, Д. Тасевска. (2021). Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола. Велико Търново: Фабер.

8. Русо, Ж.-Ж. (1976). Избрани педагогически произведения. София: Народна просвета.

9. Стоянов, Ив. (2021). Ролята на съвременното семейство. В: *Социалното унаследяване в полето на детската психология*. Велико Търново: Фабер.

10. Тодорова, Кр. Аспекти на подкрепата за родителстване в услугите за ранно детско развитие. В: *Сборник доклади от международна научна конференция „Психосоциално развитие на детето в семейството“*, 30 октомври 2020 г. – Велико Търново: ПИК, 2021, с. 102-109.

11. Global status report on preventing violence against children. (2020). Geneva: World Health Organization; Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. 2020.

12. Handbook on European law relating to the rights of the child (2022), Luxenburg.

13. Hills, S., J. Mercy, J., A. Amobi, H. Kress. (2016). Global Prevalence of Past-year violence against children: A systematic Review and Minimum Estimates. In Pediatric, vol. 137 (3).

14. World report on violence and health, Geneva, 2002.

Нормативни документи:

15. Закон за защита от домашното насилие в сила от 22.12.2009 г., изм. ДВ. бр.101 от 27 Декември 2019 г.

16. Закон за социално подпомагане, обн. ДВ. бр.56 от 19 Май 1998 г., с посл. изм. и доп. ДВ. бр.102 от 23 Декември 2022 г.

17. Закона за закрила на детето, обн. ДВ. бр.48 от 13 Юни 2000 г., изм. и доп. ДВ. бр. 62 от 5 Август 2022 г.

18. Закона за социалните услуги, в сила от 01.07.2020, посл. изм. ДВ. бр.104 от 30 Декември 2022 г.

19. Конвенция на ООН за правата на детето.

20. Наказателен кодекс, в сила от 1968, изм. ДВ. бр.10 от 31 Януари 2023 г.

21. Наредбата за качество на социалните услуги, приета с ПМС № 135 от 22.06.2022 г., обн. ДВ. бр.48 от 28 Юни 2022 г., обн. ДВ. бр.49 от 30 Юни 2022 г., обн. ДВ. бр.50 от 1 Юли 2022 г.

22. Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020)

23. Национална програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2023-2026)

24. Правилник за прилагане на Закона за закрила на детето, в сила от 25.07.2003 г., приет с ПМС № 153 от 14.07.2003 г., изм. и доп. ДВ. бр.2 от 8 Януари 2021 г.

25. Правилник за прилагане на закона за социално подпомагане, изм, и доп. ДВ бр. 89, 2016.

26. Правилник за прилагане на закона за социално подпомагане, изм. и доп.. ДВ, бр. 40, 2003.

27. Правилник за прилагане на закона за социално подпомагане, изм. и доп. Постановление на Министерски съвет № 69 от 27.03.2009 г., ДВ, бр. 26, 07.04.2009.

28. Правилник за прилагане на закона за социално подпомагане, изм. и доп. ДВ, бр, 89, 2017.

29. Правилника за прилагане на ЗЗДН, в сила от 15.06.2010 г., приет с ПМС № 113 от 08.06.2010 г., изм. ДВ. бр.100 от 5 Декември 2014 г.

30. Семеен кодекс, в сила от 01.10.2009, изм. и доп. ДВ. бр.103 от 4 Декември 2020 г.

31. Споразумение за сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция, 2010.

32. Цели за устойчиво развитие. Програмата до 2030 г., достъпна на https://www.nsi.bg/bg/content/19408/%D1%86%D0%B5%D0%BB%D0%B8-%D0%B7%D0%B0-%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%BE-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5-2030, посетен на 10.04.2023.

РОЛЯТА НА МЕЖДУИНСТИТУЦИОНАЛНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРИ РАБОТА С ДЕЦА, ЖЕРТВИ НА НАСИЛИЕ ПРИ ОСИГУРЯВАНЕТО НА ПОДСЛОН И ЗАКРИЛА В БЪЛГАРИЯ

Доц. д-р Мариела Тодорова-Колева,
Катедра „Педагогика“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Настоящият доклад представя резултати от проведено емпирично изследване сред специалисти, които работят в социални услуги за деца, жертви на насилие. Проучването е насочено към установяване на основните трудности, които срещат в работата си екипите, както и отправените препоръките за повишаване на качеството при обгрижването на деца, жертви на насилие. Основен фокус е поставен върху междуинституционалното взаимодействие като ключов фактор за ефективна грижа и закрила на деца, които са жертви на насилие.

Ключови думи: насилие, деца в риск, социална работа, услуги за осигуряване на подслон, междуинституционално взаимодействие

Въведение

За социалната работа съществуват редица определения. Значимостта на социалната работа се признава през 1967 г. с резолюция на Съвета на Европа (Богданова, М., Б., Кривирадева, с. 7), но като необходимост и потребност в обществото социалната работа съпътства човека от древни времена. Разбира се, като социална професия, съдържанието на социалната работа се променя през годините и „днес се налага едно по-широко разбиране …, което е извън контекста на свеждането ѝ до конкретна професионалноориентирана дейност (Чавдарова, Ал., 2003, с. 9), но акцентът за помагане на нуждаещи си остава водещ.

Нормативната рамка в България определя социалната работа като „дейност, която се основава на правата на човека и социалната справедливост и е насочена към подкрепа на отделния човек, семейството, групи или общности за подобряване на качеството им на живот чрез развитие на умения да използват собствените си възможности и тези на общността при посрещане на техните потребности“ (ЗСУ, 2020, посл. изм. 2022, чл. 4). В цитираното определения имаме два основни аспекта: *подобряване качеството на живот* и *развитие на умения за използване на собствените и тези на общността ресурси.* Качеството на живот се определя от Световната здравна организация като усещане на личността за позицията, която заема в контекста на културната и ценностна система, в която живее и във връзка с неговите цели, очаквания, стандарти, страхове (Program of mental health WHOQOL User Manual, 1998, с. 11). Тази концепция включва физическото и психическо здраве на човека, както и социалното включване в общността и мрежата от взаимодействия. Както посочва и N. Mucci (2018), съвременните социално-икономически условия изискват и нов

поглед към социалната работа. Новата перспектива се „фокусира върху човека и неговата мрежа от взаимоотношения, а не върху видовите услуги, от които се нуждае, възприемайки логиката на социално включване и сближаване“, съставянето на ясни стратегии с дългосрочни цели (Mucci, 2018).

По своята същност социалната работа е интердисциплинарна, което налага разглеждането ѝ във връзка „с редица науки, между които философия, социология, педагогика, медицина и т.н.“ (Петрова, Кр., 2013, с. 244). От друга страна, като приложна дейност социалната работа е „многоаспектна“, което „предполага ефективни мерки на всички нива в обществената система“ (Здравкова, Б, 2008, с. 65). Б. Здравкова посочва, че именно държавата и институциите, които я представляват са в състояние да ограничат деструктивните фактори, които оказват негативно влияние върху децата и семействата. „В този смисъл, на макроравнище е необходима адекватна държавна политика по отношение на децата и семействата в риск, изразена най-вече в разработена цялостна правна рамка, работещи в синхрон държавни структури, дългосрочни стратегии и конкретни планове за действие във всички области на социалната сфера“ (Пак там, с. 65). Не на последно място, като се позоваваме и на разсъжденията на Р. Кузманова-Карталова, можем да посочим, че социалната работа и социално-педагогическите идеи „са пряко или косвено отражение на обществените инициативи и/или бездействието на институциите (Кузманова-Карталова, Р., 2003, с. 31).

Както става ясно от посочените определения за социалната работа, то тя е комплексна по своята същност и обуславя нуждата от един по-интегриран подход към нейното реално практическо приложение. Тази интеграция е заложена и в основите на редица нормативни и поднормативни актове, които изискват съгласуваност на действията на различни институ-

ции, имащи отношение към конкретен случай. Така напр. в чл. 80, ал. 2 от ЗСУ е разписано, че „индивидуалната оценка на потребностите и индивидуалния план за подкрепа на лицето се изготвят от мултидисциплинарен екип от служители, осъществяващи дейност по предоставянето на социалната услуга, определени от ръководителя на услугата, която лицето е избрало да ползва“ (ЗСУ, чл. 80, ал. 2). Мултидисциплинарният подход е заложен и в създаването на редица координационни механизми. В сферата на закрила на децата на национално ниво могат да се посочат: Координационния механизъм за реферираме и обгрижване на непридружени деца и деца, жертви на трафик на хора, завръщащи се от чужбина; Координационен механизъм за взаимодействие между институциите и организациите при случаи на непридружени деца или разделени от семействата си деца чужденци, намиращи се на територията на република България, включително децата търсещи и/или получили международна или временна закрила; Споразумение за сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция; Механизъм за противодействие на тормоза и насилието в институциите в системата на предучилищното и училищното образование и др.

Необходимостта от съгласуваност между институциите е определено и в Наредбата за качеството на социалните услуги. Спецификата при взаимодействието произлиза от особеностите на услугата и потребностите на конкретния ползвател и унифициране на подхода би довело само до формализиране при неговото прилагане. Комплексността на проблемите предполага и комплексно задоволяване на потребностите на целевите групи.

Методология на изследването. Анализ на резултатите от проведено емпирично проучване.

Целта на настоящия доклад е да представи резултати от проведено емпирично проучване сред екипите на девет социални услуги (държавно делегирани) за осигуряване на подслон на деца, пострадали от домашно насилие и деца – жертви на трафик относно основните трудности при работата им, както и да оценят качеството на взаимодействието с други институции, които имат отношение към тяхната дейност. За целите на изследването е съставена анкетна карта, която съдържа отворени и затворени въпроси. Анкетата е проведена през месец март 2023 г. Тя е анонимна и отразява становището на екипа на услугата по зададените въпроси.

Осигуряването на подслон на деца, пострадали от домашно насилие и деца – жертви на трафик е специализирана социална услуга, която се предоставя по чл. 15 от ЗСУ.

Борбата за намаляване на насилието над деца и трафика на деца с различни цели предполага координиране и съгласуване на действията на различни специалисти и представители на различни институции, които имат пряко или косвено отношение към проблемите. Мащабността, както и измеренията и на двете явления предполагат ясна визия при работа по конкретен случай, партньорство и взаимодействие на всеки един от етапите при осигуряване на закрила, обгриждане и подкрепа на жертвите.

В приложение 22 от Наредбата за стандартите за социални услуги стандарт 7, критерий 7.1. определя необходимостта от взаимодействие с различни институции, съобразно потребностите на всяко дете (НССУ, ст. 7, кр. 7.1.). Индикаторите към изпълнение на този критерий (80 – 82) са:

„Доставчикът координира дейностите си със структурите на ДСП, МВР, Център за спешна медицинска помощ, прокуратура, здравни и лечебни заведения, общински служби.

Услугите за всички деца се реализират координирано с други доставчици на социални услуги, организации и институции.

Доставчикът съдейства на всички потребители за достъп до други форми на подкрепа, съобразно индивидуалните им потребности, емоционално състояние и желания“ (Пак там).

Друг документ, който изисква съгласуваност на действията е цитираното вече Споразумението за координиране сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция. Споразумението е подписано през 2010 г. от седем министерства (МТСП, МВР, МОМН[15], МВнР, МП, МК, МЗ), както и от председателя на ДАЗД, изпълнителния директор на АСП и председателя на УС на НСОРБ. Споразумението цели да обедини „страните за осигуряване на ефективна система за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и в случаите, при които е необходима кризисна интервенция, с оглед гарантиране спазване правата на децата“, разписване на правата и задълженията на страните, определяне на ангажиментите им, постигане на съгласуваност на действия и създаване на мултидисциплинарни екипи, които функционират на местно ниво (Споразумение… 2010, с. 2). Ежегоден мониторинг върху дейността на мултидисциплинарните екипи осъществява ДАЗД. Резултатите от

[15] Цитирано е наименованието на министерството към датата на подписване на Споразумението.

мониторинга се отразяват в доклади, които се публикуват на интернет страницата на Държавната агенция[16].

Как екипите на услугите за осигуряване на подслон оценяват нивото си на междуинституционално взаимодействие с останалите институции? Данните от проведено емпирично проучване са отразени в табл. 1.

Табл. 1. Ниво на взаимодействие между екипа на социална услуга за осигуряване на подслон и други институции

Показатели	**Ниво на оценка**					
	липсва взаимодействие	**Слабо**	**задоволително**	**добро**	**много добро**	**отлично**
Със социална услуга в общността			11,1 %	66,7 %		22,2 %
С органите на МВР				44,4 %		55,6 %
С прокуратура			22,2 %	44,4 %		33,3 %
С училище		11,1 %	22,2%	33,3 %		33,3%
С услуга, предлагаща резидентна грижа					22 %	88 %
Здравни служби		11,1 %	11,1 %	55,6 %		22,2 %
С ОЗД		11,1 %	11,1 %	66,7 %		11,1 %
Семейство		11,1 %	11,1 %	55,6 %		22,2 %
Разширен семеен кръг		11,1 %	55,7 %	33,3 %		

[16] https://sacp.government.bg/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B8-%D0%B8-%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%B8

Според респондентите между екипите на услугите и отделните институции има добро ниво на взаимодействие. Най-високо се оценява взаимодействието с представители на социални услуги за резидентна грижа и с органите на МВР. Най-слабо е взаимодействието с разширения семеен кръг.

Отличното взаимодействие със социални услуги за резидентна грижа е добър показател, тъй като част от децата, настанени в изследваните услуги, в последствие се насочват към услуга за резидентна грижа.

Като цяло преценката на екипите е в рамките на „добро" взаимодействие, което налага да се търсят начини за преминаване в графа „много добро". Доброто взаимодействие е индикатор, че се работи в посока координиране, но има и какво все още да се подобри. Положително обаче следва да се оцени и факта, че спрямо нито един от показателите за взаимодействие, екипите не са определили, че липсва такова между двете институции/услуги.

Съпоставянето на отговорите показва, че е необходимо да се работи в посока за подобряване на взаимодействието с органите по закрила на детето, както и със семейството на детето и неговия разширен семеен кръг.

В анкетната карта са включени и група въпроси, които целят да идентифицират трудностите и предизвикателствата при работа с деца, жертви на насилие. Допускаме, че при осигуряване на възможност респондентите свободно да изразят своя отговор, бихме могли да идентифициране основните бариери в тяхната работа.

Първата група е насочена към процедурите за насочване и настаняване. Тази група включва: профил на настаняваните деца, време на престой и последваща мярка за закрила. Макар че екипите се стремят да предоставят профилирани услуги за деца, които са жертви на насилие, често се случва да се наста-

няват деца с проблеми в поведението и конфликт със закона. Това значително затруднява работа на специалистите и води до невъзможност винаги да се осигури спокойна среда за грижа и закрила. Друг проблем от тази група, за който споделят екипите, е свързан с адаптацията на детето. Преди настаняването липсва предварителна подготовка на детето къде ще бъде настанено, какво представлява тази услуга, какво се случва по време на престоя в нея и какъв е периода на престой в услугата. По последния идентифициран проблем специалисти от две услуги споделят, че често децата са подвеждани за времето на престой и едва, когато са настанени се очаква тази информация да бъде съобщена от екипа.

Следващата група проблеми са свързани със самата работа с настанените деца. В тази насока специалистите споделят, че срещат значителни трудности при формирането на хигиенни навици у децата, изграждането на доверителна връзка и неосъзнаване на необходимостта от подкрепа и закрила – т.е. често децата не се приемат за жертви на насилие, а по-скоро в началото приемат мярката като насилствена спрямо тях. Особено предизвикателство се оказва и работата по преодоляване на травмата, което изисква специализирана психологическа помощ и терапия. Един от основните проблеми остава и проблема за работата с родителите на деца по време на престоя, за които споделят близо половината от включените в изследването екипи. Работа на екипите се затруднява и от липсата на ясна визия за мерките след напускане на услугата. Това води до несигурност, липсата на последователност в планираните дейности и липсата на възможност за адекватна подготовка на детето за социално включване след изтичане на престоя. От друга страна, специалистите споделят, че все по-често се оказва, че след осигуряването на подслон и кризисна интервенция децата се настаняват в услуга – резидентна грижа и не

се проучват всички възможности за настаняване при близки и роднини.

Третата група проблеми са свързани с междуинституционалното взаимодействие.

Екипите посочват, че все още е налице слаба координация между училище и социална услуга, не се отчита задоволитено ниво на съвместната работа между различните институции по случая, както и липсват единни данни относно регистрираните случаи на насилие. Тук респондентите отчитат, че често законодателните промени се бавят и това възпрепятства обхващането на случаите на деца, жертви на насилие и тяхното качественео обгрижване.

Изведените три по-големи групи проблемни области са свързани преди всичко с взаимодействието между екипа на специализираната социална услуга за осигуряване на подслон на деца, жертви на насилие и деца – жертви трафик и осналите институции, с които би следвало да работят в партньорство.

В края на анкетното прочване бе предоставена възможност на респондентите да отправят свои препоръки за повишаване качеството на услугите за деца за жертви на насилие. Отправените препоръки отново засягат взаимодействието между институциите. Те могат да бъдат формулирани по следния начин:

1. Подобряване на междуинституционалното взаимодействие, поемане на отговорност от страна на всяка институция относно тяхната роля и място при работа по случай на насилие над дете. Повишаване на ангажираността на институциите от системата на здравеоопазването и от системата на образованието.
2. Обучение на учители, педагогически специалисти, социални работници относно идентификацията на деца, които са жертви на насилие.

3. Създаване на единна система за регистриране и проследяване на случаите на насилие над деца и качествено анализиране на ефективността от прилагане на Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви или в риск от насилие и предприемане на конкретни мерки за преодоляване на констатираните трудности и предизвикателства, да се разкрият социални услуги за оказване на защита и подкрепа на деца, пострадали от насилие, във всеки областен град.
4. Включване на засилена терапевтична работа с жертвите на насилие и осигуряване на подкрепа и след престоя в услугата.
5. Подоряване и засилване на мерките за подкрепа на семействата.
6. Подготовка на детето за настаняване в съответната услуга и информиране своевременно за времето на престой.
7. Предприемане на мярка с минимален престой и само при необходимост да се удължава, което да се случва по препоръка на екипа и специалистите от услугата.
8. Да се изисква и взема предвид мнението на специалистите от услугата при работата по конкретен случай.

Изводи и заключение

От получените резултати показват, че не е необходимо само и единствено да е на лице законодателен акт – Закон за социални услуги, Наредба за качество на социалните услуги, Координационен механизъм, а е необходимо по-скоро всяка институция да припознае своя ангажимент в борбата и превенцията на различни нива с насилието над деца, да поеме

своята отговорност и да е склонна към сътрудничество и координация в работата по конкретен случай.

Би могло да се каже, че все още съществува елемент на прехвърляне на отговорности, което става ясно от заявените мнения на специалистите, а имено, че децата не са подготвени и не знаят къде отиват. Своевременното информирането на детето за предоставяните услуги, времето на престой и социалнопедагогическата и психологическа работа е част от бързата и успешна адаптация, както и би осигурило възможност за съдействие и активно включване и на самия клиент (в случая детето) в процеса на преодоляване на травмите и успешно социално включване и функциониране. „Подвеждането“ на детето относно времето за престой в услугата също насочва вниманието за липсата на доверие между институциите и услугите и пренасочване на ангажиментите от една институция към друга (институция/услуга).

За необходимост от координиране и съгласуване на действията между институциите подсказват и цитираните от респондентите трудности, които са свързани със смесване на целите групи. Този факт отново ни подсказва, че не винаги специалистите са водени от интереса на детето и възможността да получи качествена грижа и закрила, а по-скоро да се осигури каквото и да е място за настаняване.

Относно екипите в услугите се очертава нуждата от специализирани обучения. Не на последно място взаимодействието включва и семейството. Работата със семейството е едно от основните предизвикателства през годините и остава като приоритет в търсенето на пътища за достигане до семейната система.

Един от основните изводи, които се налага на базата на анализа на резултатите е, че екипът на конкретната услуга трябва да бъде приет за равноправен партньор при работа по

случай, неговите становища и наблюдения да бъдат зачитани и вземани предвид в работата.

Междуинституционалното взаимодействие е ключов фактор в успешното реализиране на целите и дейностите по закрила на детето. Както посочва и К. Златкова-Дончева и в нашата страна се „следва тази световна тенденция чрез включване в своите политики и практики на неправителствения сектор, като проекция на обществото и общностите, следвайки принципите на сътрудничество и кооперация между всички заинтересовани страни, което е важен фактор за преодоляването и решаването на проблеми и предпазването на подрастващите от негативни влияния и риск за тяхното психично, емоционално, поведенческо развитие и социално функциониране“ (Златкова-Дончева, К, 2018, с. 237).

Ефективното взаимодействие между институциите се основава на разбирането, че „специалисти с различни професии работят заедно“ като самото събиране на специалистите заедно за работа по конкретен случай не би могло автоматично да доведе до желания резултат. В случая акцент се поставя върху необходимостта тези хора да мислят в една посока, „да имат еднакви цели и ценности, да разбират и уважават компетенциите на останалите членове на екипа, да са склонни да се учат от останалите и да проявяват уважение към различната гледна точка и перспектива“ (Mental health commission, 2006, с. 10-11).

В заключение може да се каже, че за социалната работа е екипна работа, която произлиза от факта, че постигането на личностно и социално благополучие на клиентите е комплексно явление, което изисква намесата и координацията в действията на различни специалисти. Междуинституционалното взаимодействие следва да се основава да сътрудничество, доверие и откритост, уважение и съгласуваност в действията на специа-

листите, като в основата на всичко това се поставя ясно дефинирана, приета, осмислена и осъзната от всички единна стратегическа цел в интерес на клиента. При междуинституционалното взаимодействие имаме две насоки – към структурите (институциите) на взаимодействие (кой/кои) и към процесите на взаимодействие (как). Ако към първата насока на междуинституционалното взаимодействие се отнасят до голяма степен нормативните и поднормативните актове, то особено внимание изследователската дейност следва да обърне към втората насока, която включва и конкретния човешки фактор. Въпреки декларирането на добра оценка на междуинституционалното взаимодействие от страна на респондентите, то отговорите на следващите въпроси от анкетната карта показват, че съществува разминаване между количествената и качествената оценка.

Резултатите от изследването, както и самата визия за междуинституционалното взаимодействие показват, че при успешно съгласуване и координира между институциите би могло до голяма степен да се минимализират посочените проблеми и трудности при работа с деца, които са жертви на насилие и да се осигури по-високо качество на грижата и закрилата на децата.

Литература:

1. Богданова, М. Б. Кривирадева. (2022). Социалната работа като научно-практическо поле и специфики при подготовката на бъдещите специалисти. В: – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ факултет по Педагогика, Книга Социални дейности, Том 114–115, с. 5-60, ISSN (print): 2367-4652.

2. Закона за социалните услуги, в сила от 01.07.2020, посл. Изм. ДВ. Бр.104 от 30 Декември 2022 г.

3. Здравкова, Б. (2008). Социална подкрепа на деца и семейства в риск. В – Педагогически алманах. В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, кн. 2, с. 62-69. ISSN 1310-358X.

4. Златкова-Дончева, К. (2018). Менторство за деца в риск. Бургас: Либра Скорп, 292 с.

5. Кузманова-Карталова, Р. (2003). Децата на улицата. В: – Педагогически алманах, 11 (1-2). с. 31 – 43. ISSN 1310-358X.

6. Наредба за качеството на социалните услуги, Приета с ПМС № 135 от 22.06.2022 г.

7. Петрова, Кр. (2013). Психология на социалната работа като научна изследователска проблематика и учебна дисциплина. – Знанието – традиции, иновации, перспективи, том 1. Бургас, 244–247.

8. Споразумението за координиране сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция

9. Чавдарова, Ал. (2003). История на социалната работа. София, „Булхерба 2А“ ООД 2003 г., 148 с.

10. Mental Health Commission. (2006). Dublin, 73 pp.

11. Mucci, N. (2018). Social Work and Social Welfare from a Multidisciplinary Perspective – A Challenge for Researchers, *Social Work and Social Welfare,* 1(1), 1–3DOI: 10.25082/SWSW.2018.01.002.

12. PROGRAMME ON MENTAL HEALTH WHOQOL User Manual, 1998.

АСПЕКТИ НА ВИКТИМИЗАЦИЯТА ПРИ ДЕЦА И ЛИЦА С ИНТЕЛЕКТУАЛНА НЕДОСТАТЪЧНОСТ

Катерина Златкова-Дончева,
Катедра „Педагогика“, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Настоящото изследване проследява дефинициите, формите и рисковите фактори на виктимизацията при деца и лица с интелектуална недостатъчност. Обобщават се формите на виктимизация, съпътстващи целия живот на индивидите с интелектуална недостатъчност, без да се фокусира върху определена възрастова група, като се разглеждат по-подробно три специфични форми по отношение на очакваното им разпространение и рискови фактори: злоупотреба с деца, тормоз и криминална виктимизация.

Ключови думи: виктимизация, интелектуална недостатъчност, злоупотреба с деца, тормоз, криминална виктомизация.

Въведение

Въпреки че обществото е постигнало значителен напредък по отношение на включването на лица с интелектуални затруднения и затруднения в развитието в училища и общности, тяхното приобщаване не винаги е съпроводено с позитивни примери (Mikton & Shakespeare, 2014). Образовател-

ните системи в национален и световен мащаб са в процес на реформиране по отношение на равния достъп и приобщаване (Марчева-Йошовска, 2023: 23). Въпреки че повечето деца със специални потребности, включително интелектуална недостатъчност, се обучават в приобщаваща образователна среда заедно с връстниците си на същата възраст, този голям преход към активно социално и общностно участие крие и своите рискове. Тъй като включването води до повече социални взаимодействия и участие в общността, това също може да доведе и до виктимизация (Fisher et al, 2016a). Децата и лицата с увреждания са по-склонни да преживеят виктимизация в сравнение с другите хора. Те често се сблъскват с такива преживявания през целия си живот и докато виктимизацията може да промени своята форма, въздействието остава същото.

По отношение на здравето и безопасност, хората с интелектуална недостатъчност и невроразвитийни разстройства (developmental disabilities) са изложени на по-голям риск от злоупотреба и пренебрегване, отколкото хората с други увреждания и хора без увреждания (Baladerian et al. 2013; Nettelbeck & Wilson, 2002). Рисковите фактори за злоупотреба включват обществените нагласи към увреждания, твърде много обгрижващи, които работят с тях, по-комплексни нужди и трудности в комуникацията (Fisher et al. 2016a). Причините, които водят до по-чести инциденти, включително падания, включват хора с интелектуални и развитийни разстройства, които имат множество увреждания, живеят в резидентна грижа, по-възрастни са и приемат много медикаменти (Hsieh et al. 2012), както и такива с хронични здравословни състояния, психиатрични увреждания, церебрална парализа и неврологични увреждания (Blaskowitz et al. 2019; Friedman, 2020).

Методология

Виктимизацията от връстници засяга 10 до 20% от децата в училище под 12-годишна възраст. Физическата, вербална и психологическа виктимизация (бутане, удряне, наричане с обидни имена, дразнене, обект на слухове, кражба, изнудване) е свързано с краткосрочни и дългосрочни проблеми с приспособяването, като отхвърляне от връстници, социално отдръпване, ниско самочувствие, безпокойство, самота и депресия, както и академични проблеми и отпадане от училище. Изследванията върху популациите на деца в училищна възраст (начално и средно) свързват виктимизацията с личностни рискови фактори (характеристики и поведение на жертвата) и междуличностни рискови фактори (социални отношения между връстници) (Fisher et al, 2016a).

Целта на настоящата публикация е да обобщи формите на виктимизация, съпътстващи целия живот на индивидите с интелектуална недостатъчност, без да се фокусира върху определена възрастова група.

Виктимизацията може приеме различни форми, да се появи многократно и да включва множество ситуации през целия живот на хората с нарушения на интелектуалното функциониране – от малтретиране в ранна детска възраст, през тормоз в училищната възраст, до криминална виктимизация в зряла възраст. В този смисъл виктимизацията може да промени формата си, но да присъства през целия живот на индивидите с интелектуални затруднения. Разслични изследователи се затрудняват при определянето на точни дефиниции и разпространение на виктимизацията (Fisher et al, 2016a). В настоящата публикация се разглеждат по-подробно три специфични форми на виктимизация по отношение на очакваното ѝ раз-

пространение, рискови фактори при индивиди с интелектуална недостатъчност *злоупотреба с деца, тормоз* и *криминална виктимизация*.

Терминът ***злоупотреба*** често е свързан с възприемането на малко дете, което изпитва физическо, сексуално или емоционално насилие от страна на родител или друг човек, полагащ грижи за него. В повечето ситуации подобно възприятие е точно, но за индивидите с интелектуална недостатъчност злоупотребата се простира далеч отвъд ранното детство и близките хора, полагащи грижи за тях. Поради тази причина, вместо да използва терминът ***злоупотреба***, при определяне на преживяванията на лицата с интелектуална недостатъчност, се приема понятието ***виктимизация***, за да се обозначи фактът, че малтретирането на тази категория индивиди не свършва, когато те достигнат определена възраст. В ранна детска възраст малките деца с нарушения на интелектуалното развитие най-малко 3,4 пъти по-често са жертви на малтретиране и пренебрегване в сравнение с тези без увреждания (Sullivan & Knutson, 2000). С възрастта рискът от злоупотреба нараства, като освен вкъщи, те са изправени пред повишен риск от тормоз и виктимизация от връстници в училище (Blake et al., 2012). Отново, докато рискът от тормоз намалява с възрастта за лицата без увреждания, рискът от виктимизация не намалява за младежите с интелектуална недостатъчност. По-скоро той променя формата си: от явен словесен тормоз до по-фини начини за възползване от тях, като натиск от връстници (Fisher et al., 2012). И накрая, когато навлязат в зряла възраст, хората с нарушения в интелектуалното функциониране остават изложени на риск от измами и злоупотреби, включително от познати, полагащи грижи за тях и дори членове на семейството (Fisher et al, 2016b). Рискът възрастните с интелектуална недостатъчност да бъдат жертва на кражби е поне 12,8 пъти

по-висок, 10,7 пъти по-вероятно да преживеят сексуално насилие и 2,8 пъти е по-вероятно да бъдат физически нападнати (Fisher et al, 2016a). Като цяло индивидите с интелектуални затруднения са изложени на риск от преживяване на различни видове виктимизация, включително насилие над деца и пренебрегване, физическо и сексуално насилие, лични или имуществени престъпления, психологическо насилие и др., като тормоз или принуда, дискриминация и финансова злоупотреба (Fisher et al.,2012; Jawaid et al., 2012; Petitpierre et al., 2013).

Резултати

Тъй като виктимизацията може да приеме различни форми, е трудно да се определи една дефиниция, която наистина да обхваща всички нейни проявления. Критериите, използвани за определяне дали е настъпило насилие или виктимизация, могат да варират значително. Например определението на насилие над деца се различава в зависимост от това дали е дефинирано от медицински специалист, правната система или изследовател (Fisher et al., 2008). Докато лекарите имат по-широко определение за злоупотреба с деца, което позволява подозрения за насилие (на базата на физически доказателства), правната система има по-тясно определение, което изисква допълнителен преглед на доказателствата (включително свидетелски показания) за да обоснове насилието и да се предприемат мерки за закрила на детето. Изследователите, от друга страна, трябва да решат каква дефиниция за злоупотреба те ще включат в своето проучване: извършване на преглед на обхвата на всички възможни случаи на злоупотреба или по-тесен преглед само на доказани случаи, довели до правни действия. Изборът на типа насилие става още по-сложен за изследователите на хората с увреждания. По-конкретно деца-

та с увреждания често не са в състояние да споделят или да опишат собствените си преживявания на злоупотреба, което води до по-малко доказани случаи на малтретиране на деца с интелектуална недостатъчност (Fisher et al.,2016a). Допълнително усложняване на определението за виктимизация е фактът, че социалната виктимизация (напр. тормоз) може да не е законно дефинирана форма на виктимизация (Nettelbeck & Wilson, 2001). Например, за повечето юноши тормозът не се счита за престъпление, но въпреки това тормозът на ученици със специални потребности представлява „тормоз, основан на увреждане", което в някои държави може да доведе до правни последици (Fisher et al., 2016a). (Таблица 1).

Таблица 1. Дефиниции и примери за злоупотреба с деца, тормоз и криминална виктимизация (Fisher et al., 2016a)

Тип виктимизация	Дефиниция	Специфични форми	Конкретни примери
Тормоз	Агресивно насочено поведение към дете от негов връстник	Неглижиране	Оставяне на детето само вкъщи
		Емоционална злоупотреба	Игнориране, изолиране, Тероризиране или словесно нападение над дете
		Физически тормоз	Удряне, ритане или плюене
		Тормоз в отношенията	Разпространяване на слухове, заплахи, публично унижение
		Вербален тормоз	Подигравки и обиди в директна комуникация (вербално) или в писмен вид
		Увреждане на собственост	Кражба или увреждане на имущество

Криминална виктимизация	Насилие, основано на омраза, престъпления, които могат или водят до правно действие срещу извършител	Увреждане на собственост	Кражба или увреждане на имущество
		Физически и сексуално насилие	Умишлено действие, което причинява страх от или опит за физическо увреждане, сексуален контакт или поведение без изричното съгласие на жертвата
		Престъпления срещу собственост	Кражба с взлом, грабеж, кражба, кражба на МПС, палеж, вандализъм

Поради неясните или противоречиви определения за виктимизация и защото не всички форми се считат за престъпни (и следователно не са влезнали и в статистиката), често е трудно да се определи истинското разпространение на специфични форми на виктимизация за лицата с интелектуална недостатъчност (Petersilia, 2001). Факторите, влияещи върху подаването на сигнал в полицията, включват ограничения в комуникацията (напр. невъзможност за подаване на сигнал), зависимост от извършителя (напр. полагащият грижи е насилникът) или страх от нараняване, ако бъде подаден сигнал (Hughes et al., 2012). В рамките на изследователската литература повечето информация за виктимизацията е събрана чрез отделни казуси или малки извадки (Atkinson et al, 2006). Докато тези проучвания предлагат важна информация, свързана с виктимизацията, те също имат и ограничения в методите за измерване и събиране на данни. Например на хората с интелектуална недостатъчност може да им е трудно да си спомнят събития от миналото и да направят оценка по скалата на Ли-

керт, те често имат затруднения при попълване на въпросници за самооценка (Finlay & Lyons, 2000). Допълнителни ограничения обаче възникват, когато други информатори отговарят в изследвания за ситуации на злоупотреба, като например полагащите грижа може и да не знаят за злоупотребата или дори те може да са извършителите на насилието. Поради тази причина данните за истинско разпространение на виктимизация на лица с интелектуална недостатъчност са непълни (Nettelbeck & Wilson, 2002).

Все пак някои изследвания недвусмислено доказват, че хората с нарушение на интелектуалното функциониране са изложени на повишен риск от преживяване на виктимизация, злоупотреба и социална експлоатация поради което е важно е да се разберат тези преживявания, рисковите фактори, свързани с тях, как те да бъдат предотвратени и как може да се окаже подкрепа на тези, които са били жертви (Fisher et al., 2016a). Като възрастни хората с интелектуална недостатъчност са изложени на два пъти по-висок риск от престъпления срещу личността (физическо нападение, сексуално нападение, грабеж и лична кражба) и 1,5 пъти от имуществени престъпления като влизане с взлом и кражба на домашно имущество. Като цяло обаче лица с интелектуални затруднения най-често преживяват леки злоупотреби, като например да бъдат жертва на финансови измами и социална експлоатация, а не на чак толкова тежки престъпления като побой или изнасилване (Fisher et al., 2012). Съществуват и много по-малко изследвания за социалната им уязвимост, като специфичните демографски характеристики, за които се смята, че са свързани с виктимизацията на възрастни с интелектуални затруднения, включват IQ, образование, условия на живот, пол и приятелство (Greenspan et al, 2001). Например лица с ниски академични постижения са били 1,85 пъти по-често жертви на виктимизация в срав-

нение с лица с по-високи академични постижения. Рискът от виктимизация е най-нисък за хората с интелектуални затруднения, живеещи с членове на семейството си, но е най-висок за тези, които живеят сами или в група, включително в резидентна грижа (Fisher et al., 2012). Също така хората с нарушения на интелектуалното функциониране имат слаби социални и адаптивни умения (Златкова-Дончева, 2021), което ограничава тяхното разбиране за хората и социални процеси, което води или до социална изолация, или до експлоатация. Поради тези социални ограничения, те често са самотни и имат малко приятели (McVilly et al, 2006). Желанието да се сприятеляват може да доведе до неуместно сътрудничество или неспособност да поставят граници на непознати или да избегнат опасни ситуации. В допълнение специфичните поведенчески характеристики на хората с интелектуални затруднения също могат да бъдат свързани с повишена уязвимост към виктимизация, тъй като те са по-склонни да проявяват гняв или агресия спрямо потенциални извършители. Освен това, те могат да проявят и по-голяма лековерност и непредпазливост към невербални и контекстуални знаци, които идентифицират дадена ситуация като измамна или манипулативна, което насърчава извършителите (Greenspan et al., 2001). За съжаление няма достатъчно изследвания за това как тези демографски и поведенчески характеристиките могат да се отнасят до социалната уязвимост (Greenspan, 2008). Фишър (2012) прави такова проучване и установява, че лицата с интелектуални затруднения и невроразвитийни разстройства са изложени на много по-висок риск от социална виктимизация, като тя изследва 146 лица и демографските и поведенчески характеристики се оказват рисков фактор, като лицата с повече поведенчески проблеми демонстрират и по-висока уязвимост към виктимизация. Авторката извежда и конкретни рискови фак-

тори за социална уязвимост: емоционален тормоз, осъзнаване на риска, социална защита, възприемана уязвимост, защита на родителите и доверчивост. Изследването на Фишър извежда и закономерността между способността за осъзнаване на риска сред лицата с интелектуална недостатъчност и тяхната независимост от родители и грижа, тъй като осъзнатият риск намалява възможностите за експлоатация (Fisher, 2012). То доказва и, че индивиди с интелектуални затруднения, които са тормозени, проявяват повече външни проблеми с поведението, което потенциално би могло да предизвика виктимизация, което потвърждава и други идентични теории (Rose et al, 2011). Тази констатация се доближава и до хипотезата на Greenspan (2001), който установява, че хората, които са хронично депресирани, могат да бъдат по-уязвими към принудителни усилия. Тези взаимоотношения обаче също могат да бъдат резултат на повтарящо се излагане на виктимизация, което води до по-голямо интернализиране на определен тип поведение. В допълнение, изследваните от Фишър лица се оказват и във висок риск от виктимизация, като финансови измами, кражби и злоупотреби (Fisher, 2012).

Злоупотреба с деца с интелектуална недостатъчност

Периодът на ранното детство е белязан от бързо физическо, когнитивно и социално-емоционално развитие на децата (Center on the Developing Child, 2007) и е и един от най-уязвимите периоди (Barnett et al, 2011). Въздействието на насилието над деца се разглежда по отношение на физически, психологически, поведенчески и социални последици. В тези случаи състоянието на увреждане на детето може да се счита и за рисков фактор и като последица от преживяно малтретиране. Трудно е да се разграничат видовете въздействия, които насилието над деца оказва върху развиващите се деца (Child

Welfare Information Gateway, 2013). Особено за най-малките жертви на насилие често е трудно да се определи дали увреждането е резултат от злоупотреба или злоупотребата е следствие от съществуващо увреждане. Случаите на малтретиране са два пъти повече за децата с увреждания, отколкото за тези без увреждания, като извършителят най-често е член на семейството, но може да включва също и други полагащи грижи специалисти. Признаците на малтретиране при деца с интелектуална недостатъчност често са същите като индикаторите за малтретиране на техните връстници без увреждане. Идентифицирането на насилие над деца с нарушения в интелектуалното функциониране е силно затруднено и поради факта, че често физическите признаци се пренебрегват или погрешно се интерпретират от полагащите грижи в живота на детето. Например децата с увреждания могат да показват поведенчески индикатори за насилие, които могат да бъдат изтълкувани погрешно като проява на тяхното увреждане и по този начин не са разпознати от лицата, които се грижат за тях (Fisher et al., 2016a).

Рисковите фактори за малтретиране на деца с интелектуална недостатъчност са свързани с цялостното им здравословно състояние, което засяга способността на родителя да се грижи за детето, тъй като неговите ежедневни нужди могат да бъдат по-интензивни, в резултат на което се наблюдава претовареност на родителя или лицето, което се грижи за него (Sullivan & Knutson, 2000), което изисква подкрепа на самите семейства (Dubowitz et al., 2011). Тъй като родителите и полагащите грижи имат достъп до детето за дълги периоди от време и предоставените грижи са много лични (напр. преобличане, къпане, хранене), това създава и повече възможности за малтретиране и пренебрегване (Barranti & Yuen, 2008). Всъщност 44% от жертвите на малтретиране на деца са имали

връзка с техния насилник, което е пряко свързано с тяхното увреждане. Семействата, което преживяват конфликт и са в насилие помежду си, също създават предпоставки за насилие и спрямо детето с увреждане (Fisher et al., 2016a), а липсата на адекватни мрежи за подкрепа и ресурси за самото семейство може да предизвика тяхната социална изолация, което също е риск за бъдещи злоупотреби, (WHO& UNICEF, 2012). Децата с интелектуална недостатъчност и други невроразвитийни разстройства, които проявяват трудни модели на поведение (напр. постоянен плач или хапане), или затруднения в общуването, също може да повиши стреса сред техните родители, което от своя страна може да доведе до по-голяма вероятност от физическо насилие (Sullivan & Knutson, 2000). В България превенцията на злоупотребата към децата с увреждания е в контекста на по-широк обхват в Национална програма за превенция на насилието и злоупотреба с деца, насочен към всички категории подрастващи (Тодорова-Колева, 2020: 428).

Тормоз при деца с интелектуална недостатъчност

Тормозът е проблем за общественото здраве сред младежите в училищна възраст (Espelage et al, 2013) и е всяко нежелано агресивно поведение(я) от друг младеж или група младежи с относителна повтаряемост. Тормозът е най-разпространен през училищна възраст и води до пагубни краткосрочни и дългосрочни емоционални резултати, включително тревожност депресия и ниско самочувствие (Swearer et al, 2010). По-тревожното е, че екстремният тормоз води и до поведенчески проблеми, самонараняване, суицидни идеи и самоубийството. Изследванията, свързани с разпространението и естеството на тормоза над подрастващите с интелектуална недостатъчност, показват, че трудно може да бъдат обхванати всички преживявания на тормоз (Zeedyk et al, 2014). Напри-

мер родителите и учителите може да не знаят за определени преживявания на младежи с интелектуални затруднения, което води до недостатъчно идентифициране на тормоза. Използване на въпросници, които не са валидирани за юноши с увреждания може да доведе до недостатъчно надеждни данни, тъй като младежите може да не разберат елементите от въпросниците или те могат да преживеят тормоз, специфичен за увреждане, който не е разгледан във въпросниците, разработени за юноши без увреждания. Възможно е тормозът да е довел до повишени образователни, социални, емоционални и поведенчески проблеми, или също тези проблеми да са се увеличили риска от тормоз (Zeedyk et al., 2014). Въпреки тези изследователски затруднения, проучванията демонстрират, че младежите с увреждания, изпитват повишени нива на тормоз в сравнение със своите връстници (Fisher et al., 2016a; Rose et al., 2011). Учениците с увреждания могат да имат различен опит с тормоза въз основа на състоянието на своето увреждане. Например дете, което има церебрална парализа, мускулна дистрофия, спина бифида има забележимо увреждане, докато индивиди с интелектуална недостъчност, емоционално-поведенческо разстройство или хиперактивно разстройство с дефицит на вниманието имат „невидим“ дефицит (Christensen et al., 2012). Най-малко 50% от учениците с видимо увреждане, са били жертва на тормоз поне веднъж през последната година, а 21% от младежите с невидимо такова съобщават, че са изпитвали тормоз през последната година (Fisher et al., 2016a). Други изследвания показват, че 57% от учениците с интелектуални затруднения изпитват високи нива на виктимизация, а съотношението при младежите със специфични нарушения на способностите за учене и емоционални и поведенчески разстройства е съответно 49% и 30% (Rose & Espelage, 2011). В сравнение с типично развиващите се връстници, юношите

с интелектуални затруднения преживяват вербален тормоз в значително по-висока степен, включително подиграване и наричане с обидни прякори в училище и на други обществени места (Sheard et al, 2001).

Няколко рискови фактора са идентифицирани като потенциално водещи до виктимизация на лица с интелектуална недостатъчност, които включват интернализиращо и екстернализиращо поведение, проблеми със социалната комуникация (напр. трудности при създаване и поддържане на приятелства; разпознаване на социални знаци), ниски или под средните академични умения и физически различия могат да увеличат риска от тормоз за ученици с интелектуална недостатъчност (Bear et al, 2015). Проблемите с интернализиране на поведението са идентифицирани като рисков фактор за и резултат от виктимизация (Zeedyk et al., 2014). По-конкретно, такова интернализиране е свързано с поведенчески проблеми, като тревожност, депресия и ниска самооценка, което е предиктор за преживявания на тормоз и непрекъсната виктимизация (Fisher et al., 2016a) и може да доведе до лоши отношения и отхвърляне от връстници и самота, които също са предиктори за тормоз. Алтернативно, преживяванията на тормоз могат да доведат до интернализиране на негативни мисли, оттегляне и междуличностни и емоционални проблеми (Adams et al.,2014). Отхвърлянето от връстници и социалните затруднения може да предизвикат тревожност и депресия (Mazurek & Kanne, 2010). Ученици с интелектуални затруднения, които имат съпътстващи проблеми с поведението (екстернализиране), също са в риск от тормоз. Те понякога се смятат за „провокативни жертви“, като те често проявяват агресивни реакции към другите и е по-вероятно да бъдат жертви на тормоз. При тях е по-вероятно да станат жертва, без да бъдат извършители. Проблемите със социал-

ната комуникация са друг рисков фактор, тъй като липсата на развити социални умения може да се определи като неспособност за разпознаване на социални знаци, участие в реципрочни разговори и разграничаване на чуждите емоции. Тези дефицити може да затруднят установяването и поддържането на приятелства. В сравнение с техните типично развиващи се връстници, юношите с интелектуални затруднения често съобщават, че не са включени в социални активности, нямат толкова много приятелства, отхвърлени са т от групата, непопулярни са и са самотни (Zeedyk et al, 2014). Училищните приятелства играят решаваща роля в юношеството и повишават самоувереността, което прави младежите по-защитени от тормоз (Larkin et al, 2012). Трудностите в училищното представяне и успеваемост при младежите с интелектуална недостатъчност също е често срещана причина за вербален тормоз, включително и поради факта, че те се идентифицират като деца със специални образователни потребности и често получават допълнително и диференцирано обучение, което ги отличава от техните връстници. Поставянето на ученици с интелектуални затруднения в специален клас, ресурсно подпомагане или обучение в центрове за специална образователна подкрепа също може да увеличи риска от тормоз над тях, тъй като може да е свързан с липсата на социализация между младежи с нарушение на интелектуалното развитие и техните типично развиващи се връстници (Rose et al., 2011). Същевременно високите нива на тормоз засягат учениците с интелектуална недостатъчност, които посещават общообразователни училища, защото те често са все още изолирани и отхвърлени от останалите деца (Humphrey & Lewis, 2008). Такъв риск възниква и когато учениците с интелектуални затруднения са включени в класната стая, но не са правилно приобщени в социалните групи (Rose et al., 2011).

Криминална виктимизация при лица с интелектуална недостатъчност

В зряла възраст определението за виктимизация може да включва няколко различни аспекти, тъй като са включени повече правни последици и е в пряка зависимост от престъпността като явление (Георгиев, 2019: 175). Това, което законово се определя като виктимизация не включва всички нейни проявления при лицата с интелектуални затруднения. С прехода към зряла възраст те често изпитват намаляване на услугите и системите за поддръжка. По-конкретно, след завършване на гимназия, където те вече излизат от образователната система и не са в задължителния училищен обхват, а услугите за подкрепа и социализация на пълнолетни лица с увреждания не са чак толкова много или достъпът до тях може да се окаже затруднен, (ако има много чакащи или има недостиг на такива услуги) (Braddock et al, 2014). В България липсват данни за това дали всички хора с увреждания имат достъп до услуги в общността. Освен ограничените ресурси на системата за подкрепа на уязвими групи хора, възрастните с интелектуална недостатъчност често се сблъскват и с ограничени възможности за работа, сегрегация и социална изолация (Wagneret al, 2005). Такива негативни преживявания могат да доведат до още по-вредни резултати, тъй като възрастни с интелектуална недостатъчност се оказват сами с ниски доходи или често са в резидентна грижа (Златкова-Дончева, 2021), контролирани от персонал, който не е подходящо обучен да посрещне техните специфични нужди (Keesler, 2014). Изследване в САЩ показва, че възрастните с интелектуална недостатъчност преживяват виктимизация поне два пъти повече, отколкото хората без увреждания (Harrell, 2015). В България подобни проучвания въобще не са правени. Докато рискът от малтретиране и тормоз като цяло намалява с възрастта, това не се отнася за хора-

та с нарушения в интелектуалното функциониране, като при те преживяват най-висок процент на насилие (67 на 1000). В сравнение с другите хора, възрастните с интелектуална недостатъчност стават жертва на множество видове виктимизация, различни случаи на виктимизация и виктимизация от множество извършители (Fisher et al., 2016a). Най-много изследвания са посветени на сексуалното насилие над възрастни с нарушения на интелектуалното развитие, като степента на риск от сексуално насилие при тях се оценява на два до пет пъти повече от общата популация. Те също изпитват високи нива на физическо насилие (Hughes et al, 2012) и са изложени на повишен риск от други форми на престъпна виктимизация, включително престъпления на собствеността (напр. проникване с взлом, кражба на домашно имущество и финансова виктимизация). При тях има и повишен риск от финансова виктимизация, включително незаконно присвояване на обезщетения, измами, „заеми“ към приятели, злоупотреба с лични данни (Fisher et al., 2012).

Няколко фактора са идентифицирани като свързани с повишения риск от виктимизация на пълнолетни лица с интелектуална недостатъчност. На първо място това са обществените фактори, или с други думи: наличието на услуги за подкрепа на хората с увреждания в зряла възраст. (Newman et al.,2009). Загубата на такава подкрепа, която е по-достъпна в детска възраст, може да доведе до увеличаване на шансовете виктимизацията да остане незабелязана и неидентифицирана. Например възрастните, които продължават да живеят с членове на семейството си, са в по-малък риск от виктимизация, отколкото тези, които живеят сами (Fisher et al., 2012). Допълнително трябва да се вземат под внимание и културните нагласи, които често пречат на лицата с интелектуални затруднения да придобият умения за избягване на уязвими ситуации. Напри-

мер, хората с нарушения на интелектуалното развитие често са изключени от обучения по сексуално образование и дори някои предполагат, че са асексуални. В резултат на това те не са научени на подходящи начини за участие или изразяване на интерес към сексуални дейности (Keesler, 2014). Освен това те придобиват умения да правят разлика между подходящо и неподходящо докосване или как да идентифицират сексуално насилие. Когато са били в детска възраст, хората с увреждания често са били научени да се съобразяват и да си сътрудничат с родителите и другите лица, които полагат грижи за тях. Въпреки че подобно обучение може да е необходимо за приобщаването им в училище, то може да доведе до трудности, когато са в зряла възраст и трябва да правят разлика между ситуации и да определят кога е добре да се защитят срещу нежелани посегателства. Освен това те често имат повишена зависимост от хора, които да полагат грижи за тях. Такава липса на контрол над собствения им живот, тела и финанси може да увеличи риска от злоупотреба от полагащите грижи или доставчици на услуги (Hughes et al., 2012). В допълнение към обществените фактори, трябва да се имат предвид и специфични характеристики на лицата с интелектуална недостатъчност, които могат да увеличат риска от виктимизация. В едно свое проучване Hughes et al. (2012) съобщава, че интелектуалната недостатъчност е единственият фактор, значително свързан с риска от насилие. В сравнение с тези без увреждания и с други форми на увреждане (напр. физическо), възрастните с интелектуално затруднение имат най-високи нива на насилие сред населението (Harrell, 2015; Hughes et al., 2012). Полът е свързан с риска от сексуална виктимизация (жените са в по-висок риск), но не и с другите форми на виктимизация, като мъжете и жените са еднакво изложени на риск от други форми на виктимизация (Fisher et al., 2016a).

Наличието на приятелства остава важен защитен фактор, а липсата на трайни връзки с другите предсказва повишени нива на социална уязвимост за възрастните с интелектуални затруднения (Fisher et al., 2012). Ниските нива на социална компетентност, което е характерно за лицата с интелектуална недостатъчност (Златкова-Дончева, 2021), може да затрудни разпознаването на ситуации на злоупотреба (Keelser, 2014). Поведенческите характеристики също са свързани с повишен риск от виктимизация и лицата с нарушения на интелектуалното развитие, които са станали жертви, е много по-вероятно да проявят гняв или агресивно поведение спрямо извършителите и други външни поведенчески проблеми (Fisher et al., 2012).

Специалистите, които полагат грижи за хората с интелектуална недостатъчност в резидентна грижа и различни центрове за подкрепа осигуряват индивидуализирана лична помощ и някои изследвания са насочени към влиянието на качеството на грижа върху здравето и безопасността на хората с интелектуална недостатъчност. Някои автори посочват, че услугите и грижата, които се предоставят, влияят пряко върху правата и интеграцията на хората с увреждания в общността (Friedman, 2020). Friedman (2020) установява, че когато персоналът е подготвен, обучен и се инвестира в неговото развитие, може да има значително намаляване на случаите на злоупотреба и пренебрегване сред потребителите на социални услуги, които са с интелектуална недостатъчност. Прилагането на текущо развитие на персонала може да бъде важна част от превенцията и намаляване на виктимизацията на хората с увреждания. (Blaskowitz et al., 2019; Friedman, 2020).

Заключение

Изследванията последователно показват, че наличието на интелектуално увреждане (като цяло) е рисков фактор за виктимизация (Fisher et al., 2012). Ако се прави навременна оценка на рисковите фактори за виктимизация, лицата с интелектуална недостатъчност могат да получат и навременна интервенция и превенция, свързана с обучения как да реагират на потенциално опасни ситуации. Такива умения за самозащита биха помогнали не само на отделни хора с нарушения в интелектуалното функциониране да бъдат по-малко уязвими, но и да постигнат по-голяма независимост. Специфичните индивидуални характеристики също могат да бъдат свързани с повишен риск, поради което е необходимо да се разработват интервенции за промяна на определен тип поведения, както и да научат хората с интелектуална недостатъчност да оценяват ситуациите и да предприемат действия, за да се предпазят от виктимизация (Fisher et al, 2015). Психо-социалната подкрепа за преодоляване на последиците от преживяното насилие, както и подкрепа на семейството за повишаване на капацитета чрез включване на родителите и близките в терапевтични и превантивни програми също са подходящи интервенции (Димитрова, 2016: 194-195).

Децата и възрастните с интелектуална недостатъчност имат право да се развиват в здравословна и безопасна среда и въпреки това, множество изследвания показват, че те все още стават обект на тревожно високи нива на виктимизация. Оказва се, че в световен мащаб има твърде малко програми за превенция и интервенция, включително и в България. Фокусът на бъдещи изследвания трябва да бъде насочен към превенцията и програмите за интервенция за посрещане на индивидуалните нужди на индивидите с интелектуална не-

достатъчност, както и да редуцират риска от злоупотребата, тормоза и криминалната виктимизация на деца и лица с нарушения в интелектуалното функциониране.

Библиография:

1. Златкова-Дончева, К. (2021). *Приобщаване, обучение и развитие на деца и ученици с интелектуални затруднения*. Бургас: ЛИБРА СКОРП, 347 с. ISBN - 978-954-471-705-6

2. Димитрова, Я. (2016) *Специфика на социалната работа с различни рискови групи.* Сб. от Научна конференция „Социалното служение в съвременното общество“, 02-04 октомври, 2015 г. Троянски манастир, Ред. К. С. Тутеков: Либра – Скорп, 2016, с.188-196. ISBN 978-954-471-325-6

3. Георгиев, Г. (2019). Аспекти на социално-педагогическата работа с деца в конфликт със закона. В.Търново: Издателство „ИВИС“, 250 с., ISBN: 978-619-205-125- 9

4. Марчева-Йошовска, П. (2023). *Ресурсно подпомагане на деца и ученици със специални образователни потребности*. Велико Търново: „Фабер“. ISBN 978-619-00-1434-8

5. Тодорова-Колева, М. (2020). За сексуалното възпитание в резидентната услуга за деца – център за настаняване от семеен тип. *Педагогика, бр. 3*, с. 426 – 436, ISSN 0861 – 3982 (Print) ISSN 1314 – 8540 (Online)

6. Adams, R. E., Fredstrom, B. K., Duncan, A. W., Holleb, L. J., & Bishop, S. L. (2014). Using self- and parent-reports to test the association between peer victimization and internalizing symptoms in verbally fluent adolescents with ASD. Journal of Autism and Developmental Disabilities, 44, 861-872.

7. Atkinson, J. P., & Ward, K. M. (2012). The development of an assessment of interpersonal

a. violence for individuals with intellectual and developmental disabilities. Sexuality andDisability, 30, 301-309.

8. Baladerian, N., Coleman, T. F., & Stream, J. (2013). Abuse of people with disabilities: Victims and their families speak out. A report on the 2012 national survey on abuse of people with disabilities. Palm Springs: Spectrum Institute.

9. Barnett, O., Miller-Perrin, C., & Perrin, R. D. (2011). Family violence across the Lifespan: An introduction (3rd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications.

10. Barranti, C. C. R., & Yuen, F. K. O. (2008). Intimate partner violence and women with disabilities: toward bringing visibility to an unrecognized population. Journal of Social Work in Disabilities and Rehabilitation, 7, 115-130.

11. Bear, G. G., Mantz, L. S., Glutting, J. J., Yang, C., & Boyer, D. E. (2015). Differences in

a. bullying victimization between students with and without disabilities. School Psychology Review, 44, 98-116.

12. Blake, J. J., Lund, E. M., Zhou, Q., Kwok, O., & Benz, M. R. (2012). National prevalence

a. rates of bully victimization among students with disabilities in the United States. School Psychology Quarterly, 27, 210-222.

13. Blaskowitz, M. G., Hernandez, B., & Scott, P. W. (2019). Predictors of emergency room and hospital utilization among adults with intellectual and developmental disabilities (IDD). Intellectual and Developmental Disabilities, 57(2), 127–145. https://doi.org/10.1352/1934-9556-57.2.127.

14. Braddock, D., Hemp, R., Rizzolo, M. C., Tanis, E. S., Haffer, L., & Wu, J. (2014). The state of the states in developmental disabilities, 2014: Emerging from the great recession. Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.

15. Center on the Developing Child. (2007). The impact of early adversity on child development

a. (Inbrief). From www.developingchild.harvard.edu

16. Child Welfare Information Gateway. (2013). Parent-child interaction therapy with at-risk families. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Children's Bureau.

17. Christensen, L. L., Fryant, R. J., Neece, C. L., & Baker, B. (2012). Bullying adolescents

a. with intellectual disability. Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities, 5, 49-65.

18. Dubowitz, H., Kim, J., Black, M. M., Weisbart, C., Semiatin, J., & Magder, L. S. (2011).

a. Identifying children at high risk for a child maltreatment report. Child Abuse and Neglect, 35, 96-104.

19. Espelage, D. L., Low, S., Polanin, J. R., & Brown, E. C. (2013). The impact of a middle

a. school program to reduce aggression, victimization, and sexual violence. Journal of Adolescent Health, 53, 180-186.

20. Finlay, W. M., & Lyons, E. (2000). Methodological issues in interviewing and using selfreport questionnaires with people with mental retardation. Psychological Assessment, 13, 319-335.

21. Fisher, M.H., Corr, C., Morin., L. (2016a). Victimization of individuals with intellectual and developmental disabilities across the lifespan. International Review of Research in Developmental Disabilities, Volume 51, ISSN 2211-6095 http://dx.doi.org/10.1016/bs.irrdd.2016.08.001

22. Fisher, M. H., Baird, J. V., Currey, A. D., & Hodapp, R. M. (2016b). Victimization and social

a. vulnerability of adults with intellectual disability: a review of research extending beyond Wilson and Brewer. Australian Psychologist, 51, 114-127.

23. Fisher, M. H., Hodapp, R. M., & Dykens, E. M. (2008). Child abuse among children with

a. disabilities: what we know and what we need to know. International Review of Research in Mental Retardation, 35, 251-289.

24. Fisher, M. H., Moskowitz, A. L., & Hodapp, R. M. (2012). Vulnerability and experiences related to social victimization among individuals with intellectual and developmental disabilities. Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities, 5, 32-48.

25. Friedman, C. (2020). Housing decision-making of people with intellectual and developmental disabilities and their families. Washington, DC and Towson, MD: The Arc of the United States and CQL | the Council on Quality and Leadership.

26. Greenspan, S., Loughlin, G., & Black, R. S. (2001). Credulity and gullibility in people with

a. developmental disorders: a framework for future research. In L. M. Glidden (Ed.), 24. International review of research in mental retardation, 101-135.

27. Greenspan, S. (2008). Foolish action in adults with intellectual disabilities: The forgotten problem of risk-unawareness. In L. M. Glidden (Ed.), *International Review of Research in Mental Retardation*, *36*, 147–194.

28. Harrell, E. (2015). Crime against persons with disabilities, 2009e2013 e Statistical tables. Bureau of Justice Statistics. From http://www.bjs.gov/index.cfm?ty¼pbdetail&iid¼5280.

29. Hsieh, K., Rimmer, J., & Heller, T. (2012). Prevalence of falls and risk factors in adults with intellectual disability. American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 117(6), 442–454. https://doi.org/10.1352/1944-7558-117.6.442.

30. Hughes, K., Bellis, M. A., Jones, L., Wood, S., Bates, G., Eckley, L.,Officer, A. (2012).

a. Prevalence and risk of violence against adults with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies. Lancet, 379, 1621e1629.

31. Humphrey, N., & Lewis, S. (2008). 'Make me normal': the views and experiences of pupils

a. on the autistic spectrum in mainstream secondary schools. Autism, 12, 23-46.

32. Jawaid, A., Riby, D. M., Owens, J., White, S. W., Tarar, T., & Schulz, P. E. (2012). 'Too

a. withdrawn' or 'too friendly': considering social vulnerability in two neurodevelopmental disorders. Journal of Intellectual Disability Research, 56, 335-350.

33. Keelser, J. M. (2014). A call for the integration of trauma-informed care among intellectual

a. and developmental disability organizations. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 11, 34-42.

34. Larkin, P., Jahoda, A., MacMahon, K., & Pert, C. (2012). Interpersonal sources of conflict in

a. young people with and without mild to moderate intellectual disabilities at transition from adolescence to adulthood. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 25, 29-38.

35. Mazurek, M. O., & Kanne, S. M. (2010). Friendship and internalizing symptoms among

a. children and adolescents with ASD. Journal of Autism and Developmental Disorders, 40, 1512-1520.

36. McVilly, K. R., Stancliffe, R. J., Parmenter, T. R., & Burton-Smith, R. M. (2006). 'I get by

a. with a little help from my friends': adults with intellectual disability discuss loneliness. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 19, 191-203.

37. Mikton, C., & Shakespeare, T. (2014). Introduction to special issue on violence against people

a. with disability. Journal of Interpersonal Violence, 29, 3055e3062. http://dx.doi.org/

b. 10.1177/0886260514534531.

38. Nettelbeck, T., & Wilson, C. (2001). Criminal victimization of persons with mental retardation: the influence of interpersonal competenceL. M. Glidden (Ed.). International Review of Research in Mental Retardation, 24, 137-169.

39. Petersilia, J. R. (2001). Crime victims with developmental disabilities: a review essay. Criminal Justice Behavior, 28, 655-694.

40. Newman, L.,Wagner, M., Cameto, R., & Knokey, A. M. (2009). The post-high school outcomes of youth with disabilities up to 4 years after high school. Menlo Park, CA: SRI International.

41. Petitpierre, G., Masse, M., Martini-Willemin, B., & Delessert, Y. (2013). A complementarity

a. of social and legal perspectives on what is abusive practice and what constitutes abuse. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 10, 196-206.

42. Rose, C., Monda-Amaya, L., & Espelage, D. (2011). Bullying perpetration and victimization

a. in special education: a review of the literature. Remedial and Special Education, 32,

b. 114-130.

43. Sheard, C., Clegg, J., Standen, P., & Cromby, J. (2001). Bullying and people with severe intellectual disability. Journal of Intellectual Disability Research, 45, 407-415.

44. Sullivan, P. M., & Knutson, J. F. (2000). Maltreatment and disabilities: a population-based

a. epidemiological study. Child Abuse and Neglect, 24, 1257-1273.

45. Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., & Hymel, S. (2010). What can be done

a. about school bullying? Linking research to educational practice. Educational Researcher, 39, 38-47.

46. Wagner, M., Newman, L., Cameto, R., & Levine, P. (2005). Changes over time in the early postsecondary outcomes of youth with disabilities. Menlo Park, CA: SRI International.

47. WHO & UNICEF. (2012). Care for child development: Improving the care for young children. Geneva: WHO and UNICEF.

48. Zeedyk, S. M., Rodriguez, G., TipTon, L. A., Baker, B. L., & Blacher, J. (2014). Bullying of

a. youth with autism spectrum disorder, intellectual disability, or typical development:

b. Victim and parent perspectives. Research in Autism Spectrum Disorders, 8, 1173-1183.

НАСИЛИЕТО – ВЪЗМОЖНИ ПРИЧИНИ И ФАКТОРИ

Кремена Миланова
Докторант към Катедра „Психология“,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: В доклад се разгледжат някои аспекти свързани с темата за насилието и по-специално дефиниране на понятието и причините, които водят до насилие. Идентифицират се характеристиките на насилниците и специфичните особености на поведенческите модели на жертвите.

Ключови думи: насилие, жертва, насилник, семейство.

В този доклад ще се опитам да разгледаме някои аспекти свързани с темата за насилието и по-специално дефиниране на понятието, факторите, които водят до насилие, идентифициране на характеристиките на насилниците и специфичните особености на поведенческите модели на жертвите. Тя е доста актуална в днешно време. Навсякъде ни заливат с информация за насилие. Насилието е навсякъде около нас, за съжаление то се случва. Какво всъщност е насилието?

Насилието се свързва с агресията. Най-разпространеното определение на агресията в съвременната социална психология е, че това е поведение, което причинява нещо лошо. Според теорията на Фройд, човек е „обречен“ да бъде

агресивен и агресията е присъща на всяко общество (Фройд 2013).

Насилието не се ограничава с инциденти, които четем като водещи заглавия във вестниците и слушаме всеки ден по телевизията. То е поредица от начини на поведение, вариращо от устен тормоз, заплахи, нежелани сексуални предложения и стигащо до физическо насилие и крайния му случай – убийство.

Насилието е антихуманен акт, който нарушава достойнството и интересите на личността. Това са действия чиято цел е да наранят, унищожат и да навредят на човека, дори да причинят смърт. Световната здравна организация (СЗО) определя насилието като „преднамерено използване на физическа сила или власт, посредством заплаха или реално, срещу себе си, срещу друг човек или срещу група или общност, което води до или има вероятност да доведе до нараняване, смърт, психологична травма, неправилно развитие или лишение“ (http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf). Според това определение, се акцентира върху преднамереността, като включва актове произтичащи от властови взаимоотношения. Със задълбочаването на социално-икономическата криза в обществото ръстът на насилието и особено на домашното насилие се покачва. В този контекст безработицата и липсата на финансова сигурност могат да бъдат посочени като основни фактори, провокиращи насилието във всичките му форми. В Закона за домашното насилие то се дефинира по този начин: „домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са, или са били в семейно връзка или във фактическо съпруже-

ска съжителство. За психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие“. (Закон за защита на домашно насилие ЗЗДН, чл. 2, бр. 102 от 2009 г.). Насилието в семейството се провокира по-рядко от това, че детето е нарушило родителска забрана, и по-често от това, че в семейството има някакъв проблем. Често насилието служи за преодоляване на семейни проблеми. Единият от партньорите е по-силен (физически и психически) и надделява чрез насилие. Факторите, които предразполагат към насилие са различни, а именно:

- Социално-икономическата криза и нейните последствия е фактор, който застрашава физическото оцеляване на отделни лица или семейства и предизвиква духовно обезверяване;
- Средствата за масова информация са фактор, който застрашава изграждането на ценностната система у подрастващите и в известен смисъл провокира използването на насилието като механизъм за решаване на конфликти;
- Глобализацията – в глобалното общество човек осъзнава несъвършенството си и по-често изпада в депресия;
- Отчуждението е фактор, който застрашава сплотеността на общността като група и провокира недоверие и несигурност. Този фактор действа с особена сила днес след Ковид пандемията, когато хората бяха изолирани;
- Липсата на ценности и ценностна ориентация се отразява регресивно на хората. Днес всичко е достъпно, позволено и липсва наказание.

В монографията „Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола“ авторите насочват вниманието към насилието, което се основава върху неравенството на

пол и често се причинява от мъже, може да се класифицира по различни припокриващи се форми:

- Насилие в семейството и домашно насилие;
- Сексуално насилие, изнасилване;
- Физическо насилие;
- Психологическо насилие, включително тормоз, преследване.

Същите автори разграничават пет взаимосвързани вида насилие, основано на пола:

1. Физическо насилие – включва побой, ритане, изгаряне, удряне, ухапване, осакатяване или убийство. То причинява болка или води до такава. Основната цел на извършителя на физическото насилие е да ограничи самоопределянето на другия. Посланието към жертвата при този вид насилие е, че може да ѝ направи неща, които не би желала да се случат. Този вид насилие демонстрира различия в социалната власт или цели да насърчи определени изисквания чрез принуда. Физическото насилие в интимните отношения, често наричано домашно насилие е широко разпространено във всяка страна.
2. Вербално/словесно насилие и реч на омразата. Този вид насилие може да включва порицания (насаме или пред други), подигравки, псувни, които са неудобни за другия, споменаване на лоши неща за близките на другия. Вербалната злоупотреба може да е свързана с произхода на жертвата, като религия, култура, език, сексуална ориентация и др. Вербалното насилие основано на пола в обществената сфера е свързано с ролите на пола: включва коментари и шеги за жени, може да ги представя като сексуални обекти.
3. Психологическото насилие включва заплашително поведение, в което липсва физическо насилие или словес-

ни елементи, например пренебрегване на друго лице. Пример в публичната сфера за такова насилие е изолирането на млади жени или мъже, които не действат според традиционните роли на пола. Най-често изолацията означава изключване от определени групови дейности.

4. Сексуално насилие – извършване на действия от сексуален характер без съгласие на лицето, каране на някой друг да участва в действия от сексуален характер без съгласие на трето лице. Брачното изнасилване и опитът за изнасилване представляват сексуално насилие.
5. Социално-икономическо насилие – социално-икономическото лишение може да направи жертвата по-уязвима към други форми на насилие. Авторите говорят за феминизиране на бедността, което означава, че жените като цяло са по-икономически уязвими от мъжете. Типичните форми на социално-икономическо насилие включва отнемане на доходите на жертвата, недопускане на отделни доходи или да направи жертвата негодна за работа чрез целенасочено физическо насилие. Социално-икономическо насилие може да включва отказ от достъп до образование, отказ на достъп до услуги, изключване от определени работни места и др. Някои публични форми на социално-битово насилие, основано на пола, допринасят за това жените да станат икономически зависими от партньора си.

Признаците, по които може да разпознаем насилника, са различни. Така например заплахата, която не е свързана пряко с физическо насилие, също е проблем. Хвърлянето и чупенето на предмети, когато партньорът е ядосан, може да се окачествени като признак на насилие, както и смяната на настроенията от спокойствие до ярост. Могат да живеят в две крайности – да бъдат добри и очарователни, както и да се превърнат

в ужасни хора. Честите обиди и крясъци са характерни за словесното насилие. Често жертвите на словесното насилие пренебрегват този факт и неосъзнават, че изобщо става въпрос за някакъв вид насилие. Страхът да се приберем вкъщи, защото може да бъдем наранени, също е знак за проблемно поведение. Много пъти партньорът насилник се държи с жертвата си като с предмет, който му принадлежи, не се съобразява с желанията ѝ, с потребностите ѝ, не се интересува от мнението на партньора си. Насилникът нееднократно може да унижава партньора си както когато са сами, така и пред други хора, постоянно контролира партньора си като му навлиза дори в личното пространство. Това е характерно за хора с болезнена ревност. Много често тя ескалира в насилие в период, свързан с децата – когато жертвата е бременна, когато тъкмо е родила или децата вече са пораснали и тя разполага с повече време за себе си. Повод за притеснение е и когато партньорът насилник лесно губи контрол, държи се неадекватно с другите, манипулира с изключителна лекота жертвата си, изнудва я и счита, че трябва винаги да отстъпва и да бъде „послушна". В някои случаи извършителите са били директна жертва, а в други са ставали свидетели на многократно насилие като деца и след това го проектират в своите семейства.

Не може да кажем, че насилникът се различава по нещо от другите хора. Насилник може да бъде всеки един човек независимо как изглежда, към каква религия принадлежи, какъв социален статус има в обществото, на каква възраст са. Скъпите дрехи, вещи, високото образование могат да скрият добре лицето на истинският насилник. Насилникът може да бъде богат или беден, мъж или жена, високообразован или нискообразован, семеен или несемеен, млад или стар. Той винаги е агресивен както към хората, така и към животните, в миналото му може да има криминални прояви, винаги е ядосан на някого

или нещо, хвърля, чупи, руши всичко около себе си. Такъв човек минава през всичко и всички, за да достигне целта си. Понякога дори проявите му на насилие са безпричинни, но също толкова ужасни. Той често прави така, че жертвата се чувства виновна за неща, които дори не е направила или за неща, които не са непременно погрешни. Постоянно търси грешките на другия човек, за да накара жертвата да се почувства зле и по този начин да му се подчинява. Не съжалява за действията си, дори заплашва със самоубийство, ако жертвата не се подчини на желанията му и по този начин я манипулира много добре.

Домашното насилие е криминализирано, като чл.93, т. 31 от НК определя 31. (нова – ДВ, бр. 16 от 2019 г.) „Престъплението е извършено в „условията на домашно насилие“, ако е предшествано от системно упражняване на физическо, сексуално или психическо насилие, поставяне в икономическа зависимост, принудително ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права и е осъществено спрямо възходящ, низходящ, съпруг или бивш съпруг, лице от което има дете, лице с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство, или лице, с което живеят или е живяло в едно домакинство“.

За съжаление голяма част от жертвите на насилие не разказват, не споделят за своите преживявания от страх, от срам, от отчаяние или от безсилие. Съществуват хиляди потулени тайни за насилие само за да се запази „примерното“ семейство, стремеж да се скрие нежеланото, грозното и лошото зад стените на дома. Почти винаги жертвата се смята за виновна, преглъща сълзите, пренебрегва страданието си, така както самите те са пренебрегвани често от партньора си. Остават в един капан само за да запазят мира вкъщи, за да крепят „имиджа“ на образцовото семейство. Споделянето на семейната тайна е начин да се изправи пред вината и причинената болка.

Какво кара жертвата да остава там, където е тормозена, унижавана и неглижирана? Може би отдавна съществуващият прикрит зад благоприличие модел на поведение на жената/жертвата. С течение на годините е налагано какви да бъдат, как да се държат, че трябва да са нежни, търпеливи, покорни, да отстъпват, да се съобразяват с другите, да се грижат за всички около тях. Много от тях смятат, че любовта е някаква жертвоготовност и в името на семейството трябва да си готов на всичко, дори да загърбиш себе си, личните си желания и стремежи. Твърде дълго се е разчитало на това „на всяка цена" да се запази семейството, дори ако съществуват негативни последици за жената/жертва. Жените се чувстват отговорни за семейството си, смятат, че ако нещо не е наред, те са длъжни да се справят сами. Смятат, че са длъжни да останат заради децата, родителите няма да ги подкрепят и ще бъдат отхвърлени или „заклеймени" като неспособни да се грижат и съхранят семейството си, какво биха си казали хората са все причини да се търпи насилие. По този начин се злоупотребява с техните граници, просто защото такива липсват. Много често ѝ е казвано, че е длъжна да мисли първо за другите и когато те са добре и тя ще е добре. Не са редки случаите, когато жертвата смята, че ако приеме насилието ще разреши семейните проблеми, поема вината за всичко, което се случва върху себе си, самочувствието ѝ е смачкано. Ежедневието на жертвите на насилие се изпълва с безпокойство и непрестанна тревога, дори се изолират напълно от приятели и роднини, за да запазят спокойствието и щастието на партньора си. Неминуемо хората, които са в такива токсични връзки, започват да мислят и живеят според гледната точка на своя контролиращ партньор. Този модел на поведение е често срещан и напомня на Стокхолмския синдром, при който жертвата на отвличане става лоялна и се привързва към своя похитител. Понякога се

случва един от партньорите да контролира другия до такава степен, че жертвата губи чувството за това кой е и какво чувства. С течение на времето доминиращия партньор променя начина, по който мисли жертвата. Насилникът определя какво е любовта, какво не е наред с жертвата и какво трябва да направи, за да я промени, обяснява Лиса Арънсън, автор на книгата „Невидимите окови: Как да преодолеем принудителния контрол в интимната си връзка“.

Темата за домашното насилие се обсъжда открито в нашето общество отскоро. В „Наръчника за превенция на домашното насилие сред възрастни хора“ авторите смятат, че „причините за дългото обществено „мълчание“ се дължи на факта, че извършителят най-често е член на семейството, както и на разбирането, че насилието е личен проблем на жертвата. Тази нагласа бавно се променя и то с целенасочените умения на специалистите, които работят със семействата – психолози, лекари, социални работници, педагози, и които често първи се сблъскват с признаците на насилие. Домашното насилие възниква в семейството: то се среща по-често като насилие от страна на мъжа към жената, но може да се „разшири“ и върху детето в семейството, върху възрастните родители или други членове на разширеното семейство. Възможно е насилниците да са и жени. Насилието може да остане дълго време скрито, поради заплахата от друго насилие, поради чувство на вина и срам или поради чувството на безизходица на жертвата.“ (Петева, Кацарова 2013: 4).

В този същия наръчник, авторите насочват вниманието към това, че след като веднъж насилието е станало част от семейството, то може да се разпространи през поколенията и да повлияе върху децата, когато те станат възрастни и върху техните бъдещи семейни отношения. По този начин продължаващото агресивно поведение влияе не само върху живота на

жертвата, но атакува ценностите на социалната система. Все по-често специалистите от помагащите професии и институции обединяват усилия, за да „разрушат“ стените на домашното насилие, да се дава гласност на проблема, да се промени нагласата на търпимост към насилието изобщо.

Като извод можем да кажем, че насилието съществува, но споделянето му е тема табу за много голям процент от българското семейство. Във връзка с това е нужно да се предприемат редица промени свързани с нагласата на жертвата да търси психологическа, социална и правна помощ с увереността, че ще бъде защитен и обгрижен. От друга страна е нужна промяна в нормативните и правни наредби, с което да може да се защити жертвата, както и потенциалните такива. Насилието основано на пола е нарушение на правата на човека и засяга не само хората, които са пряко насочени от него, но и цялата общество.

Литература

1. Петрова, К., Чавдарова, В., Тасевска, Д. (2021) Изследване на етнопсихологическите и културни особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола. В. Търново, Фабер

2. Петева, С., Кацарова, Я. (2013) НАРЪЧНИК ЗА ПРЕВЕНЦИЯ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ СРЕД ВЪЗРАСТНИ ХОРА, Фондация „Институт за социални услуги в общността“ (ИСУО)

3. Фройд З. (2013) Въведение в психоанализата. София.

4. Закон за защита на домашно насилие ЗЗДН, чл. 2, бр. 102 от 2009 г.

5. Наказателен кодекс, нова – ДВ, бр. 16 от 2019 г.

6. http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf

7. https://www.obekti.bg/chovek/psiholog-opisa-nevidimite-okovi-v-lichnite-vrzki

КАУЗАТА „ОМБУДСМАН ПО ПРАВАТА НА ЖИВОТНИТЕ В Х-ТО ОУ „АЛЕКО КОНСТАНТИНОВ“ – ФОРМИРАНЕ НА ОТГОВОРНОСТ, АКТИВНА ГРАЖДАНСКА ПОЗИЦИЯ И ПРЕВЕНЦИЯ НА НАСИЛИЕ“

Аделина Иванова – психолог

Десето ОУ „Алеко Константинов“ – гр. Перник

Резюме: В доклада се описва практически опит на едно училище за справяне с насилието – превенция, формиране на гражданска позиция, успешни практики и модели.

Ключови думи: домашно насилие, превенция, модели, успехи, деца

Екипът на 10-то ОУ „Алеко Константинов“, гр.Перник се старае училището да има свой облик. Търсим форми и средства да бъдат привлечени учениците към разнообразни дейности и прояви, за да приемат училището като свой дом, да се чувстват добре, да им бъде приятно влизането в учебните часове.Ние се стараем образователната и възпитателната среда, да насърчава и подкрепя всяка личност в нейния стремеж към творческо и свободно личностно развитие.

Екипът извършва активна работа в следните насоки: утвърждаване на училището не само като образователен, но и

като духовен и културен център; утвърждаване на училището като място за изява и развитие, като среда с творчески дух и заряд, сътрудничество и взаимопомощ; превръщане мечтите и желанията на учениците в предложения и решения; личностно развитие и подготовка на младия човек за социални изяви, диалог и сътрудничество върху основата на познаване и зачитане на човешките права и законите на демократичната държава;оптимизиране на превенцията на насилието и агресията сред учениците и утвърждаване на позитивни модели на поведение; подкрепа на изявата и развитието на даровити ученици.Специално място в работата се отделя на изграждане на емоционалната интелигентност и социалните умения в децата и учениците, което е най-важното условие за изграждане на интегрирана и пълноценна личност.

Нашата кауза, която ни вдъхнови е да учим децата на грижа и отговорност към животните. Заедно с каузите ни в помощ на деца в нужда тази кауза е един от начините в децата да се изгражда емпатия, съчувствие и отговорност за възпитаване в грижа към безпомощните същества. В дългосрочен план целта е да се възпитаме хора,които биха работили за превенция на бездомните животни и проблемите породени от това в обществото.

Предложението…

От началото на работата ми в училището като психолог имам отговорност за въвеждане на практики, свързани с работата относно развиване на емоционалната интелигентност на децата и учениците.След като три години работим с класните ръководители с наръчника „Деца, родители и учители срещу езика на омразата“ получих невероятно предложение на Национален педагогически форум на БАН „Хуманност, хуманис-

тика, хуманитаризъм“, където участвахме с колега с доклад за работата на училището ни. Конкретно предложението дойде от г-жа Дора Радева – образователен експерт. Тя предложи в нашето училище да започнем работа по модули от книжката „Близо за животните“ по проект на „Четири лапи“, „Децата се учат да защитават животните“.

Изненадах се много приятно от това предложение. Според мен то щеше да създаде възможност децата да развиват умения не само да разпознават и отреагират своите емоции, на което ги учехме до момента, но също така щяха да развият отговорност към толкова сериозният проблем с бездомните животни.Нещо повече – въвеждането на такива умения в децата ще работи в посока превенция на проблема с жестокостта и изоставянето на животни.Така предложението, което обсъдих веднага с ръководството на училището получи нашият утвърдителен отговор.

Парцелирането на отношението – към хора и към животни създава разпокъсаност във възприятието на децата към живота като цяло. Много често в обществото ни се противопоставя отношението на едните към другите, което създава чувство на объркаността в деца, с които съм общувала и разговаряла през годините. Те не си дават отговор на въпроса защо се малтретират животни след като те също дишат и имат емоции като нас и това влияе сериозно върху психиката им.

Идеята и работата с децата…

Идеята се прие с изненада и интерес, както от децата, така и от екипа.До момента не бе работено в тази посока и тази прекрасна възможност отвори пространство за творческа работа. Училището ни има стари традиции с дарения за Кастрационният комплекс в града, но работата през модулите от

специално разработената книжка дава възможност за работа на много по-широк фронт –детайлно опознаване на това, как животните променят поведението си, как работят, как живеят, развива емпатия в децата.Една от целите е да се работи чрез въвеждане на познание в учениците за превенция на изоставяне на животните, за разпознаване на страданието им, за оказване на помощ чрез търсене на подходящи ресурси в общността.

Друг много важен аспект при работата в тези сесии е научаването на децата за това, как да спазват хигиена при отглеждане на животните, как да се предпазват от заболявания, какви ваксини са необходими.

При някои от модулите имаше и демонстрация на рентгенова снимка на която се виждаше сачма в крака на котка.Децата бяха запознати с опасността от стрелби както за животните, така и за хората, тъй като след рана от стрелба се развива и тетанус.След сесията децата направиха невероятни рисунки по темата.Оказа се, че не им е за първи път да се сблъскват с неприятни гледки с убити или отровени животни.Рисунките бяха трогателни. Една от тях показваше човек, който тръгва към зайче да го убие, а горе на небето (с лек контур) бе нарисувана убитата вече майка на зайчето, която от небето иска да го запази от човека с пушка…

След провеждане на сесиите с рисунките на децата се прави изложба в класа и всяко дете има възможност да сподели какво е нарисувало.

Във всеки клас децата участват и в ролеви игри, в които те изразяват емоции и чувства на животни, поставени в различна ситуация.Понякога класните ръководители помагат на децата да изработят маски и костюми за игрите.Емоциите, изживявани от всички ученици в класа са невероятни! Всеки иска да участва в игра и да преживее това, което е почувства-

ло и животинчето, в чиято роля избира да влезе.Това е начин децата да опознаят и себе си, поставени в различни ситуации с животните – домашни или на улицата.

Родителите…

След всяко занимание по модулите даваме домашно за родители, което правим отдавна и при работата с наръчника „Деца, родители и учители срещу езика на омразата“. Въпросите са за съвместна работа с родителите в къщи, която цели да доразвие и затвърди пълноценната връзка деца – родители – училище. Това създава възможност децата да усетят свързаност и цялост, да почувстват че са в мрежа на подкрепящи се и подкрепящи ги възрастни.Родителите от своя страна се чувстват поканени като партньори в процеса на научаване и с удоволствие участват в съвместните домашни с децата си.

Изключително ценна беше подкрепата на майка на дете, която работи като ветеринарен лекар. По покана на екипа ни тя провежда някои от сесиите и непрекъснато отговаря на въпросите, които не свършват с часа, а „валят“ и в междучасието, докато децата са я заобиколили и трудно я пускат да си ходи.

Невероятно удоволствие изживяха децата, когато след поканата ми в един от часовете като втори водещ се включи студента Иван Василев, който завършваше ветеринарна медицина. Освен знанията, които им даваше след поставените въпросите на учениците той успя да ги предразположи да си разкажат преживявания, да споделят някои страхове, на които с него дадохме обратна връзка как да се справят. Нямаше въпрос, на който да не бъде отговорено, дори тогава, когато някои имаха по 4-5 и повече въпроса.

Подкрепа от медии…

Каузата ни е отразявана от медии на всеки етап. Активен наш партньор е канал „Струма“, гр.Перник, БНР, предаването „Пътят“ по TV1 и др.

Подкрепа от РУО – гр.Перник…

Развълнувани сме от подкрепата, която г-жа Ваня Коконова – началник на РУО, гр. Перник даде на практиката ни. Направихме работна среща с нея и г-жа Дора Радева, на която споделихме идеята си за това, че имаме желание да презентираме резултатите от работата си по книжката „Близо до животните“ пред директори и колеги от Област Перник, с предложение да я приложат в работата по училища и детски градини. Дълбоко сме убедени, че инвестирането на експертен потенциал, желание и енергия за въвеждане на емоционални компетентности и социални умения у учениците и чрез тази методика ще докосне и възрастните, които са заключили дълбоко себе си и са обезверени за промяна.

- Чрез този начин на работа – през модули, свързани с животни децата се отпускат максимално да споделят, да питат, да се изразяват. Те споделяха дори неща, които нямат пряко отношение по модулите, но които касаят техните емоционални преживявания и страхове, задържани и неотреагирани до момента.
- Учениците се почувстваха свободни да изразяват своя гняв към лошите възрастни, които убиват или тровят животни. Както се оказа те не са споделяли пред никой друг тези свои впечатления от реални случки. Този гняв намери начин да бъде изразен, да бъде чут в едно защитено пространство. Така става възможно да се иденти-

фицираха деца, с които впоследствие се работи индивидуално ако имат травматично преживяване, което до момента е било маскирано през друга симптоматика, която често знаем носи името „лошо дете“.

– Чрез модулите се разкриват неразрешени вътрешни конфликти в децата, които водят до объркване и нарастващо напрежение поради липса на споделяне.
– При продължителна работа с методиката децата развиват емпатия и състрадание и така става възможно да бъдат сензитивирани по проблема, който е все още нерешен от обществото ни.
– Тези деца, които нямат животни се заразяват от останалите, които разказват весели случки за техните домашни любимци и проявяват желание да си вземат или да спасят животинче. Така става възможна промяна и на възрастните, които живеят с детето
– Някои деца и ученици разкриват страхове, за които говорят за първи път, което дава възможност да се освободят от притеснението да питат. Така те получават шанс за отговор и варианти за справяне или насочване към подходящ вид подкрепа.
– При деца с неблагоприятна семейна ситуация излиза невъзможността да контролират емоциите си, макар и положителни спрямо домашните любимци.Тази ценна обратна връзка към родителите и обратно – от тях към нас, специалистите създава благоприятни условия за навременно разпознаване на потиснати емоции в тези деца и инициране на индивидуална работа с тях.

Работата през тези модули разкрива много ясно емоционалните потребности в децата.Това е причината, поради която дълбоко съм убедена, че може да служи на нас специалистите да улавяме навреме скритите иначе сигнали на страдание

и така да съумяваме съвместно с родителите да подкрепяме личността на детето в трудните етапи от развитието му.

Благодарение на тази практика научихме, че децата имат в себе си много видени неща, трудни за преживяване неща, но те избират как, кога и на кого да ги разкрият. Те разпознават безпогрешно тези хора, това пространство и този момент, в който могат да го направят и тогава ние виждаме, че те всъщност…отдавна са били готови за това. От нас се иска да бъдем пристана, в който те пускат своята котва на доверие.

Надграждаме…

На 21.06.2021г организирахме събитието „Добротата я има в сърцата“, на която бе избран и Омбудсмана за правата на животните за Х-то основно училище „Алеко Константинов“, гр. Перник – Антонио Бисеров. Деца и родители дефилираха с домашни любимци, с което показаха как се чувстват животните, които получават обич и грижа.

Регулярни са и посещенията в приюти за бездомни животни, координирани от ученическия съвет и класни ръководители. При тези посещения деца, родители и учители общуват с животните и ги разхождат. Един от най-важните резултати след участие на ученическия съвет в организиране на изброените дейности е запознаване на всички класове от училището със Закона за защита на животните, разработен от г-жа Дора Радева и Мадлена Гиздова, в съответствие с конкретния възрастов диапазон на учениците.

Дългогодишната кауза „С грижа за животните“ на Х-то ОУ, „Ал. Константинов“ привлича все повече партньорства.На събитието, което организира екипът и децата ни на 27.10.22 г. под надслов „Аз съм Лодка, аз съм Работарко“ директора на ОДК, гр.Перник- г-жа Татяна Китанова изрази възхищението

си и пое ангажимента с екипа си за кариерно консултиране към ОДК да надгради каузата.

На 22.11.22 г. в ОДК, гр. Перник се състоя невероятното събитие „С грижа за животните“ на което бяха представени всички професии, свързани с грижа за животните.Присъстваха много деца, доброволци и ветеринари.Те споделиха с децата как работят, какви трудности срещат и как всеки гражданин може да се включи с подкрепа.Въпросите от децата на гр.Перник бяха безброй. В залата влезе и спасено куче, чиято история разказаха доброволци от приюта.Това предизвика невероятно щастие и възторг в децата!

Думата бе дадена на екипа на нашето училище. Етапите в работата ни за тази кауза представи г-жа Аделина Иванова – психолог в училището. Омбудсманът за правата на животните от нашето училище Антонио Бисеров изрази благодарност за партньорството и посъветва децата къде да се обадят, когато видят безпомощно животно.На всички деца бе предоставена възможност да участват в три творчески ателиета чрез направа на макети: „Ферма“,, „Приют за животни“ и „Аквариум“. Нашето училище работи с три екипа от следните класове: 4“г“ клас с класен ръководител г-жа Роси Цветкова, 7“в“ клас с класен ръководител г-жа Цв.Руменова и 7“г“ клас с класен ръководител г-н Людмил Йорданов.

Благодарност и респект към двете директорки, чиято работа показва вдъхновение и даване път на каузи.! Това са г-жа Стефанова, директор на Х-то ОУ „Ал.Константинов“ и г-жа Татяна Китанова – директор на ОДК, Перник,която преди всичко е невероятен творец! Моделът на партньорството в тази хуманна кауза се разраства, надгражда и се въвличат още много деца, колеги, експерти! Благодарности на екипа на ЦПЛР-ОДК Перник в лицето на Мария, Десислава, Рени и Елизабет!

Вдъхновените думи на г-жа Китанова към нас бяха: „Всички Вие, нашите партньори, сте като другата ръка на едно тяло! Без Вас не можем да постигнем важните неща за децата ни!

Златната партньорска щафета продължи като ОДК ПЕРНИК-ЦПЛР – Център за кариерно консултиране ни поканиха и в Радомир на среща за представяне на професиите,свързани животните,каквато имаше и в ОДК ПЕРНИК.Имаше деца от града и селата. Антонио беше приет чудесно и опита ни с проекта за животните също. Г-н Марио Венчев подкрепи Антонио,който е негов ученик.Продължаваме работата с проект „Грижа за птиците“ с 1а клас, с класен ръководител г-жа Георгиева, с посещенията в приюти с г-жа Цветкова и нейните ученици от 4г както и останалите колеги, деца и родители, които проявяват хуманно отношение към съдбата на беззащитните животни.

На 28.02.2023 г. в Х-то Основно училище „Алеко Константинов“ се състоя поредното уникално събитие, което надгради дългогодишната ни работа по каузата „Омбудсман за правата на животните“.Присъстваха много гости, традиционни и нови партньори.Събитието беше подкрепено от РУО, гр.Перник в лицето на г-жа Ваня Коконова – началник на регионалното управление по образование за гр.Перник и г-жа Дора Радева-вдъхновител на работата по темата за грижа за животните от 2017 г. Присъстваха гости от четири пернишки училища – ГПЧЕ „Симеон Радев“, 6-то средно училище,гр.Перник, ОУ „Св.Константин Кирил философ“, гр.Перник, начално училище „Архимандрид Зиновий“, гр.Радомир, от професионална гимназия по ветеринарна медицина и селско стопанство „Св. Георги Победоносец“ гр.Костинброд, г-н Деян Каменов-Дидо – певец и човек с каузи, цялото ръководство на професионална гимназия за ветеринарна медицина и селско стопанство гр.Костинброд, художника Анджела Минкова,която предос-

тави картини от своя изложба, посветена на специфичната ѝ връзка с животните, д-р Лазова-ветеринар от Перник, д-р Василев-представител на БАБХ за гр.Перник, д-р Диана Рангелова и г-жа Боянова от кастрационен център Перник, г-жа Лили Ангелова-вдъхновител на фестивала „Ранголия“ от 2022г, приемното семейство Василкьови, г-жа Антоанета Методиева-собственик на приют за животни, партньори!

Екипът на училището и децата бяха подготвили викторина, песни и изненади.Традиционно на всеки гост беше връчена грамота за благородно участие в събитието.

Каузите помагат на децата да бъдат активни субекти в личностното си развитие и формират чувство за принадлежност към общността.

ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ, ПРАВОСЪДНАТА СИСТЕМА И ПРАВОЗАЩИТНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Ева Грекова

ПГ по текстилни и кожени изделия – София, България

Резюме: В този материал ще научите за видовете домашно насилие според българското законодателство. Официалните и не официални статистически данни по тези случаи. Проблеми, с които се сблъскват жертвите на домашно насилие. Организации, към които могат да се обърнат за съдействие. Промени в закона за домашното насилие.

Ключови думи: домашно насилие, правозащитни организации, статистически данни;

ИЗЛОЖЕНИЕ: За да започнем да говорим за домашното насилие, първо трябва да изясним какво представлява то и към кой лица е относимо. Такова легално определение срещаме в разпоредбите на чл.2, ал.1 в Закон за защита от домашното насилие, който гласи:

„Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са

или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство".

От тук следва, че субект на домашно насилие може да бъде всяко лице, независимо от пол и възраст, а именно: съпруг или бивш съпруг; лице, с което се намира или е било във фактическо съпружеско съжителство; лице, от което има дете; лице, с което се намира в родство; настойник, попечител или приемен родител.

За да ни стане по-ясно обаче, ще разгледаме поотделно видовете насилие изброени в закона.

Физическото насилие се свързва с целенасочено, умишлено поведение на дееца да причини, болка и страдание, както и пораждане на страх, чрез прилагане на пряка физическа сила, водеща до нараняване и телесна болка на жертвата. При физическото насилие жертва може да е всяко лице независимо от своя пол и възраст.

Сексуалното насилие е умишленото и целенасочено поведение на дееца, който с физическа сила принуждава друго лице, което не е съгласно към отношения от сексуален характер. Тук се включват всички действия на нежелано сексуално поведение, като изнасилване, опит за изнасилване, блудство, принуда на друго лице да участва в действия от сексуално естество с трето лице, докосване без съгласие, както и каквито и да е действия, които лицето намира за унизителни. Част от причинителите на сексуално насилие могат да бъдат само мъже.

Психическото насилие е отново умишлено поведение на дееца, с което той цели да навреди на психиката на друго лице, чрез своето поведение. Психологическа травма може да се породи като тревожност, депресия или пост-травматичен стрес. Видовете психично насилие могат да включват вербална агресия, унижение, пренебрежение или всякакво друго нездра-

вословно поведение, което може да намали самочувствието на жертвата, достойнството и трезвото мислене. Раните от емоционалното насилие са невидими, те могат да бъдат тежки, дълготрайни и дълбоки. На психическо насилие могат да бъдат подложени всички лица независимо от пол и възраст.

Икономическото насилие се свежда до умишленото поведение на дееца, който чрез страх и заплахи цели контрол или ограничение на достъпа на жертвата до финансов ресурс за неговото оцеляване. Отново нямаме ограничение относно пол и възраст.

След като изяснихме какво представлява домашното насилие и формите, в които то може да се прояви преминаваме към статистическата информация относно тези деяния.

Единна официална статистика, касаеща проявите на домашно насилия в България, не се води. Въпреки това такава информация може да се събере, макар и не официална от различни източници, основно от гражданския и неправителствения сектор, от които жертвите на домашно насилие са намерили подкрепа или са информирали.

Смята се, че най-пълната и достоверна информация за домашното насилие се събира от Главна дирекция Национална полиция и от районите съдилища, тъй като там тези деяния се регистрират.

Разпоредбите в Наказателния кодекс, свързани с домашното насилие, са обнародвани през 2019 г. и това води до невъзможност образуваните преди това дела да бъдат квалифицирани по съответните състави.

От прокуратурата посочват, че до 1 януари 2022 г. не е събирана статистическа информация на делата за домашно насилие. Въпреки това в годишния си доклад за 2022 г. Софийска районна прокуратура отчита повишение на ръста на регистрираните престъпления в условията на домашно наси-

лие – 241 за 2022 г., от които 64 закана, 107 – телесна повреда, неизълнение на заповед за защита 62, следене – 7. За 2021 г. броят им е бил за закана – 9, за телесна повреда 105, а за 2020 г. закана – 1, телесна повреда 79.

От 2019 г. в Министерство на вътрешните работи се води официална статистика за тези престъпления. Чрез регионалните координати на областните дирекции на Министерството на вътрешните работи, въз основа на данни получени от съдилищата и районните управления, се попълват ежемесечно справки за случаите на домашно насилие.

По данни на Министерство на вътрешните работи, престъпленията, извършени в условията на домашно насилие за 2019 г. са 649, регистрирано е 1 умишлено убийство в условията на домашно насилие. Телесните повреди са 211, случаите на неизпълнение на заповед за защита от домашно насилие са 417.

През 2020 г. те са 606 или с 6,6% по-малко от 2019 г. 2 от тях са умишлени убийства в условията на домашно насилие. Телесните повреди са 230, случаите на неизпълнение на заповед за защита от домашно насилие са 348.

Престъпленията, извършени в условията на домашно насилие за 2021 г. са 664 – с 9,6% повече от 2020 г. Разкриваемостта е 57,5%. Отново са регистрирани 2 умишлени убийства. Телесни повреди в условията на домашно насилие са 233, което е увеличение с 9%. Случаите на неизпълнение на заповед за защита от домашно насилие са 383.

От началото на 2022 г. до края на септември Агенция социално подпомагане е оказала помощ и подкрепа на 584 жертви на домашно насилие, от които 428 деца. Дирекция социално подпомагане е образувала 43 производства, от които: 1 лице с увреждане, 5 лица поставени под запрещение и 37 непълнолетни лица. Жертвите на домашно насилие, насочени към социални услуги за посочения период, са общо 364, от които 289 деца.

По данни на Висшия съдебен съвет в България за последните 5 години, делата, които са постъпили, разгледани и приключили на първа инстанция по Закона за домашното насилие са над 3000 годишно.

Друга част от пострадалите обаче не успяват да потърсят помощ и закрила и не са имали достъп до правосъдие каквото заслужава всяка жертва на физическо, психическо, сексуално или икономическо насилие.

Причина за това е недостатъчната информираност на потърпевшите, къде и към кого да се обърнат за помощ, ниското им самочувствие, че са допуснали да станат жертва на такова престъпление, безверието им в институциите.

Когато говорим за домашно насилие трябва да знаем, че то трябва да бъде системно, а не еднократен акт на извършителя. В България е прието да се предприемат мерки от институциите относими към домашно насилие, когато има минимум три регистрирани сигнала подадени от жертвата към районните полицейски управления. Регистрираните сигнали към националния телефон 112 и други доброволчески, неправителствени организации не се броят за регистриран случай и не се вземат под внимание, ако жертвата не подаде писмена жалба срещу извършителя, която да е входирана в съответното районно полицейско управление.

Жертвите не получават навременна защита по време на фазите на разследването, досъдебното и съдебно производство.

Координацията в съдебната система и извън нея с останалите органи и институции на правоприлагащите агенции са недостатъчни.

Заради бездействието си в борбата срещу домашното насилие България е осъждана няколко пъти от Европейския съд по правата на човека в Страсбург.

В нашата страна всяка година до 31 март Министерски съвет приема Национална програма за превенция и защита на жените и децата от домашно насилие.

Има телефонни линии, на които жертвите на домашно насилие могат да потърсят помощ. Най- известният и разпознаваем е 112, който е достъпен 24 часа в денонощието.

Съществуват и много неправителствени организации и фондации като „Асоциация Деметра“, „Асоциация Анимус“ със своя национална гореща линия за пострадали от домашно насилие лица.

В страната има изградени и много кризисни центрове за жертви на домашно насилие, в които пострадалото лице може да получи безплатно настаняване и правна помощ.

Държавна агенция закрила на детето, проведе мащабна кампания през 2022 г. за популяризиране на Националната телефонна линия за деца 116 111, която от месец юни 2021 г. е част от Глобалната мрежа за помощ на деца Child Helpline International.

За 2022 г. са постъпили общо 28 322 обаждания на телефонната линия за деца. Регистрираните от тях са 1159, като 131 са подадени от деца, а 1028 от възрастни.

Създаден е Алианс за защита от насилие. В него са включени 10 организации от градовете София, Варна, Бургас, Ловеч, Перник, Дупница, Русе, Силистра, Търговище, Хасково и Димитровград. Денонощна телефонна линия за професионална помощ на „Алианс за защита от насилие, основано на пола“ е 0800 11 977. По данни на организациите от Алианса за 2022 г. над 1600 пострадали от насилие – жени, деца, мъже са потърсил помощ. 122-ма извършители на насилие са включени в различни индивидуални и групови програми за работа с тях. Над 122 молби за заповеди за защита са били придвижени, изготвени са 122 съдебни доклада.

По данни на „Български фонд за жените“ са известни 118 убийства на жени, убити от техните бивши/настоящи партньори или други близки мъже. За 2022 г. те са 26 на брой, а за първия месец на 2023 г. три жени са изгубили живота си.

Броят им обаче значително нараства в края на месец март 2023 г. убитите жени са 8, а седем дни по-късно, те са вече 11.

В средата на 2022 г. Министерски съвет прие две законодателни промени, изготвени от Министерството на правосъдието. Това се наложи поради увеличаването на броя на жертвите на домашно насилие. С промените е улеснен достъпът до правосъдие, разширен е кръгът на лицата, пострадали от домашно насилие, които могат да търсят защита, увеличени са мерките за защита, които могат да се налагат от компетентните органи.

Закона за изменение и допълнение на Закона за защита от домашното насилие е внесен на 24 ноември 2022 г. По него са работили трима министри на правосъдието, минал е през две работни групи и две обществени обсъждания. В него са взели участие юристи, съдии и магистрати, представители на Министерство на вътрешните работи, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на правосъдието, и експерти от гражданския сектор, които работят на първа линия с пострадалите от домашно насилие.

По законопроекта са приложени писмените становища от Министерство на правосъдието, Министерство на труда и социалната политика, Министерство на здравеопазването, Министерство на младежта и спорта, Министерство на образованието и науката и Омбудсманът на Република България. Също така законопроектът има широка обществена подкрепа от над 50 граждански организации.

Направените предложения за изменение и допълнение на Закона за защита от домашното насилие са за по-адекватна

защита за пострадалите, предвижда се създаване на специализиран, постоянно действащ орган – Национален съвет за превенция и защита от домашното насилие към Министерски съвет, който да бъде единен координационен орган, определящ политиките и приоритетите в тази област.

Предлага се и създаването на национална информационна система и национален регистър за случаите на домашно насилие.

На 27 януари 2023 г. Закона за изменение и допълнение на Закона за защита от домашното насилие е гласуван в пленарна зала и е отхвърлен от 48-мото народно събрание.

На 14 март 2023 г. Главният прокурор Иван Гешев призова за адекватни законодателни промени за противодействие на домашното насилие. Два дни по-късно на 16 март 2023 г. Министерството на правосъдието, Министерството на вътрешните работи, Националното бюро за правна помощ и адвокатските съвети, към които функционират Регионални центрове за консултиране, подписаха меморандум за сътрудничество и партньорство за навременна защита на пострадалите от домашно насилие.

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ: Страха, неувереността, срама е елемент на психическата основа на пострадалите лица. Затова с тези хора трябва да се работи много внимателно, целенасочено и с разбиране. Те имат нужда от навременна и адекватна подкрепа.

Макар в България да съществува Закон за защита от домашното насилие, е нужно да се определи един водещия орган за този проблем, който да координира и регистрира тези сигнали. Недостатък на закона са и многобройните разпити на жертвите, които ги карат да преживяват отново и отново случилото се.

Друг проблем е бавната законодателна система, както и липсата на ефективна защита за опазване на живота и здравето на жертвите. Така също и системността, която се доказва от пострадалите.

Не на последно място остава и проблема с броят на кризисните центрове, които в България са твърде недостатъчни.

ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО

Илияна Найденова
Старши специалист „Социални дейности“ – община Златарица

Резюме: С този доклад се надявам да достигна макар и малко до сърцата на хората, които го четат и всеки от нас да бъде съпричастен към всички пострадали от домашното насилие. Призовавам хората, да бъдат по-добри, по-отговорни, да мислят преди да действат и преди да пристъпят към насилие, за да решат проблемите си.

Ключови думи: насилие, домашно насилие, фактори за домашно насилие, превенция

Домашното насилие е социален проблем. Домашното насилие е система от човешкото поведение, пиято цел е да постигне власт и контрол над близките му хора. Напоследък проблемът с домашното насилие стана особено актуален (в лошият смисъл на думата). През последните години статистиките отчита положителна динамита на това ужасно явление. Това е тема отхвърляна от обществото, особено от хората жертви на домашното насилие. Основните жертви на домашно насилие са жените и децата. В 21 век има достъп до технологиите и интернет пространството, в което непрекъснато валят новини, които да дос-

тигнат до вниманието на учените към изследването на проблема. Все по-често чуваме по новините за жени, в тежко състояние след насилие, жени загуби живота си в следствие на насилие. С другп думи това не само руши моралните основи на живота на обществото, но и се превръща в сила, която застрашава все повече семейства и бъдещето на жените и децата в страната.

Когато чуем, прочетем „домашно насилие“ в главата ни изниквам много въпроси:

– Какво кара много от родителите и познатите на семействата да нараняват децата по толкова жестоки начини?
– Кой е виновен това да се случва?
– Как може да се намали семейното насилие и как да помогнем на тези деца?

Това са една малка част от въпросите на които си мислим, че знаем отговора но истината е друга. Все по-голям е броя на децата станали жертва па домашно насилие в България.

Доказано е, че в най-честите случай малтретираните деца са от по бедни семейства, с по- ниско образование. Не винаги е така. Физическите насилници са хора по-слабо образовани от по-ниските слоеве на обществото. Докато психическите насилници са добре образовани хора, в чести случаи от по-високите слоеве на обществото. Независимо от това най-голямата причина за домашното насилие си остава липсата на средства. При домашното насилие в повечето случаи насилника е бащата. Обикновено изкарващ не достатъчно средства, с които да издържа семейството си или е безработен.

Много от бащите често се прибират в къщи ядосани и отиаяни, че не осигуряват достатъчно пари за семейството и тогава най-лесния начин да излеят яда си е да наранят беззащитните си деца или съпруги.

Не е задължително детето да е пряка жертва на насилие, за да е наранено. Дори когато майката е малтретирана, дете-

то става несъзнателна жертва на насилие. То изживява тежко преживяното от неговата майка и в чести случаи изпитва вина за това, което се случва. Детето може да е жертва и на физическо насилие. Трябва да се обръща много внимание на децата. Малките наранявания, за които детето не може да даде адекватно обяснение със сигурност, са признак на физическо насилие. Но ако на тези малки наранявания не бъде обърнато внимание, те непременно ще бъдат последвани от по-големи травми, които могат да доведат и до смърт.

Деца станали жертва на физическо насилие могат да реагират по два начина. Единия, при който търсят всевъзможни начини да наранят себе си, за да подтиснат душевната болка. Те смятат тялото си за обвивка, която служи само да бъде наранявана и да правят каквото си искат с нея. Другия начин е да се запишат да тренират бойни изкуства, за да могат за в бъдеще да се защитават. Много от тези деца го правят само за да могат да имат поне за кратко и те надмощие над някого.Друг вид насилие, на което детето може да бъде подложено е псяхическото насилие. То е много по-страшно и по-трудно преодолимо от физическото. Болката, синините и счупванията с времето отминават, никои не е казал, че става бързо и лесно, но все пак отминават. Докато увреждания в следствие на психическо насилие оставят дълбоки следи за цял живот.

Психическото насилие може да се изразява под всякаква форма. Едно от най-разпространените действия на родителите е да хвърлят цялата вина за проблемите си на първородното си дете. Голяма част от първородните деца не са били планувани. За това при появата на второ дете, първото бива обвинявано за всичко, независимо дали го е направило то или по-малкото. Много често децата биват обвинявани за отношенията между родителите им. За паричните проблеми в семейството. Голяма част от родителите в изблик на гняв обвиняват децата си в случай

на развод. Карат ги да се чувстват виновни и да се самообвиняват за всички проблеми.

Деца жертва на психическо насилие непрекъснато са обиждани и сравнявани с други деца, които са постигнали малко повече. Много от родителите си мислят, че това сравнение ще стимулира детето им да постигне повече. Това е една голяма заблуда. В тези случаи детето се подтиска, започва само да си втълпява, че е глупаво и че не може да постигне нищо. Психическото насилие е може би най-тежкото. То обременява децата за цял живот. Друг вид насилие, който е прилагаю при деца на по-малка възраст, когато още не осъзнават какво точно им се случва е сексуалното насилие.

Колко трябва да е извратен човек, за да посегне на малко дете само за да си достави удоволствие? Дълго време се е смятало, че сексуалните насилници не познават жертвите си. С времето обаче е доказано, че процентът при който сексуалното насилие се извършва от роднини на детето или познати на семейството, е много по-голям от колкото при насилие извършено от непознат. Най-дълготрайната вреда след преживяно сексуално насилие е липсата на самоувереност и самочувствие, което може да продължи и в зряла възраст. Такива деца започват да се държат по същия начин с всички възрастни. Нескрито правят сексуални намеци на свой връстници или на възрастните. Детето си мисли, че само така може да достави радост на поголемите, защото такъв е бил примера, който му е даден от насилника. По-малките деца станали жертва на сексуално насилие може да не осъзнават случилото се или да мислят, че това не е необичайно и се случва във всички семейства и открито говорят за това или го пресъздават в ежедневните си игри.

Дете станало жертва на насилие в последствие се превръща в насилник. Не винаги е така, но при повечето жертви на насилие за жалост се случва точно това. Децата се раждат като бял лист

хартия, по който отговорните възрастни пишат. Те определят какъв ще е характера на детето и как ще се справя то с живота. Когато едно дете в ранна детска возраст стане жертва на какъвто и да било вид насилие, то възприема отношението към него като нормално и когато порасне, то постъпва с хората по същия начин. В повечето случай насилието в семейството се повтаря с поколенията. Малко са децата които успяват да се спасят от този затворен кръг. За да успее да преодолее преживяното, детето трябва да има силен характер и някой, който да го изслуша и да му помогне. За огромно съжаление обаче има родители, които не обръщат внимание на това, което се случва с децата им. Някои от тях си мислят, че след като детето им е малко то няма да помни какво му се е случило. Но не е така, то помни повече лошите моменти от колкото хубавите. Травмите се запечатват в съзнанието му за цял живот. И ако на това дете не се помогне, след години спомените ще се появят в съзнанието му след като дълго време са останали скрити. За това много възрастни търсят помощ, за да се справят с проблемите от детството си, ако дотогава не им е било помогнато.

Децата преживяли какъвто и да било вид насилие имат два вида поведение. Агресията, която се е натрупала у детето може да е насочена към другите или към него самия. Когато насочва агресията към околните то се държи грубо, обижда хората около себе си и съзнателно нарушава правилата. Това са така наречените „проблемни деца". Оказва се, че в същност възрастните, които са ги наранили, са виновни те да са такива. Много по-лошо е когато агресията и гнева на детето е насочена към самия него. То се затваря в себе си, запазва всичките си чувства и мисли, не споделя с никои. И когато всичко, което е било дълбоко скрито стане прекалено много и прекалено тежко за детето и то не може да се справи само, а и не търси помощ, може да се стигне до емоционален срив. Тогава става още по-трудно да му се помогне.

Такива деца мислят, че никога няма да успеят да се възстановят след преживяното. И когато пораснат и самите те станат отговорни възрастни, те са вече неспособни да създадат пълноценни връзки, в които да споделят с някого. Често децата не искат да споделят какво са преживели. Те се срамуват и изпитват вина за случилото се. Мислят си, че с нещо са предизвикали възрастните, дали са им повод да ги наранят. Станалите жертва на сексуално насилие деца трудно се доверяват. Детето първоначално пробва дали може да вярва на избрания възрастен на който е решило да сподели. Лесно може да се отрече от думите си ако усети заплаха за себе си. Страх го е, че може да не му повярват и че ще бъде наказано за лъжата. Много от нас си мислят, че знаят какво изпитва дете преминало през целия този ад, но може и да не е точно така. Повечето деца, които са разказали за това, което им се е случило искат само насилието да спре, а всичко друго да си бъде както преди. Те не искат да променят средата в която живеят, не искат да търсят нови приятели или да бъдат изведени от семейната среда. В много от случаите детето обича насилника си, ако той е единия от родителите. А мрази само това, което му е било причинено. Ако насилника трябва да напусне дома, защото е решено, че така ще бъде най-добре, детето се чувства виновно. Мисли си, че то е виновно за загубата на единия от родителите и разпадането на семейството.

Как би трябвало да реагират възрастните които решават да помогнат на детето да се справи с травмите след преживяното? Много родители си задават този въпрос. Най-важното е да се потърси специализирана помощ. Родителите имат важна роля в оздравителния процес. Както родителите, така и психолозите трябва да обяснят на детето, че то няма никаква вина за случилото се и че ще му бъде оказана помощ това да не се повтори. Когато детето сподели, не трябва да се демонстрират силни реакции. Не трябва да показват отвращението, което вероятно биха

изпитали, защото детето може да си помисли, че са отвратени от него самия. Психолозите и другите възрастни, които помагат на детето, трябва да знаят, че да дават оценка за родителите на детето, ако те са насилници е абсолютно грешно. Колкото и да е било малтретирано от родителите, за него те са най-важните възрастни и то ги обича независимо от всичко. Детските души са крехки и лесно ранимии. Нека всеки родител, който е на път да посегне на детето си го прави. Детето е това, което осмисля живота на всеки родител. Нека не обременяваме живота на своите деца.

Хората не разпознават домашното насилие и насилието, основано на полов признак. В повечето случаи домашното насилие се разбира само като физическо насилие, а насилието основано на пола като сексуално насилие. По-голяма част от жертвите на насилие, които са наясно какво се случва, не съобщават за инцидентите на насилие в институциите, които могат да им окажат защита. Жените са по-склонни да заявят проблема и да търсят закрила.

Причини за домашното насилие:

1. Социално-демографски черти на жертвите на насилие.

По отношение на пола на жертвите, общото мнение е, че жените стават жертви на насилие много по-често отколкото мъжете, не само на насилие основано на полов признак, но и на домашно насилие, т.е. има значителна диспропорционалност между жените и мъжете. От една страна, обикновено когато се говори за полови различия при тези форми на насилие, дискусиите клонят към най-тежките сексуални и физически форми на престъпления, а диспропорционалността между жените и мъжете се обяснява чрез различията във физическата сила. Формите на насилие като психологическото насилие, икономическото насилие, контролиращото поведение и натрапчивото дебнене не се обсъждат. Доматното насилие и насилието, основано

на пола, имат много форми; полът е не само биологична, но и социална конструкция, и насилието не винаги се извършва от тези, които имат повече физическа мощ. Също така доста малък процент от респондентите обръщат внимание на прпсъствието на жестокост и насилие в средствата за масова информация, макар че в тях насилието често се представя като модел на поведение и средство за разрешаване на конфликти. Основни форми на домашно насилие:

- физическо от мъжа към жената
- скандали между съпрузите
- психическо от мъжа към жената
- спрямо децата
- сексуално спрямо децата
- психическо спрямо мъжа
- физическо спрямо мъжа
- сексуално спрямо мъжа

Физическото насилие спрямо жената е доминираща форма на домашно насилие в българското общество.Това до голяма степен е свързано с с преобладаващия традиционен модел на ролите в семейството, отразяващ социално неравенство и експлоатация на жената от мъжа, третирането и като собственост. Макар и много полезни, проведените през различните години проучвания на домашното насилие в България едва ли успяват да улавят пълните мащаби на това социално явление, доколкото малтретираните жени или деца в повечето случаи мълчат и се страхуват или изпитват срам да споделят проблема си, при и в случаите на анонимно анкетиране. Етническата принадлежност е третата отличителна черта, която се приема за важен фактор при проявата на домашно и основано на пола насилие. Твърденията и мненията по този въпрос отново са противоречиви. Ромските жени и момичета подават сигнали по-често от жените и момичетата от общото население на страната. Представителите на

ромските общности, мъже и жени, твърдят, че високите нива на насилие сред общностите им са факти от миналото, валидни преди десет или двайсет години. Злоупотреби с вещества, хазарт и други зависимости.

Най-често наблюдаваните фактори, свързани с домашното насилие и насилието, основано на полов признак, са различните видове зависимости: най-вече злоупотреба с алкохол, но също наркотици и хазарт. Влиянието на различни зависимости върху извършителите на насилие се наблюдава в три четвърти от случаите на жертви над 18 г. и при половината от случаите на жертви под 18 г. Обаче само при половината от случаите на жертви над 18 г., актът на насилие съвпада с началото на осезаемото влошаване състоянието на извършителя в резултат на злоупотреби с алкохол, наркотици или хазарт.

2. Финансови проблеми

Според твърденията на служителите в кризисните центрове, злоупотребата с вещества като цяло и специално с алкохол, са важни, но второстепенни фактори за домашно насилие сред пълнолетните лица. Те наблюдават нарастващ брой случаи на насилие в обществото като цяло като вземат предвид и икономическите фактори: безработица, кариерни неуспехи, ниски доходи. Представителите на ромските общности — мъже и жени — описват причините за домаіино насилие по много подобен начин.

3. Ревност

Мнозинството от интервюираните пълнолетни жертви на насилие докладват за така наречената болезнена ревност на партньорите си, която понякога е свързана с употребата на алкохол. Една трета от пълнолетните жертви помнят, че тази ревност ескалира в насилие в периоди, свързани с децата: когато жертвата е бременна, когато ражда, или когато децата са пораснали.

4. Насилие в детството на извъртишителя

Една трета от жертвите, навършили пълнолетие, споделят, че самите извършители на насилие са преживели насилие в своето детство. Известно е, че наличието на травмиращи преживявания в детството на извършителите може да бъде значителен формиращ характера елемент, особено при случаите на продължителни периоди на насилие от 10 и повече години и липсата на компенсиращи фактори, които да помогнат на детето да противодейства на насилието. В пякои случаи, извършителите са били директни жертви, а в други са били свидетели на дългогодишни, многократни актове на насилие в семейството.

5. Ранни бракове

Специфичен фактор за ромската общност, споделен от мъже и жени, но неспоменат от другите групи респонденти, са ранните бракове. Според техните обяснения, от една страна, когато съпрузите се сключат брак твърде рано, те (и родителите им, които обикновено уреждат брака) не осъзнават различията помежду си и нямат уменията да се справят с тях. От друга страна, липсват им социални умения и умения за добро поведение, които според ромските респонденти се учат в училище.

6. Недостатъчни родителски умения

Като основна причина за домашно насилие срещу деца професионалистите в кризисните центрове определят недостатъчния родителски капацитет поради нисък социално-икономически, образователен и културен статус на семейството или родителите. Според професионалистите в кризисни центрове за деца и деца жертви това се проявява като неглижиране и системна липса на внимание, трудова или сексуална експлоатация на детето, тежко и дългосрочно физическо насилие, както и случаи на кръвосмешение.

7. Традиционни възприятия за жените и децата

Широко разпространено е възприятието за ромските общности като едни от най-традиционните части на обществото, защото точно там се вижда най-ясно сблъсъкът на разбиранията за ролята на мъжа и жената в традиционното и в съвременното общество. Нито един от описаните фактори не може да се приеме за причина за извършване на домашно и основано на пола насилие. Сами по себе си те не могат да причинят агресивно поведение, а само да увеличат вероятността за такова. Обикновено домашното насилие и насилието, основано на пола, са резултат от наличие на някакъв вид конфликт, а насилието като модел за реакция на конфликта се прилага при липса на неутрализиращи или възспиращи механизми. Възможен е конфликт между различни възприятия за ролите в семейството. Конфликтни могат да са финансовите нужди и разбиранията за начина, по който да се добиват и използват семейните ресурси. Липсата на умения за мирно решаване на конфликти и недостигът на умения за цивилизовано съжителство с другите могат да породят различни форми на домашно насилие.

Причините за присъствието на домашното насилие в днешните семейства, със сигурност не са само гореизложените.

Заключение по никак леката и обширна за разсъждения тема е:

По темата с домашното насилие може да се говори много. Важно нещо, което трябва да се направи в такива случай е да помислим разумно, да предприемем мерки за спиране на насилието в семействата, на жените и децата станали жертви на домашно насилие да се обърне професионално внимание по чл. 6 от ЗЗДН, подаване на молба по чл. 4 ал. 1, ал. 2 и ал. 3 от Закона за защита от домашното насилие. А за насилниците да бъдат взети мерки съгласно чл. 5, ал. 1 от ЗЗДН. Мерки трябва

да се вземат по определените в Закона членове, за защита от домашно насилие.

Сигурна съм, че не съм засегнала всичко по темата, но това за мен е една доста болна и лична тема, и може би никога няма да мога да кажа всичко по-нея и да бъда изчерпателна.

НАРЪЧНИК НА ВЛЮБЕНИЯ ТИЙНЕЙДЖЪР …И НЕ САМО

Милена Маринова
Училищен психолог в ПГМХТ – Плевен

Резюме: Поради пряката връзка на интернализацията на митовете за романтичната любов с насилието в двойката (семейството) и отзвука от тези митологизирани позиции по отношение на идеала за любов в практиките, главен акцент са романтичната любов и стереотипите. Защо?

От една страна, това чувство на любов, тази сила на привличане, която възниква между двама влюбени, е мощен източник на тълкувания- какво и как трябва да бъде любовта. От друга страна, „чистотата“, която обгръща сантименталната връзка, основана на „истинската“ любов, води до нейното идеализиране, което ѝ придава поредица от абсолютни характеристики и сили свързани с изграждането на асиметрични връзки.

Тези набори от „знание“, карат момчетата и момичетата да приемат конкретни ситуации като нормални. Така, отношения основани на страдание, недоверие и неравенство, се приемат за „типични“, защото нещо „вътре в тях“ им подсказва, че любовта е такава. Не само поради своята фалшивост, тази идеализация на любовта рано или късно ще се сблъска лице в лице с реалността, но може да доведе и до ситуации на до-

миниране и насилие. Например, ако вярваме, че сме „предопределени за конкретния“ човек и „Любовта може всичко“, ще направим и невъзможното, за да останем в тази връзка.

От тази позиция е лесно да се разбере защо фокусът е концепцията за романтичната любов. Концепция, насаждана от медии, киноиндустрия, литературни творби и песни – придружена с изключителен заряд от алтруизъм, саможертва, себеотрицание и пълно отдаване на партньора**.**

Ключови думи: тийнейджър, любов, насилие, превенция

Практиките обхващат часовете за работа на училищния психолог в час на класа. Могат да се приложат при ученици от 8 до 12 клас.

Практика 1- „Историята на жените“

Учениците ще могат да се вдъхновяват от исторически личности като възможни препратки и ще открият, че могат да стигнат където искат, независимо от техния пол или какво мислят другите хора.

Практика 2 – Какво се очаква от мен?

Тази дейност има за цел да повиши осведомеността за формирането на полови стереотипи чрез социални очаквания и за отрицателното въздействие, което те имат върху момичетата и момчетата, жените и мъжете.

Практика 3– Анализ на филмът „Хубава жена“, 1990 г.

Практика 4 – ЛЮБОВТА И МОДЕЛИТЕ: Митове на романтичната любов

Практика 5 – „*Казусът Катерина*“ Железният светилник – Д. Талев, филма „Иконостасът“ от 1969 г.

Практика 6- Митове и погрешни вярвания за домашното насилие.

МОДЕЛ НА ДОБРА ПРАКТИКА ЗА ОБУЧЕНИЕ НА ДЕТСКИ ПЕДАГОЗИ ЗА ОТКРИВАНЕ НА ПРИЗНАЦИТЕ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Петя Райкова
старши учител, ДГ „Надежда“ град Плевен и

Борислава Коджабашева-Хаджиева
психолог, Комплекс за социални услуги за деца и пълнолетни лица, преживели насилие- звено Кризисен център за жени и деца, преживели насилие – Плевен

Резюме: Домашното насилие се отразява негативно на физическото, речевото и психическото и емоционално развитие на децата. Емоционалната сфера се характеризира с доминиращо чувство на страх и несигурност, което се проявява чрез дистанциране от другите деца, изолация, тревожност, пасивност, кошмари, безсъние. Могат да се развият натрапчиви действия – гризане на нокти, скубане на коса. Неспособността да предвиди бъдещето, да предвиди следващия акт на насилие прави детето напрегнато, импулсивно, агресивно.

В детската градина децата прекарват голяма част от времето си. Педагозите са тези, които наблюдават децата по време на педагогически ситуации и свободни игри. Именно това

е момента, когато се открояват признаците на насилие върху детето.

В статията се представя добра практика свързана с обучението на педагози по отношение откриването на признаците на насилие.

Ключови думи: домашно насилие; деца; детска градина; обучение; педагози.

Въведение

Жертви на домашно насилие са не само жените, но и децата – дори самия факт, че са свидетели на насилие ги прави жертви. Насилието над деца е феномен, който съществува във всяка държава, общество, етническа или религиозна група, независимо от социалния статус на семейството.

Децата стават най-често жертви на насилие в семейната им среда и извършителите на насилието са родителите или членове на семейството. Децата могат да станат жертви на насилие в детската градина или училище – от други деца или от учителите.

Последиците върху психиката на децата, жертви или свидетели на насилие дават своето отражение върху целия им живот – трудности при създаване на приятелства, трайни интимни отношения, в отглеждането и възпитанието на дете, в липсата на доверие към близките и обществото.

Изложение

Съществуват се множество определения за насилие в литературата, като някои са общи, а други акцентират върху правните норми, медицинския, психологическия или психиатричния аспект. В речниците се срещат **определения за насилието** като :

✓ „начин да въздействаш върху някого или да го накараш да действа против волята си, употребявайки сили или заплаха;
✓ Действие, чрез което се упражнява насилие;
✓ Естествена наклонност към груб израз на чувствата;
✓ Неудържима сила;
✓ Брутален характер на дадено действие.“ *(Мишо, И. София, 1994, стр. 5-6)*

Според Закона за защита от **домашно насилие** „…..Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство.

….. За психическо и емоционално насилие върху дете се смята и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие“ *(ЗАКОН ЗА ЗАЩИТА ОТ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ (ЗАГЛ. ИЗМ. – ДВ, БР. 102 ОТ 2009 Г., В СИЛА ОТ 22.12.2009 г.)*

Причини за домашно насилие

Нужно е да се прави разграничение между причини и фактори. **Причините** са онези явления, които водят до възникване на насилие. **Факторите** са онези предпоставки, които оказват влияние върху ситуацията и могат да допринесат, както за възникването, така и за предотвратяването на насилие.

Причините за насилие са много и разнообразни:

- Икономически проблеми, стрес в ежедневието, липса на работа и доходи;
- Битови причини – лоши битови условия; спор за имоти; конфликтно съжителство с роднини; разногласия относно възпитанието на децата и т.н.;

- Нарушени взаимоотношения вътре в двойката – липса на комуникация, споделяне; незачитане правото на мнение на другия, ревност, желание за надмощие от единия партньор върху другия и т.н.;
- Наличие на психическо разстройство, алкохолна или наркотична зависимост;
- Лошо възпитание или модел на поведение, преживян в детството, и личностни характеристики на насилника;
- Половите различия и неравностойното положение на жената спрямо мъжа от физическа гледна точка;
- Разликата в психическата нагласа и традиционното схващане относно мъжа и жената;

Превенция и закрила от домашно насилие

Превенцията е в основата на всички усилия, които са насочени към предизвикателството да намаляване и предотвратяване насилието в семейството, особено с фокус към благосъстоянието на децата. Различават се три вида превенция: първична, вторична и третична.

- ***„Първичната*** се отнася до това как обясняваме какво представлява явлението и как изграждаме осведоменост по темата;
- ***Вторичната*** се отнася до това как говорим за насилието в семейството и домашното насилие, какви аргументи и интерпретации представяме, каква е първата ни реакция към конкретните случаи;
- ***Третичната*** превенция представя как помагаме в случаи на домашно насилие дългосрочно във времето.

Първичната превенция е най-важна, тъй като тя предшества и би могла да предотврати негативни събития чрез информираността ни за явлението. Вторичната се отнася до непосредствената помощ, която оказваме в случай на наси-

лие, докато третичната е превенцията, която би могла да предотврати рецидив.“ *(Димова, Р., Кметова, Т., Михайлова, С., София,2018)*

По същество работата на учителите в учебните заведение /детска градина или училище/ не включва кризисна интервенция и терапевтично подпомагане на деца в ситуация на злоупотреба в семейната им среда. Тези дейности са присъщи на социалните услуги за деца, управлявани от общините или от неправителствени организации.

В рамките на образователната институция обаче при индикации за преживяна злоупотреба, особено при разпознаване, съобщаване или емоционална криза, специалистът, които би могъл да съдейства, е психологът. Той би трябвало да поеме подобен случай и с участието на ръководството да прецени и предприеме последващите действия.

Участниците в образователния процес могат да имат съществен принос към превенцията на насилието. „Превенцията има за цел да намали риска от попадане в ситуация на насилие. В конкретния случай говорим за риска от попадане в ситуация на домашно насилие или в ситуация на малтретиране на дете от родител. На първо място, образователната система и власти могат да поставят акцент и да насочат усилия за промяна на обществените нагласи към телесното наказание като „приемлива“ възпитателна мярка. Участието им в кампании, медийни програми, предавания, които да показват последиците от физическото насилие и телесното наказание върху развитието на децата, могат да спомогнат за повишаване на чувствителността на населението за сигнализиране на подобни прояви.

Учителите, педагогическите съветници и психолози, възпитателите са тези, които могат да насочат и подготвят родителите за позитивно възпитание на детето. Позитивното родителство,

което се опира преди всичко на възможностите на детето, не на неговите затруднения, и което подкрепя развитието, а не го „коригира“, е основата на добрите резултати на децата в образователния процес. То се базира на уважение и зачитане на достойнството на детето от най-ранната му възраст. В тази посока се полагат усилия и за развитие на квалификацията на специалистите, работещи с деца – въвеждане на стандарти за ранно детско развитие и учене; гарантиране на получаването на обща, както и осъвременяването на специфичната им квалификация (медицинска, психологическа, педагогическа и пр.)“. *(Димова, Р., Кметова, Т., Михайлова, С. София, 2018, стр. 40-41)*

През учебната 2021/2022 година педагогическите и непедагогическите специалисти на детска градина „Надежда“ град Плевен преминаха обучителен тренинг на тема „Рисково поведение. Превенция на насилието сред децата“. Програмата включваше:

- Характеристика на рисковото поведение на децата; /беседа/
- Що е насилие; /дискусия/
- Как да разпознаем домашното насилие върху дете; /дискусия и решаване на казуси/
- Форми на превенция на насилието./дискусия/
- **Какво трябва да знае и може един учител, за да помогне на дете, жертва на домашно насилие? /дискусия/**

Прилагани бяха интерактивни методи на работа. Важен акцент беше възможността да се работи в екип в малки групи, където участниците обсъждаха реални казуси свързани с деца, жертви на насилие.

В края на тренинга всички 22 участници / 3 мъже и 19 жени/ попълниха кратка анкета свързана с темата на обучението. Анализът на получените резултати са представени в следващите графики.

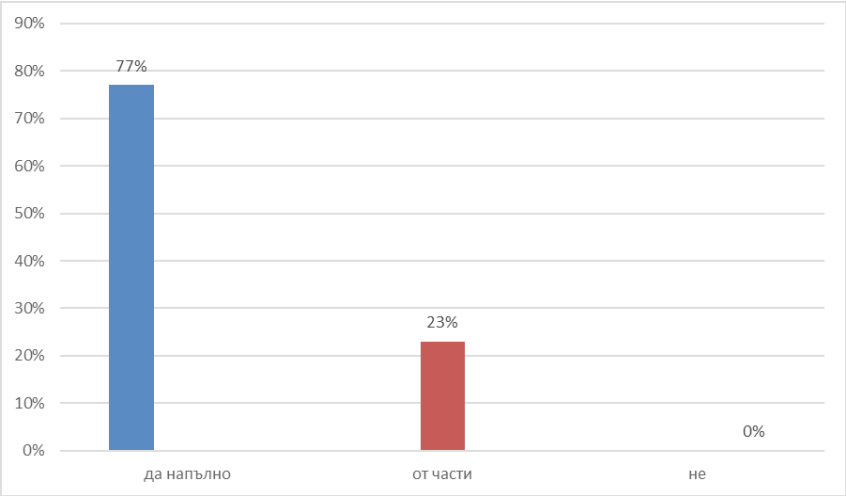

Графика № 1 Обучението отговори ли на Вашите очаквания?

77% от служителите на детската градина споделят, че обучението е отговорило на очакванията им.

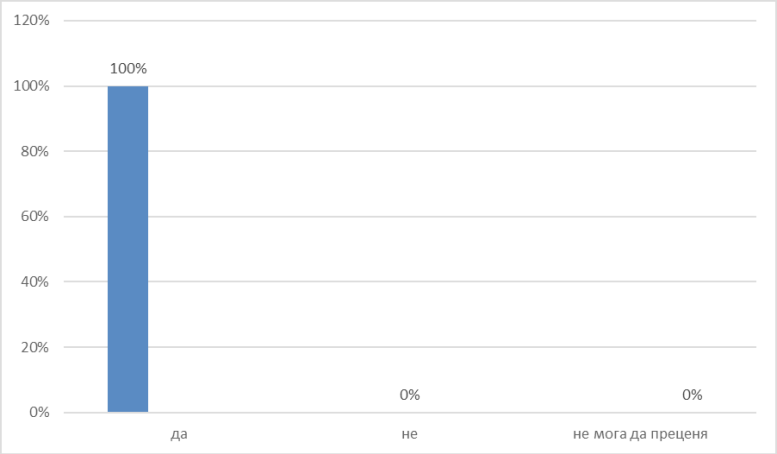

Графика № 2 Според Вас нужно ли е всички служители на детско заведение да преминат през обучение за придобиване на знания и умения за разпознаване на домашното насилие върху деца?

Категорично „за“ преминаването на обучение с цел придобиване на знания и умения за разпознаване на домашното насилие върху деца са всички анкетирани.

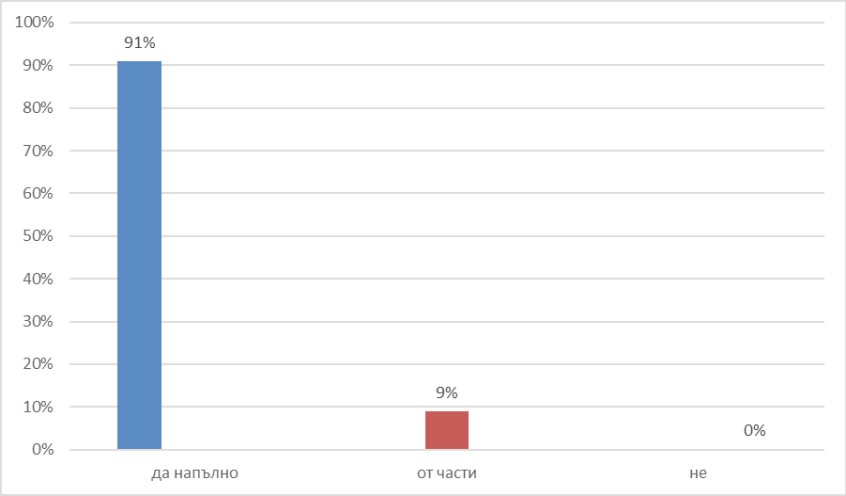

Графика № 3 Смятате ли, че знанията и уменията, придобити след обучението ще Ви бъдат полезни в работата?

Новите умения, придобити след проведения тренинг за 91% от анкетираните служителите ще бъдат полезни в работата им с децата. Само 9% споделят, че от части биха използвали знанията.

82% от анкетираните лица са оценили „отлично“ знанията, придобити от тренинга. Това показва, че предложените акценти в обучителната тема са дали възможност обучаемите да усвоят знания и умения в област, която е изключително актуална.

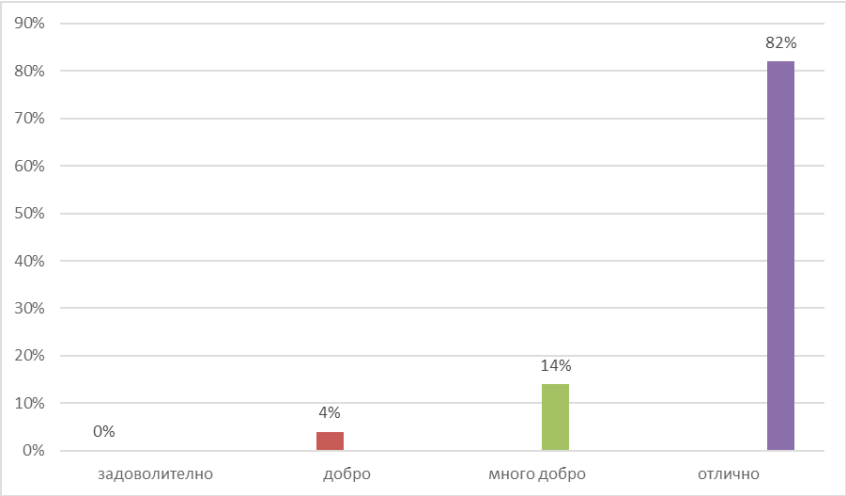

Графика № 4 Как бихте оценили знанията, придобити от участието си в тренинга?

Заключение

За да разпознава формите на домашното насилие върху децата, ръководството на детското заведение и неговия екип е нужно да притежава богат набор от информация за насилието в домашна среда, да познава причините, формите на проявление и последствията.

Провеждането на обучения под формата на тренинг дава възможност на педагози и непедагогически персонал да придобият умения, които ще им помогнат при разпознаването на белезите на насилие върху деца и ще приложат подходи за работа с деца, жертви на домашно насилие.

Използвана литература:

1. Димова, Р., Кметова, Т., Михайлова, С. Превенция на домашното насилие. Наръчник и практически упражнения в помощ на учители и ученици, София,2018

2. Мишо, И. Насилието, Факел, София, 1994

3. ЗАКОН ЗА ЗАЩИТА ОТ ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ (ЗАГЛ. ИЗМ. – ДВ, БР. 102 ОТ 2009 Г., В СИЛА ОТ 22.12.2009 г

ПРОЯВИ НА СУИЦИДНО ПОВЕДЕНИЕ ПРИ ДОМАШНО НАСИЛИЕ

Радослав Христов, Живка Тодорова
Студенти от специалност „Психология“ – III к.
ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“
Научен ръководител: гл. ас. д-р Златинка Георгиева
Катедра „Психология“

Резюме: С навлизането в Новия век и широкомащабното разпространение на разнообразна информация посредством медиите, темите обвързани с домашното насилие добиват все по-голяма гласност. Броят на жертвите, потърсили институционална и психологическа помощ нарастват с всеки изминал ден. Ежегодно институти и организации за превенция изготвят статистики, стремящи се да изчислят броя на жертвите на домашно насилие в световен мащаб. За жалост съществува още една графа жертви на домашно насилие, за която не се споменава толкова много – това са онези жертви, опитали се да отнемат живота си, като опит за бягство от насилника или конкретен травматичен опит. В настоящия доклад ще ви бъдат предоставени различни гледища на суицидните прояви в случаите на системно домашно насилие, кои са признаците, по които можем да познаем желанието у човека за предприемане на суицидно действие и др.

Ключови думи: Суицидни действия, суицидно поведение, превенция, домашно насилие, прояви.

Темата за домашното насилие и насилието между партньорите вълнува хора от всички краища на света. Тя е позната на човечеството и болезнена за хората независимо от техните културна, етническа и религиозна принадлежност. Заинтересованите лица проучват възможните действия, които биха могли да бъдат предприети от жертвите и насилниците, както и потенциалния край на един подобен семейно-битов казус, но за жалост обществото рядко се замисля за онзи различен, почти неспоменаващ се развой на събитията, а именно – суицидния акт от страна на жертвата.

За подобен тип поведение не се говори независимо, че е глобален и нарастващ проблем. „Според данните от 2007 г. самоубийствата в САЩ са почти два пъти повече от убийствата“ (Наков, Дончев 2015: 10). В България, според НЦОЗА, през 2019 г. опитите за самоубийство са 31,77 на 100 000, реализираните самоубийства – 6,36 на 100 000 души. В сравнение с 2019 г., през 2020 г. се наблюдава значително намаляване на броя на опитите за самоубийство (25,36 на 100 000 д.) и леко увеличаване на броя на реализираните самоубийства (6,56 на 100 000 д.). Средната възраст на извършили самоубийство е 45,66 години и за двата пола, като се отчита повишаване на средната възраст с 2,26 години.

В настоящия доклад се разглеждат евентуалните причини за суицидното поведение в следствие на домашно насилие между партньори. Посочват се мотивите за осъществяването му и теоретичната обосновка на подобен тип поведение.

За да се внесе яснота е нужно да се пояснят понятията: „насилие“, „домашно насилие“ и „насилие от страна на интимния партньор“. Световната здравна асоциация определя, че: „*Насилието е умишлено използване на сила или власт, чрез заплаха или реално действие срещу друг човек или група хора от*

общността, която предизвиква или има вероятност да предизвиква нараняване, смърт, психологическа травма, спънки в развитието или някаква загуба". Дефиницията, която се използва по отношение разбирането на термина „*домашно насилие*" е позована на чл. 2(1) от Закона за защита от домашното насилие (ЗАГЛ. ИЗМ. – ДВ, БР. 102 ОТ 2009 г., В СИЛА ОТ 22.12.2009 г.) гласи: „*Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство*." За понятието „*насилие от интимния партньор*" се използва следната дефиниция: „*Насилието от интимния партньор включва всяко физическо, психологическо или сексуално насилие от настоящ или бивш интимен партньор*" (Breiding et al. 2015).

Според В. Наков и Т. Дончев, суицидното поведение представлява автоагресивно поведение, което се проявява с фантазии, мисли, представи или действия, насочени към самоувреда или самоунищожение и в степен мотивирани с явни или скрити намерения за смърт. Според някой автори суицидното поведение е нужно да се разделя на два форми: вътрешни и външни:

- Вътрешни форми:
  - Антивитални преживявания – размисли за това, че живота е безсмислен, без да са оформени ясни представи за собствената смърт.
  - Пасивни суицидни мисли – фантазии с тема „собствена смърт", но не и такива, с процеса на отнемане на собственият живот;

- Суицидни мисли – разработване на план за самоубийство;
- Суицидни намерения – решение за изпълнение на плана.

• Външни форми:

- Парасуицид /опит за самоубийство/ – незавършено суицидно действие със самоувреда или без последици за индивида;
- Суицид /самоубийство/ – насочено и осъзнато отнемане на собствения живот. (Наков, Дончев, 2015: 19)

Опитвайки се да проследим социално-демографските фактори и да направим верификация на обективната истина кои са рисковите фактори в дадено семейство и причините да се стигне до проява на суицидни действия, е нужно да се отчете фактора пол. Спрямо данните, които Наков и Дончев предоставят опитите на жените са 1,5 пъти повече, спрямо тези на мъжете, при тях успешните опити са до 6 пъти повече. Обяснение за това може да се потърси от социално приетото, че „мъжествено“ поведение или държание, дава предпоставка те да са по-решителни и да изпълняват поставените си намерения и цели. Социалните нагласи повеляват, че търсенето на помощ от страна на мъжкия пол е проява на собствена некомпетентност, зависимости от някой друг или загуба на контрол в дадената ситуация. По тези причини мъжете много порядко се обръщат за медицинска или психологическа помощ за да не бъдат възприети за слаби при решаване на конкретна житейска ситуация или здравословен проблем, което може да е предпоставка за преждевременна смърт. Именно поради това представителите на силния пол (мъжете), умират 5 пъти по-често от инфаркт, 3 пъти по-често от пътно-транспортни произшествия и 3 пъти по-често стават жертви на насилие. (Наков, Дончев, 2015: 23-24)

Евентуалните мотиви за проява на суицидно поведение вследствие на проблеми в междуличностните взаимоотношения могат да бъдат:

- Вик /призив/ за помощ – основният мотив тук е насочен към това, околните да обърнат вниманието си към жертвата. Цел, която се постига с фокусиране върху собствените проблеми.
- Протест, отмъщение – при този мотив, суицидният акт е насочен неосъзнато към някоя значима личност на индивида с цел вменяване на вина.
- Бягство от тежка житейска ситуация – тук на пръв поглед изглежда че жертвата е неспособна да се справи или приеме изникнала житейска перипетия, но този мотив също би могъл да се използва манипулативно, съзнателно или не.
- Бягство от страдание – мотив, провокиран от желание да се избегне насилието върху жертвата, от всякакво естество.
- Самонаказание – този мотив е в следствие на неадаптивен метод за облекчаване чувството за вина, в следствие на свръхмерното чувство за такава. (Наков, Дончев 2015: 21-22)

Водещите чувства, които са ключови при взимането на решение да бъде извършен опитът за самоубийство, са чувството за безпомощност, безсилие, самота и др.

Обвързаността между мотиви, чувства и фази бихме разгледали през призмата на съвременните теории свързани със суицидното поведение:

Интерперсонална теория за суицида (Джойнър, 2005) е съставена от три компонента:

1. *Осуетена принадлежност* – принадлежността (чувството да бъдеш приет от другите) е фундаментална потреб-

ност за доброто психично здраве. Доказано е, че повишената социална свързаност, обвързана с конструкта принадлежност, намалява риска от самоубийство. Аналогично, личности, принадлежащи към социални групи/приемащи различни социални роли са склонни да развият по-нисък риск от суицидно поведение. В противовес – социалната изолация често се наблюдава при лица, извършили суицид;

2. *Възприемане на тежест* – това е убеждението, че индивидът е бреме за околните или обществото. Фактори като безработица, здравословни проблеми, ограничена свобода и др. са ситуации, в които човекът може да се почувства като бреме за тези около него. *Според Джойнър, осуетената принадлежност и възприеманата тежест целокупно съставляват желанието за самоубийство*;
3. *Придобити умения* – Според теорията, в следствие на физически, психологически тормоз и др. и привикване към случващото се, се понижава страхът от смъртта. Това води до понижен болков праг и безразличие към действителността, в която суицидантът участва.

Тристепенна теория на Е. Клонски и А. Мей. – Според тях присъстват три степени, през които суицидантът преминава:

1. *Формиране на суицидната идея* – индивидът изпитва форма на страдание и паралелно развива чувство за безпомощност, губейки надежда, че настоящото страдание ще отмине;
2. *Зараждане на силна срещу умерена идея за суицидно действие* – колкото по-свързана се чувства личността с околните, толкова по-малък е шансът суицидната зареденост да се повиши. Колкото по-малка е свързаността с околните, толкова по-голям е шансът за извършвне на суицид.

3. *Прогресия от идея към опит* – след повишаването на суицидната зареденост в силна такава остава само въпросът дали личността ще предприеме действие или ще продължи да фантазира отнемането на собствения си живот.

Теорията предлага три категории, които оказват влияние върху заредеността:

- *Диспозиционна* – способността за приемане на последиците, които биха възникнали след опита за осъществяване на суициден акт, независимо дали би бил успешен или не, е силно вероятно да бъде предавана генетично (Smith et al., 2012);
- *Придобита* – подобна на тази на Джойнър (2005) – житейската история на индивида оказва прогресивно влияние на суицидната зареденост;
- *Практическа* – отразява конкретните фактори, които правят осъществяването на суицидния акт успешно.

Интегриран мотивационно-волеви модел на суицидното поведение (O'Connor & Kirtley 2018):

1. *Пред мотивационна фаза* – разглежда личностовите особености, заедно с житейските преживявания на индивида, които биха спомогнали за прогресирането на суицидната идея в действие, чрез притъпяване на толерантността към сигналите за поражение;
2. *Мотивационна фаза* – жертвата има усещане за притиснатост, безпомощност или изпитвано страдание;
3. *Волева фаза* – позволяване на импулса за прекратяване на жизнения път да вземе превес над инстинкта за самосъхранение, което бива последвано от опит за суицидно действие /в тази фаза важна роля заемат семейната история и проявите на автоагресивно поведение – при наличие на антивитални прояви в миналото на личността, шансът за по-осезаеми мотивационна и волева фаза се увеличават/.

Разглеждайки теориите за суицидното поведение, можем да изведем няколко фактора, играещи роля при предприемане на решение за опит за самоубийство, които могат да бъдат открити в жертвите на домашно насилие:

- Физическо/психическо страдание;
- Нарушаване на връзката със значимите близки/социума;
- Вменяване на вина/чувство на тежест;
- Чувство на безпомощност, безвъзвратно поражение и т.н.

Проблемите в интимните взаимоотношения между двама души са неизбежни. Споровете за незначителни събития, битовизми, случки и ситуации са почти всекидневни. Какво се случва обаче когато възникне спор за нещо значително? В типичния случай, обикновено след „бурята“ идва и „затишие“. За съжаление, не такъв е развоят при всички двойки. Все по-често в кризисните центрове постъпват лица, жертви на домашно насилие. Не са прецедент, в които жертвите на домашно насилие стигат до желание за проява на суицидни действия или вече имат предходен парасуициден опит. Но по какъв начин са обвързани суицидното поведение и домашното насилие, това е въпросът, върху който се опитахме да дадем щрих в този доклад.

Литература:

1. Наков, В., Дончев, Т., „Самоубийствата в България 2009-2013“, София, 2015, Военномедицинска академия

2. НЦОЗА, „Годишен доклад за състоянието на здравето на гражданите в Република България и изпълнение на националната здравна стратегия, 2020 г.“

3. Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). „The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation“. Psychological Bulletin, 117, 497-529

4. Joiner, T. E. (2005). Why People Die By Suicide. Cambridge, MA: Harvard University Press

5. Joiner, Jr., T.E., Hollar, D., & Van Orden, K.A. (2007). „On Buckeyes, Gators, Super Bowl Sunday, and the Miracle on Ice: ‚Pulling together' is associated with lower suicide rates". Journal of Social and Clinical Psychology, 25, 180–196

6. Klonsky, E., May, A.The Three-Step Theory (3ST): A New Theory of Suicide Rooted in the „Ideation-to-Action" Framework, International Journal of Cognitive Therapy, 8(2), 114–129, 2015.

7. O'Connor RC, Kirtley OJ. 2018 The integrated motivational–volitional model of suicidal behaviour. Phil. Trans. R. Soc. B 373: 20170268. http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2017.0268

8. trud.bg

РОЛЯ НА УЧИЛИЩЕТО ЗА ФОРМИРАНЕ НА НАГЛАСА ЗА НЕПРИЕМАНЕ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Росица Димитрова, Боряна Илиева-Михайлова
Професионална гимназия по текстилни
и кожени изделия – гр. София

Резюме: Агресията в семейството формира модел на поведение в децата. Това дава реакция при условия, които предизвикват дискомфорт. Училището е мястото, където обучение и възпитание могат да изградят силна и уверена личност. Това е един от пътищата за намаляване на домашното насилие и училищната агресия и тормоз.

Ключови думи: училище, домашно насилие, агресия, тормоз, превенция, нагласи, ценности

1. Увод

Периода от живота на човек между 14 и 19 годишна възраст свързваме с формиране на неговата идентичност. Това е времето, в което натрупания опит бива обобщен, интересът към нови предизвикателства е огромен, а възприетите ценности определят бъдещото реализиране в общността. Училището е мястото, където младите хора имат възможност да разгърнат своя потенциал. То е и мястото, където социалното

общуване е първостепенно при повечето младежи. В процеса на общуване се появяват предизвикателствата, свързани с неприемливите форми на реакция при учениците. Ролята на учителите и училищните психолози е да подкрепят и да „чуят“ младия човек, защото това не винаги може да се случи в семейството.

2. Превенция на нагласи, приемащи тормоз в семейството

Темата за агресията сред младите хора е все по-често срещана в медии и работни дискусии, свързани с образованието. Това е така, защото пред нас е ново поколение, което отразява изменената социална реалност.

Професионалната гимназия, в която преподавам, е училище за подготовка на моделиери, на специалисти в кожено-галантерийното производство и обувната промишленост. В продължение на пет години учениците трупат знания и професионални компетентности, но и така важните социални умения. Преобладаващият процент от учениците са от ромски произход и живеещи в един от големите столични квартали – „Факултета“.

Особен интерес и усилие е всяка година учениците от осмите класове да бъдат успешно приобщени към традициите и правилата, изисквани от училището като институция. Това може да се случи лесно, ако родителите са съпричастни и активно взаимодействат с преподавателите при необходимост от това. Когато родителите са с ниско ниво на образованост от трети-четвърти клас, ранна възраст на придобиване на родителски права и живеещи в лоши социални условия, е трудно. Необходима е много работа на преподавателя и училищния психолог по превенция на агресията и промяна на модела на подражание в семейството.

В началото на всяка учебна година в училището се реализира анонимна анкета сред всички ученици, касаеща формите на агресия и честотата на сблъскване с неприемливо поведение в училище. Последната година се наблюдава рязък скок на различни форми на насилие и тормоз, описващи атмосферата в училище. По-голям е процентът на ученици, които са били подложени на вербален, физически или онлайн тормоз. Така работата се насочи към активна превенция на проблемно поведение сред учениците. Като първа стъпка предприех дискусия в осми и девети класове, повдигаща темите за взаимоотношенията с връстници. Като средство за решаване на спорове, защита на наранено достойнство, „лош“ поглед, или коментар в социална мрежа, най-често срещаното като решение е боя. Разбирането на учениците е, че ако не се биеш, то ти си слаб и ще ти се подиграват. Крайно като изказване, бе заявено от момиче от осми клас твърдение, че може да търпи бой само от мъжа си, защото и е мъж, но друг не може да я удря без причина. Съвсем резонно в този клас темата се прехвърли върху отношенията в семейството, като отражение на възможното общуване момче-момиче. В деветите класове отново направихме тази препратка. Споделено от около 70% от младите хора е разбирането, че водещ в семейството е мъжът, той осигурява дохода, жената не трябва да работи, защото нейно задължение е почистването на дома и приготвяне на храната. Мъжът изисква изцяло съобразяване с неговите решения и подкрепа за тях. Физическата агресия е оправдана и необходима, ако жената не се съгласи с мъжа си. Дадени бяха и примери за ситуации от семействата, показващи определящата роля на мъжа.

Не приемащите тази тенденция са основно момичета със силни лидерски качества, добра образованост и подкрепа от семейството. Направените наблюдения доведоха до дейности, целящи формиране на ценности и на независими личности.

Образованието и приобщаването към европейската традиция са свързани. Социалните модели, в които живеят младите хора, формират и тяхната реакция в среда на дискомфорт.

Работата продължи съвместно с преподаватели. Целта е да си изградят нови умения за реакция на вътрешни и външни тревожни ситуации. Такава възможност дават часовете по философия, час на класа, биология, български език, предприемачество и други. Необходимо бе да се създаде уважение, толерантност, съпричастност, емпатия, разбирателство между учениците. В класовете бяха направени тренинги за сплотяване на класа съвместно с образователния медиатор. Следваха такива за формиране на качества като емпатия и съпричастност и за изява на силни страни в учениците. Организирахме клубове по желание на учениците за танци, които харесват и са им близки, театрална школа, „връстници обучават връстници“, „деца-правозащитници“ и други. Участниците са основно момичета от осми, девети и десети клас. Давайки им възможност да се срещат със свои връстници от други населени места и училища доведе до разширяване на светогледа и заявяване на увереността, че и други момичета мислят като тях и имат техните мечти и стремежи.

Динамиката в класовете се промени, като момичетата започнаха да изказват смело и да отстояват своите предложения и становища по различни въпроси. Много лесно става включването във всякакви посещения на инициативи от различно естество. Липсва неувереността, срамежливостта и страха да се срещнеш с нови хора. В училище доверието към психолог, медиатор и преподаватели за решаване на спорове и ситуации, уронващи достойнството на учениците, е нараснало. Предложението за смяна на представителите в ученическия парламент се постави пред психолога. В началото на учебната година единодушно бяха избрани главно популярни момчета

от класовете, които сега се иска да се сменят с активни, знаещи и вземащи решения момичета.

Това показва, че една важна тема за насилието, в частност домашното, може активно да се работи в училище. За ученици, които имат множество дефицити в знанията, е важна допълнителната работа и инициативи за формиране на общочовешки ценности.

3. Изводи и заключения

Превантивната работа в училищна среда изисква големи усилия от страна на ангажираните с това лица. Понякога липсата на психолог, педагогически съветник, медиатор, не може да осигури нужните специалисти за превантивната дейност. За да е тя пълноценна е нужен не един човек, а екип от различни специалисти. Учениците имат нужда да бъдат окуражени и да почувстват своята сила и увереност в себе си, в своите възможности, да бъдат лидери и да не позволяват да се потъпква достойнството им. По-доброто образование и професия ги прави независими финансово и с възможност да излязат от тежката социална реалност на един работещ в семейството. Това ще помогне да се намали и широко разпространеното домашно насилие в семейства от ромски произход, които са нискообразовани и живеещи в тежки социални условия.

ФИЛОСОФСКИ АСПЕКТИ НА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ

Гл. ас. д-р Ива Шишкова
Катедра „Философски науки“,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме: Проблемите на домашното насилие изискват различни, мултидисциплинарни подходи и теоретична концептуалност. Освен правната, психологическата, социологическата гледна точка е необходим философски анализ върху първопричините и действащите механизми за по цялостно очертаване на актуалната му наличност. Философското осмисляне може да задълбочи разбирането и разработването на ефективни стратегии за борба с домашното насилие.

Ключови думи: домашно насилие, традиции, право, медии

Домашното насилие има различни обществени измерения – социални, психологически, емоционални и др. Различните видове домашно насилие са експлицитни във всички нива на обществото, без особена зависимост от установената морална нормативност, от икономическия, физическия, психологическия статус, етническата, принадлежност и сексуална ориентация. Неговото наличие се предопределя от културната стереотипната нагласа на обществото към изграждането на отношенията в семейството, които са следствие на преда-

ване и възприемане на поколенческите ценности, от възпитанието и образованието. Моделите за подражание, изграждани от детството до голяма степен предопределят поведенческата нагласа и естествено се повлияват в процеса на изграждане на взаимоотношения в различните житейски ситуации – и от външни фактори, и от субективния житейския опит. Проблемите, свързани с домашното насилие, са изключително остри, болезнени както в субективен, така и обществен план, вследствие нарушаването на нормалността във физическото, психическото, емоционалното състояние на индивида, по отношение и на неговите комуникационни действия.

Домашното насилие е често срещано явление по целия свят и в България. Всяка една от три жени е имала някаква форма на физическо и или сексуално насилие от интимен партньор по данни на СЗО (Световната здравна организация). Статистиката определя, че около 50% от жените и 10 пъти по малко процента от мъжете със ситуирани в атмосфера на домашно насилие. Според закона за защита от домашното насилие: „Домашно насилие е всеки акт на физическо, сексуално, психическо, емоционално или икономическо насилие, както и опитът за такова насилие, принудителното ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права, извършени спрямо лица, които се намират в родствена връзка, които са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство.“ (ЗАКОН за защита от домашното насилие (Загл. изм. – ДВ, бр. 102 от 2009 г., в сила от 22.12.2009 г.) Този тип насилие включва и насилието срещу възрастните хора, родителите и децата в семейството. „През последните няколко години този проблем надхвърля рамките на семейството и засяга устоите на обществото. Това показват данните на възложеното от Министерството на правосъдието през 2022 г. социологическо проучване на нагласите към домашното на-

силие и Закона за защита от домашното насилие. От извършеното проучване се установява, че домашното насилие е разпознато като тема от висока обществена значимост. Всеки 9 от 10 споделят, че домашното насилие е сериозен обществен проблем. Една трета от анкетираните декларират, че са запознати със случаи на домашно насилие в техния непосредствен социален кръг.“ (https://www.bing.com/ck/a?!&&p)

Изключително травмиращо е наличието на домашно насилие от физическо естество, което оказва емоционални и психични травми върху децата при субективното им формиране. (www.humanrightsguide.bg/bg/temi/domashno-nasilie, Ръководство по правата на човека). Изследванията върху психологията на насилника в индивидуален план, както и нагласите на социума спрямо него са адресирани към извеждането на различна теоретичност, както и към създаване на институционална нормативност. Например, изследвайки различни психични фактори като агресия, психопатология, алкохолизъм, филтрация и редица др., се установява, че те са в основата на причините, изведени от психолозите като предхождащи домашното насилие. От социологична гледна точка естествената нормативност може да провокира домашно насилие вследствие на установените и унаследени културни норми, които утвърждават превес на мъжете в обществения порядък. (https://www.mvr.bg/gdnp/дейности/превенция/мвр-съветва).

Можем да акцентираме върху две предпоставки за домашното насилие у нас. Едната е свързана с либерализирането на закона, а другата с пренасянето на старите вертикални патерналистични модели за санкциониране, които са твърде остарели и табуирани, които обаче носят друг тип силовост, друг тип представа за доминация през пола и през наследствеността, през първородството и старшинството и т.н.

Дефинирането и документирането на домашното насилие както и информираността и възприемането му имат различия в отделните страни. Но навсякъде, както и у нас, то е налично и се характеризира с утвърденото вярване от страна на насилника, че неговите насилствени действия са приемливи, че биха били оправдани, защото той има право на това, както и вероятността институциите и обществото да бъдат информирани е твърде минимализирана. Социалните нагласи създават предпоставки участниците в домашното насилие да не се разпознават като насилници и съответно жертви, приемайки актовете на домашно насилие като излезли от контрол семейни конфликти. Всъщност, разпознаваем ли е домашният насилник? Най-малкият социум, най-малката социална единица, семейството, под фасадата на обществената морална норма спазва привиден порядък, възпроизвеждайки познатите обществени матрици, тоест доминирането на една фигура в семейството, която налага, наслагва начина, по който е живяла, по която е конструирана съответната семейна среда. Но кой контролира семейството? Кои органи могат да го контролират?

Семейството в България се държи като автономна юридическа самоконтролираща се единица, без да е такава. В семейството няма юридическа субектност, то остава извън контрола и обсега на всеки един закон. По този начин препредаван манталитетът е смесване на традицията, нрава и обичая и се явява същностноопределящ, тоест възприемаемостта на подобна експликация на комуникация е нещо нормално. Българинът по принцип не се възприема като юридически субект, това анулира контролиращата сила на закона, само по себе си. Защото законът е неприложим към социални човешки единици, които не възприемат себе си като юридически субект.

В момента я няма основната норма на обществото, наложена по общо право, по традиция, по йерархичен принцип,

по линията на уважението към по-възрастните, няма такава морална колективна норма, която е действала може би докъм 1989 г. Оттам нататък единственият контролиращ орган са законите. Обаче когато българинът няма такова съзнание за юридическа субектност, законът всъщност е анулиран. Защото семейството се възприема като самоконтролираща се субектна единица. Ние нямаме вече по-големи семейства, няма я силата и защитата на големия род. Семейството се налага като основна социална структура, съставено от мъж, жена и деца, различаващо се от традиционното българско семейство с баби, дядовци, майки, бащи и деца. Доминиращата социална структура сега е двустепенната – родители и деца без другите поколения. И това семейство, което е остатъчен феномен на голямото общество на трудното роднинство не може да прилага адекватно някогашната норма на контрол, характерна за онова общество, изградено от по-разширено семейство, но съответно има някакви остатъчни нагласи. Насилникът, било то мъжа или жената, не се възприема като юридически субект. Жертвата не се възприема като юридически субект – такъв, който мисли себе си през дефинициите, които законът дава за насилие, за жертва, за насилник, за престъпление. Това е съзнанието на юридическия субект – да може да дефинира един акт на посегателство срещу него и да го назове в престъпната му характеристика. Една жена, ако може да дефинира, че актът към нея е престъпление, ще знае, че насреща има човек, който извършва насилие срещу нея. Но като не може да го дефинира, няма как да може да го отграничи, да го позиционира, да се обърне към закона и т. н. Единственото, което може да накара един човек да дефинира е да има думи, понятия, да може да постави граници, които са допустими, отвъд които са недопустими. Жената в семейството няма да може да каже, че има насилие срещу нея, защото тя няма думи, с които да назове,

че това е насилие. Думите ѝ ги дава законът в момента. Ако я няма майка ѝ, баба ѝ да ѝ каже, ако няма един такъв естествен акт на контрол над актовете на насилие, реално жертвата не може да дефинира. В момента единственият текст, който може да дефинира, е законът. Ако няма съгласувана морална норма между съжителстващите в едно семейство и членовете на едно малко социално общество, ако имат различни морални представи за така нареченото общо право, тогава тя няма да знае, че е жертва на насилие. Нито жената, нито детето ще знае, че е жертва на насилие, че са насилени, защото нямат дефинируемост за това, къде е границата на допустимост. От началото на Освобождението до наши дни българинът, като социална единица не вярва на съда. Той си е сам закон за себе си. Сам си е институция, тъй като институциите не функционираха в защита на семейството от гледна точка на юрисдикцията. През социализма позицията на милицията беше, че намесата в семейството е законово нереализуема, поради липсата на правомощия. Възможността за реакция бе само в момента на случването на физическо насилие. Иначе жертвата може да потърси защита единствено през съда чрез доказателствата на изведени удостоверения от съдебен лекар за нанесени травми, които, естествено, не са нанесени пред свидетели.

Другият феномен в България е, че обществото стигматизира жертвата. Обществото гледа по особен начин на тези, които са в позицията на потърпевши. В повечето случаи се приема, че ако нещо лошо се е случило, то е, защото човекът, който е обект на насилие, си е виновен. Тази стигматизация е действаща. Потърпевшият много често се поддава на психологическия елемент на автосугестията, че е реципрочно виновен. Оттук и нежеланието му да търси възможност да се спаси, поради работещите стереотипи – на възприемане невъзможността за доказуемост на случващото се, липсата на

реципрочна агресивност към насилника, което е следствие от възпитанието в определени „семейни“ ценности, от идеята, че семейството трябва да се пази на всяка цена. Почти винаги профилът на жертвите е стигматизиран, като този ефект се подсилва още повече от факта, че жертвите на домашно насилие изпитват едновременно страх и срам, страхуват се от осъдително отношение или стигматизация, ако разкрият насилието, че са безпомощни, изолирани, самотни, депресирани. Много често те не детерминират проблема си като изживявано насилие, не го признават, омаловажават го, търсят начини да извинят насилника, защото още го обичат, не могат да се алиенират емоционално, Страхуват се, че ще се отдалечат от приятелите и семейството си, чувстват се финансово зависими от насилника, силно се надяват, че той ще се промени и ще спре насилието. Понякога културните, религиозните и други вярвания ги задържат в такава връзка, особено ако нямат подкрепа от приятелите и семейството си, ако са убедени в липсата на евентуална помощ от близките си, от държавата, Когато нямат яснота как и къде да потърсят помощ, какви институционални защити биха могли да ползват, ако са убедени, че нямат реална възможност да излязат от ситуацията и да се спасят, когато се страхуват за безопасността на свързаните с тях – например деца, домашни любимци и др.

Действащите закони за защита на семейството от домашно насилие у нас осветляват проблема, който доскоро, а и сега бива потулван, все едно не съществува. Активна дейност в тази посока развиват НПО-тата в момента.

Социалната приемливост на домашното насилие, както и явлението фемицид получиха много по-голяма видимост с промяната на културните норми в редица европейски страни като Италия, Сърбия, България. Домашното насилие е едно от най-разпространените нарушения на правата на човека,

което рефлектира и върху общественото здраве, а това, от своя страна, доведе до много по-активни политики и стратегии за превенция на национално и международно ниво. Обществата започнаха да обръщат много остро внимание върху личните и социални последици от домашното насилие. Например запазването в тайна на такова преживяване в индивидуален план всъщност има дългосрочни последици, като ниска степен на самооценка, нарушаване на психичното здраве, повишаване нивото на самоубийствата, включително и убийства. Социалната измеримост на подобна проблематика е много по-дълбока, тъй като засяга както физическото, така и психическото здраве, способността за професионална и жизнена продуктивност на жертвите. Общественото развитие също се възпрепятства от социалното изключване и инертното възприемане на подобни проблеми като невидими. Това от своя страна възпрепятства и прилагането на законовите мерки.

Факт е, че проблемите на домашното насилие се фокусираха в обществените дискусии в България неотдавна. В нашето общество, както в повечето традиционни патриархални общества, тези проблеми са били прикривани, непризнавани, отричани, вследствие на което нямаше действащи институционализирани механизми за оказване на съдействие. Липсата на обществена нагласа, склонността да се неглижира подобно проблематика, не предпоставяше и създаване на инструментариум за оценяване на опасностите, планиране на мерки за подкрепа и безопасност, възстановяване и реинтегриране. Затова разбирането на домашното насилие, неговите форми на разпространение, както и въздействието му върху индивидите и обществото търси своята актуализирана нормативност, което включва и детерминирането на философската гледна точка върху този феномен.

Разработването на темата за домашното насилие от философска гледна точка включва навлизане по-дълбоко в основните концепции, теории и етични съображения, които могат да хвърлят светлина върху този широко разпространен проблем.

Самото дефиниране на домашното насилие обхваща различни форми на насилствено поведение, което се случва в интимните отношения, включително физическо, емоционално, психологическо и сексуално насилие. Статистиката на различните прояви на домашно насилие, като насилие от интимен партньор, насилие над деца, насилие над възрастни хора и разпространението на такива инциденти е както в конкретни региони, така и в световен мащаб.

Дълбоките физически, психологически и социални последици от домашното насилие върху жертвите, семействата и обществото като цяло формират дългосрочни ефекти в процесите на предаване на насилието между поколенията.

Философските възгледи за домашното насилие могат да включват различни перспективи, например:

Етични перспективи:

- как различните етични рамки могат да осигурят представа за разбирането на домашното насилие,
- какви трябва да са подходите, които наблягат на защитата на правата и свободите на индивидите,
- утилитаризма и консеквенциализма, които оценяват общото благосъстояние и причинените вреди,
- етиката на добродетелта, която се фокусира върху развитието на характера и моралните добродетели.

Социални и политически перспективи:

- включват анализи на феминистките теории и неравенството между половете, за да подчертаете как дисбалансът на властта и социалните структури допринасят за домашното насилие

- важни са концепцията за потисничеството, теорията за социалния договор и ролята на държавата в предотвратяването и справянето с домашното насилие.

При анализа на причините за домашното насилие трябва да се изследват редица фактори:

- Психологически и индивидуални фактори: които допринасят за домашното насилие, като цикъл на насилие, научено поведение, проблеми с психичното здраве и злоупотреба с вещества.
- Социокултурни фактори: влиянието им върху домашното насилие, включително роли и очаквания на половете, патриархални системи, обществени норми и културни нагласи към насилието.
- Структурни фактори: въздействието на структурни фактори като икономическо неравенство, бедност и наличието на правни и институционални системи за подкрепа при изострянето или смекчаването на домашното насилие.

Философски гледни точки за интервенцията за справяне с домашното насилие:

- Превенция и образование: Необходимо е задълбочено обсъждане на значението на програмите за превенция и образователните инициативи, насочени към насърчаване на здрави взаимоотношения, комуникационни умения за прекъсване на цикъла на насилие, спорване на социалните норми и стереотипи
- Правни и политически интервенции: Проучване ролята на правните мерки за защита, наказателни последици и създаване на услуги за подкрепа и помощ за жертвите на домашно насилие.
- Подходи за възстановително правосъдие: Обмисляне потенциала на практиките за възстановително право-

съдие, които се фокусират върху рехабилитация, отговорност и социално адаптиране както за жертвите, така и за извършителите.

Създаването на актуална нормативност в постпатриархалното ни общество естествено акумулира нови етични съображения и предизвикателства:

- Балансиране на индивидуалната автономия и защита: Разглеждане на етичните дилеми около напрежението между зачитането на индивидуалната автономия и гарантирането на безопасността и благосъстоянието на жертвите.
- Етични последици от стратегиите за интервенция: Оценяване на етичните последици от различни стратегии за интервенция, като потенциала за ретравматизация или непредвидени последствия.
- Културен релативизъм и междукултурни перспективи: предизвикателствата на справянето с домашното насилие в различни културни контексти, навигирането на културния релативизъм и разработването на културно чувствителни подходи за намеса.

Как медиите могат да помогнат за справяне с домашното насилие?

Медиите играят решаваща роля при формирането на обществените възприятия, повишаването на осведомеността и влиянието върху социалните нагласи. Ето няколко начина, по които медиите могат да помогнат за справяне с домашното насилие:

1. Образование и осведоменост:

- Осигуряване на точна информация: Медиите могат да образоват обществеността относно различните форми на домашно насилие, разпространението му и въздействието върху хората и обществото. Насърчаване на раз-

бирането на динамиката на злоупотребата, включително дисбаланс на властта, тактики за контрол и цикъл на насилие.

- Предизвикване на стереотипите: Медиите могат да предизвикат вредните полови стереотипи и да популяризират здрави модели на взаимоотношения, за да противодействат на нормализирането на насилието. Изобразяването на разнообразна и ненасилствена динамика на взаимоотношенията може да помогне за прекъсване на цикъла на насилието.
- Повишаване на осведомеността за наличните ресурси: Медиите могат да разпространяват информация за линии за помощ, услуги за поддръжка и ресурси на общността за пострадали/жертви, като им предоставят информация за това къде да потърсят помощ и подкрепа.

2. Отговорно съобщаване:

- Точно отразяване: Медийните организации трябва да информират точно за случаите на домашно насилие, като избягват обвиняването на жертвите и сензациите. Отговорното информиране може да помогне за изместване на фокуса от проверката на жертвите към отговорността на извършителите и необходимостта от промяна в обществото.
- Повишаване чувствителността на езика и визуалните материали: Медиите трябва да използват чувствителен и неексплоататорски език и визуални материали, когато съобщават за домашно насилие.
- да избягват да романтизират или омаловажават насилието, тъй като то може да увековечи вредни стереотипи и погрешни схващания.
- Защита на поверителността: трябва да осигурят защита на самоличността на пострадалите от домашно насилие

и да поддържат тяхната поверителност, когато докладват за конкретни случаи. Това помага за предотвратяване на по-нататъшна виктимизация и гарантира тяхната безопасност.

3. Сътрудничество и партньорства:

- Сътрудничество с експерти и организации: Медиите могат да работят в партньорство с експерти по домашно насилие, организации и групи за застъпничество, за да разработят точно и завладяващо съдържание. Това сътрудничество може да гарантира, че медийните информации са в съответствие с най-добрите практики и се справят със сложните реалности на домашното насилие.
- Представяне истории на потърпевши и оцелели: Споделянето на техните истории може да хуманизира проблема и да повиши осведомеността за преживяванията и предизвикателствата, пред които са изправени засегнатите от домашно насилие. Предоставяйки платформа за споделяне на техните разкази, медиите могат да помогнат за прекъсване на мълчанието и намаляване на стигмата.

4. Насърчаване на превенцията и интервенцията:

- Подчертаване усилията за превенция: Медиите могат да покажат програми за превенция, инициативи и истории за успех, насочени към справяне с домашното насилие. Подчертаването на положителното въздействие на усилията за превенция може да вдъхнови другите и да създаде импулс за промяна.
- Насърчаване на участието на общността: Медиите могат да насърчат участието и ангажираността на общността чрез насърчаване на местни инициативи, възможности за доброволци и събития, свързани с превенцията и намесата на домашното насилие.

- Улесняване на публични дискусии: Медийните платформи могат да създават пространства за публични дискусии относно домашното насилие, като хостват панелни дискусии, интервюта и дебати с участието на експерти, пострадали и лидери на общността. Тези разговори могат да предизвикат обществените норми, да генерират съпричастност и да насърчават колективната отговорност.

5. Медийна етика и обучение:

- Етични насоки: Медийните организации трябва да разработят и да се придържат към етични насоки, които се отнасят до поднасянето и изобразяването на домашно насилие. Тези насоки могат да осигурят отговорна журналистика, да сведат до минимум вредата и да насърчат чувствителността.
- Обучение на журналисти: Осигуряването на журналисти и медийни професионалисти обучение относно домашното насилие; репортажи, информиращи за травми; изтъкване на етични съображения. Това обучение може да им даде знания и умения, необходими за отговорно разглеждане на чувствителни теми.
- Влияние и обхват: Като използват своето влияние и обхват, медиите могат да допринесат значително за справяне с домашното насилие чрез оформяне на обществените нагласи, предизвикване на норми и насърчаване на култура на уважение и ненасилие.

Изследването на домашното насилие от философска гледна точка е важно за разбиране на първопричините, ефективно справяне с проблема и насърчаване на социалната промяна. По-нататъшни изследвания и сътрудничество между философски, психологически, социологически и правни полета може да задълбочи разбирането и разработването на по-всеобхватни стратегии за борба с домашното насилие.

Библиография:

1. ЗАКОН за защита от домашното насилие (Загл. изм. – ДВ, бр. 102 от 2009 г., в сила от 22.12.2009 г.)

2. https://www.bing.com/ck/a?!&&p=b10dbb322c14c994JmltdHM9MTY4NjAwOTYwMCZpZ3VpZD0xMTczMTFmNi02ZWViLTY2YTEtM2I3Yy0wMWM0NmYyZTY3OGMmaW5zaWQ9NTE2Mw&ptn=3&hsh=3&fclid=117311f6-6eeb-66a1-3b7c-01c46f2e678c&psq=%d0%bf%d1%83%d0%b1%d0%bb%d0%b8%d0%ba%d0%b0%d1%86%d0%b8%d0%b8+%d0%b7%d0%b0+%d0%b4%d0%be%d0%bc%d0%b0%d1%88%d0%bd%d0%be+%d0%bd%d0%b0%d1%81%d0%b8%d0%bb%d0%b8%d0%b5&u=a1aHR0cHM6Ly93d3cuanVzdGljZS5nb3Zlcm5tZW50LmJnL2FwaS9wYXJ0L0dldEJsb2I_aGFzaD03QzMwOTAwRENBQjNDMURBMjNBOTMzNzFDOEM1NzBDNg&ntb=1

3. www.humanrightsguide.bg/bg/temi/domashno-nasilie

4. https://www.mvr.bg/gdnp/дейности/превенция/мвр-съветва

5. https://knowhowcentre.nbu.bg/efekti-na-domasno-nasilie-nad-deca/ Домашно насилие. Мерки за защита. – Имаш право – адвокат (imashpravo.bg)

ВЛАСТОВИТЕ ОТНОШЕНИЯ ПО ПОЛОВ ПРИНЦИП КАТО ПРЕДПОСТАВКА ЗА МЕЖДУ- И ВЪТРЕПОЛОВА ДИСКРИМИНАЦИЯ

Доц. д-р Ангелина Марковска,
Катедра „Политически науки“,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий

Резюме: Половата принадлежност като социална конструкция е ключов фактор, който се проявява и въздейства върху властовите отношения в една социално-политическа система. Йерархията, основана на полов принцип, детерминира съществуването и функционирането на големи икономически, политически и социални структури (системи). В същото време, политиките и властовите отношения, установени в личната сфера, в семейството и междуличностните взаимоотношения, формират властовите отношения на всички равнища в обществото. Настоящата разработка изследва и обобщава отговорите на въпроси, свързани с механизмите, по които властта може да бъде използвана като инструмент за дискриминацията по полов принцип.

Ключови думи: пол, власт, дискриминация, политическо поведение, политическа роля, стереотипи

Увод

Половата дискриминация се проявява в различни форми – от неравни заплати и липса на равни възможности за кариерно развитие до сексуална и емоционална злоупотреби. Между-половата дискриминация визира неравното третиране на лица поради половата им принадлежност, основаващо се на предположения и стереотипи, свързани с пола. Вътреполовата дискриминация, от своя страна, се отнася до дискриминацията и неравното третиране, които произтичат от самите полови групи. Неравенството между половете в рамките на дадена група може да бъде резултат от различни фактори като социалните очаквания, стереотипите и неравен достъп до власт и ресурси.

Властовите отношения по полов принцип играят съществена роля в тази дискриминация. Те могат да бъдат основа за установяване на неравновесие във властните позиции и да доведат до експлоатация, малтретиране и злоупотреба с властта от страна на една полова група по отношение на друга.

1. Дефиниция за власт

Властта бива разбирана в две направления: „власт-над“ и „власт-за“. Властта-над концептуализира способността да се упражнява контрол над и да се насочва поведението на друг човек, докато властта-за се отнася до капацитета да се определи края или възможните сценарии за развитие на поредица от събития.

Властта може да бъде разглеждана като присъща на отделната активна личност или като залегнала в основата на по-широки исторически, политически, икономически и социални сили. И в двата случая властта повлиява върху възможностите на гражданите за действие – пряко или непряко.

Във всичките си нюансирани дефиниции властта има силни нормативни импликации – дали определени процеси притежават или не властова компонента, определя дали ще бъдат възприети като потискащи или либерални, като пасивни или активно ориентирани за промяна. Размишленията върху въпроса как осмисляме властта, могат да послужи за репродуциране и подсилване на властови структури и отношения, или алтернативно, да ги променят или разрушат.

2. Полът като система от властови отношения

Полът, разбиран като съвкупността от роли, поведения и отношения, които обществото дефинира като подходящи за мъжете или за жените, формира властовите отношения на всички нива на функциониране на общество, явявайки се едновременно предпоставка за, следствие от и механизъм за установяване на отношения на власт – от интимната сфера на домакинството до най-високите нива на политическа организация.

Половите роли са властови отношения и полът е инструмент за и проявление на „властта-над". При по-високите обществени структури и институции разпределението на властта до голяма степен се случва въз основа на половите роли. Възможно е и властовите отношения, установени между мъжете и жените, да са първообразът или стереотипът ни за възприемане на феномена „власт".

Един от най-значимите фактори и модели за разпределението на „властта-над" и „властта-за" е неравнопоставеността между мъжете и жените. Феминизмът акцентира върху доминацията на мъжете над жените като „най-всепроникващото, институционализирано и пагубно отношение на „власт-над" в света" (Koester 2015; Haugaard 2010). В много случаи „женстве-

ността“ се свързва с това да бъдеш безвластен, съобразителен и покорен, а „мъжествеността“ – обратно – с упражняването на „власт-над“ и принуждаването на другите да вършат това, което е в твой интерес. Така разграничението мъже – жени се оказва не само отношение на различие, но и на власт и безвластие. Силата и безсилието също са стереотипно и полово обусловени.

Самото понятие за „власт-над“ е тясно свързано с представата за „мъжественото“ преживяване на света като обитаван от враждебни други, които познаваме през отношението на противопоставяне и конкуренция и с които въпреки това трябва да поддържаме социални взаимоотношения с цел оцеляване. От друга страна, „властта-за“ се свързва с „женствената“ активност, чиято цел не е доминация, а по-скоро изграждане и разширяване на капацитета у другите (напр. в ролята на жената като майка, полагаща грижи за дома и семейството).

За разлика от властта на мъжете над други мъже, властта на мъжете над жените е установена „в интимен контекст, като ежедневие“. Тази динамика на властовите отношения в „интимната“ сфера взаимодейства с динамиките на властта в „публичната“ или обществената сфера. Изследвания и анализи на властовите отношения в Етиопия например подчертават, че „политическите властови структури са научени, или интернализирани чрез властовите отношения в семейството от ранна възраст: мъжете са по-висшестоящи от жените, по-възрастните – от по-младите“ (Nordlund 2014).

Нещо повече, полът може да бъде разглеждан като един от инструментите, служещи за разпределението на властта, заедно с тези, основани на етническа принадлежност и класа. Въпросните инструменти /или системи често определят в своята съвкупност разпределението на властта в дадена обществена организация.

Доминантната позиция на мъжете спрямо жените води до неравномерно разпределение на материалните блага и възможности за оказване на влияние или натиск. Така например, до началото на XXI век в богатите капиталистически страни като Съединените американски щати, средните приходи на мъжете са средно двойно по-големи от средните приходи на жените; мъжете имат десет пъти по-голямо политическо влияние от жените в световен мащаб (измерено посредством репрезентацията на двата пола в Конгреса и Сената); мъжете упражняват по-голям контрол върху корпоративното развитие (преглед на мениджърските екипи на големи компании) и държат контрола върху инструментите за упражняване на насилието под формата на оръжия и въоръжени сили (Connel 1997). Всички тези материални предимства могат да бъдат наречени „патриархална печалба".

3. Властовите отношения по полов принцип като предпоставка за между – и вътреполова дискриминация

Въпреки че като цяло „патриархалната печалба" е привилегия на мъжете, тя не представлява предимство за специфични групи мъже, които страдат наравно с жените от поддържането на неравноправие, основано на половите стереотипи. Такива са например мъжете с хомосексуална ориентация, които стават жертва на предразсъдъци и насилие заради възприетите ригидни модели за „мъжественост" и властови отношения в половото общуване. Мъжете, дискриминирани заради цвета на кожата си, също страдат от несправедливото овластяване на групите в обществото – според статистиката, при тях случаите на насилие с летален край са значително повече, отколкото при белите мъже.

Интересът на мъжете, въплътен в „патриархалната печалба“, е в дисонанс с личната им свързаност с определени жени – майките, съпругите, сестрите, дъщерите им и др., които в ролята си на значими обекти могат да бъдат основа за мъжката мотивация относно необходимостта от реформиране на обществото и установяване на равнопоставеност. Например, съпругът би искал неговата партньорка да бъде в безопасност от обиди и насилие, да бъде възнаграждавана справедливо за труда си и да получава най-добрата възможна здравна помощ; бащата би искал дъщеря му да бъде защитена от сексуален тормоз в училище, да има достъп до всички видове образование и възможност да се развива във всички професионални поприща като уверена и автономна личност (Стоянова-Енчева 2020).

4. Пол и политика

Междуполовите отношения обхващат различни практически сфери, затова и политиките насочени към коригиране на полово обусловената неравнопоставеност, са неизбежно комплексни и често противоречиви.

Постигането на справедливост във властовите отношения означава премахване на доминацията на мъжете в държавно, професионално и семейно отношение и превенция на насилието над жените. Това изисква преформулиране на типично половите стереотипи, например асоциативното свързване на жените с красота и статус, а на мъжете – с популярност и власт.

Необходими мерки са осигуряването на равнопоставено заплащане за положения труд, справедливо разпределение на домакинските задължения и равен достъп до образование и професионална реализация. Установяването на справедливи отношения между маргинализираните по полов, етнически,

расов или друг признак обществени групи би означавало премахване на хомофобията, реструктуриране на хетеросексуалните отношения по хоризонтала – като основани на реципрочност, а не на йерархия, и премахване на представата за дефиниране на мъжествеността посредством насилие и доминация (Tronvoll 2003).

Различията в разпределението на властта могат да бъдат елиминирани единствено с противопоставяне на отношенията на доминация, а успешната стратегия за промяна изисква цялостен поглед към политиките за осигуряване на социална справедливост и възможностите за равнопоставено овластяване.

Заключение

Разбирането на пола като социална и историческа конструкция, дава възможност за по-добро разбиране на властовите отношения, водещи началото си от семейната сфера и обуславящи функционирането на по-високите социални, политически и икономически структури.

Половите роли като властови отношения и модел за разбирането ни за „власт-над“ играят значима роля в установяването на неравноправие и доминация, а неравното овластяване на обществени групи засилва явленията на дискриминация и насилие като по този начин се възпрепятства пълноценното развитие на цялата общност.

Възможните решения на проблема би трябвало да се насочат към преформулиране на половите стереотипи, премахване на отношенията на доминация, превенция на насилието и дискриминацията, както и в осигуряване на равни възможности и задължения чрез целенасочено овластяване на потиснатите обществени групи.

Библиография:

1. Стоянова-Енчева, Олга (2020) Равенството на половете еволюция и актуални проблеми Полова диференциация в академичната страна. Том 1, ИВИС, Велико Търново, стр. 55 – 63;

2. Connell, R.W. (1997). Gender Politics for Men. International Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 17 Iss 1/2 pp. 62 – 77, http://dx.doi.org/10.1108/eb013292;

3. Haugaard, M. (2010). Democracy, political power, and authorit. Social Research: An International Quarterly 77 (4);

4. Koester, D. (2015). Gender & Power. Developmental Leadership Program Concept Brief;

5. Nordlund, P. (2014) 'PEA, Power Analysis and Gender: Experiences from Working with Sida's Power Analysis Guide'. Presentation to OECD-DAC Workshop on Gender and Statebuilding;

6. Tronvoll, K. (2003) The Culture of Power in Contemporary Ethiopian Political Life. Sida Studies No. 10.

МЪЛЧАЛИВОТО НАСИЛИЕ

Цвета Велчева
НВУ „В. Левски“ – гр. Велико Търново
ОКС – „магистър“,
спец. „Национална и регионална сигурност“

Резюме: В доклада се разглежда проблемът за домашното насилие като взаимоотношение между партньорите през призмата на възпитанието, раздялата в семействата и търпимостта и мълчанието при наличие на насилствени прояви

Ключови думи: домашно насилие, взаимоотношения, раздяла, възпитателни модели

В свят, в които техниката взема връх над отношенията на хората към своите близки, приятели, колеги и т.н се вижда тенденция за безмълвно насилие, което според мен все още не е осъзнато. В по отдавднашни времена на нашите баби и дядовци насилието е било физически изразено докато сега се забелязва постоянно и постепенно вербално насилие над хората. Да започнем да разглеждаме едно дете, то се ражда с чисто съзнание и чиста душа, но как го посрещаме ние? Още от първата година на неговия живот започват да му се пускат песни и приказки през телефона или телевизора. Още тук се нарушават базовите потребности от ласка, грижа и сигурност във връзката родител-дете. Приказките, които баба така слад-

ко и увлекателно четеше пред печката и приспивните песнички липсват. Така този все още чист индивид започва развитие с изградени дефицити, като без да осъзнава светът го лишава от топлината на любовната ласка, комуникация, игра. Аз като човек роден между двете поколения мога да кажа, че имах щастието да изживея едно детство свързано с игри навън, ходене по селата и от време на време по едно здраво шамаросване и тук идва другия въпрос дали и това е било правилно възпитание. Сега всички Европейски закони и закрила на детето отричат възпитанието с потупване, като някак си смятат, че да оставиш на детето изборът да прави каквото си иска е най-добрия вариант и да се изгради като личност, но дали е така? Както вече споменах индивида още от малък губи връзка с родителите, които все по-често оставят децата с телефон, таблет или плейстеишан от което те стават по затворени, необщителни, сприхави и т.н, започват да обиждат да се бият и никой не е в състояние да ги спре, защото казват те са малки и го правят несъзнателно. И ето тук още в ранна възраст се забелязва насилието, което светът мълчаливо започва да насажда. Има и такива, които са пораснали с бой и крясаци и съответно това в един по-късен етап е прието за нормална среда и се пренася в ежедневието. Но някак си от явното насилие според мен човек по може да избяга, докато другото, което не се вижда трудно се улавя и човек започва да го осъзнава много, по- късно, ако въобще го осъзнае и вероятноста да се откъсне от него е много по малка. Смятам, че това поведение в по-голям аспект идва, защото цели две поколения изживяват живота си с мисълта „какво ще кажат хората“, вместо да се вглеждат по-често в себе си и своите нужди. Срещала съм много хора, които търпят дадено поведение или ситуация било то изневяра, било безразличието на партньора им, като загърбват своите нужди и желания само заради изграденото концепция „какво ще ка-

жат хората“. Други пък търпят, защото така им е вменено още от детството че жената е домакиня, а мъжът носи прехраната. Но някак си по голямата част, като че ли не осъзнава, че тези времена са отминали и всеки в този живот трябва да поема отговорност. Имам позната жена която вече двайсет години се бори с този вид насилие от страна на мъжа си, стои си вкъщи, в семейния бюджет не са предвидени разходи за кафета, екскурзии, само готви чисти и има само задължения мога да кажа, че голяма част от нещата относително прие, но на каква цена? Това според мен се случва в по-голяма част от семействата от една страна жената страда, но според мен и мъжът също не е удовлетворен от семейния живот. Дали, обаче тези хора разбират това? Смятам, че наблюдавайки от страни виждам само как колкото повече единия поема и понася отговорностите в едно семейство толкова повече другия изпада в апатично състояние на безразличие и безхаберие. Колко по-лесно щеше да бъде, ако мълчаливото насилие, което проявяват един към друг, беше изразено чрез любов, разбирателство взаимопомощ. От тук, според мен, идва и моментът с изневярата от страна на единия, а в някои случаи и на двамата партньори. Търсейки нещата, които не намира в къщи, започва да ги компенсира навън, но според мен и това е една заблуда, че ще намериш нещо повече, може в началото да ти се струва така, но мисля, че вместо да се трупат емоции и енергия извън къщата съвсем спокойно тази енергия може да се пренасочи в дома. Да вземем за пример жена, която живее с мъжа си като цяло имат добро семейство и погледнато от страни нямат проблеми, но това е само видимата част. Вглеждайки се виждаме една нещастна жена, която бива недооценена и използвана от мъжа си, т.е. пак да стигнем до насилието, което не се вижда. Тя става, отива на работа, но знае, че като се прибере ще завари все същата разхвърляна къща, печката и пералнята, които я чакат

и мъж, който най-спокойно си гледа мача без да го интересува дали жена му е уморена, дали има нужда от нещо, този вид невидимо насилие на мен ми изглежда доста страшно, защото без да разбираш и някой без дори и да подозира бива смачкан и унижаван. Но най-лошото е, че и децата са подложени, те не разбират или по точно не знаят, кое е нормалното поведение попиват това, което виждат. И след време ще сметнат, че това е нормалното поведение и когато срещнат (ако срещнат) някакъв отпор ще останат първо изненадани, а после и гневни защо не са разбрани.

Но да излезем от семейната среда, този вид насилие все по-често започва да се среща на улицата, на работното място, което кара хората да бъдат нещастни. В повечето големи предприятия хората биват мачкани, като уж правата на човека един вид много се разискват в пространството, но действителността е съвсем различна, за да запази своята работа, която както знаем в България е доста ниско платена и трудно достъпна (за хора без „връзки"). Човек се подлага на всякакви унижения и е принуден да търпи всички настроения на своите началници, това се случва предимно в малките населени места. Също така излизайки от вкъщи срещаме все по нещастни и стресирани хора, което влияе и на нашето настроение и психика качвайки се в автобус, такси, ние се натъкваме на същото отношение. Прибирайки се в къщи, пускайки телевизора биваме облъчвани само от лоши новини, не мога да си спомня от кога не съм пускала новини и от там да не говорят за поскъпналия живот, за поредното убийство, за високите цени на енергията. Не мога да кажа от кога нищо позитивно не са казали. Хората биват безмълвно и мъчително насилствани от близки и непознати като в някой случаи е напълно неосъзнавано. Но крайния резултат е видим за всички виждаме едни нещастни затворени в себе си хора. Някой от по-младите виждайки и

още не дотам погълнати от ежедневието се опитват да избягат като напуснат страната мислейки си, че ще попаднат на нещо по добро, някои успяват и започват един не лесен, но спокоен живот поне от към битовата част. Други погълнати от самотата, която срещат започват да се чувстват още по-зле и да се затварят в себе си. Не знам какво би помогнало за получаване на цялостното щастие, като имам предвид в дома, в работата, навън, но смятам, че хората първо трябва да се научат някак си да се вглеждат в себе си, да започнат да се харесват и обичат, за да могат да обичат и харесат околния. Но това никак не ми изглежда лесно имайки предвид с това, което започнах от малки децата стават жертва на техниката и технологиите. Които не те учат как да прегърнеш човек, как да го утешиш, как до го целунеш за лека нощ или за добро утро. И ако до сега някак си все някой знаеше как да живее пълноценно, въпреки че по мое време ни забраняваха да изживяваме емоциите си на обществено място, но все пак до някаква степен сега могат от време на време да се видят, но след още едно поколение смятам, че съвсем ще изчезнат. И светът ще се напълни с нещастни и зомбирани хора с еднаква идентичност. Гледам сега младите, които да кажем все още излизат някъде, но не за да се забавляват заедно, да си разкажат някоя случка или просто кой как е прекарал денят си, а за да седнат някаде било то на кафе или в мола и да си пишат по телефоните, това не мога все още да го проумея, да отида с някой приятел и да си мълчим, а те мълчат и се наслаждават на технологиите. Сигурно не знаят как се провежда разговор, как да се смеят и да се забавляват, а след време си представям, че няма да имат нужда да излизат от къщи, ще го смятат за излишно хабене на време и енергия, ще се гладат през екраните и ще им бъде достатъчно. И тук пак бих се върнала на създаването на семейство от хора, които ще бъдат лишени или по точно осакатени до голяма степен от

преживявания, резултатът според мен ще бъде ужасяващ. От друга страна като се замисля може би няма и да имат нужда от създаването на семейство в сегашният му вариант. От едната страна жената ще си каже ще му чистя, ще му слугувам, за готвене не споменавам, защото все по-малко хора им се занимава било мъж или жена. От друга страна мъжът ще сметне, че даването на пари решава всички проблеми, пълноценната комуникация не е необходима, а за съжаление това е и примера за идното поколение.

В заключение гледайки развитието на младите и децата, защото аз имам и тийнейджър, който е вечно недоволен от нещо като например защо ходя на училище като нищо не мога да чуя в час, защото всички крещят и дете в градина, което също все е недоволно и то не от нещо друго, а от децата, които според него са много лоши, обиждат и все искат да се сбият, смятам че все още има надежда, ако хората сами осъзнаят към какво ги тласка светът. Надявам се, че все още има някаква надежда хората да почнат да възприемат себе си, а после и светът с любов. Не мога да се съглася, че прибирайки се в къщи уморени, защото всеки е уморен след работа било психически, било физически трябва да внасяме притъпените отрицателни емоции в семейството си и по-точно върху близките и най-любими хора. Нужно е съвсем малко – вечер след работа, родителите да обърнат поне малко внимание на своите деца, да седнат да поговорят, да вечерят заедно като споделят чувства и емоции от изминалия ден, да прочетат преди лягане приказки или да им изпеят детска песничка, а не както при повечето млади, а все по-често се забелязва и в по възрастните да пускат телефона и телевизора, изключвайки се от светът, който ги заобикаля, като нанасят мълчаливо и къде съзнавано къде не насилие спрямо хората около себе си.

Но както вече казах, в свят, в който ценностите все повече започват да избледняват, тенденцията за щастливи и усмихнати хора все по често намалява.

ОБЗОР НА ПРОВЕДЕНАТА КОНФЕРЕНЦИЯ ЗА ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ В БЪЛГАРИЯ

Гл. ас. д-р Петя Трифонова-Димитрова
Катедра „Психология“, ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“

Резюме: Представяне на конференция за домашното насилие в България и начините за неговото ограничаване.

Ключови думи: домашно насилие, конференция, превенция

ДАТА НА ПРОВЕЖДАНЕ: 21.04.2023 г.

МЯСТО НА ПРОВЕЖДАНЕ: ВТУ „СВ.СВ.КИРИЛ И МЕТОДИЙ“, КОРПУС №5 КАБ. 400

МОДЕРАТОРИ НА СЕКЦИЯТА: ПРОФ. ДН КРАСИМИРА ПЕТРОВА И ГЛ. АС. Д-Р ПЕТЯ ТРИФОНОВА-ДИМИТРОВА

Уважаеми колеги, днес сме се събрали за откриване на конференцията – теоретико-приложна за домашното насилие, която е в контекста на проект: „*Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики“, финансиран от Фонд Активни граждани България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2014-2021 г.“*

Конференцията се проведе при следния дневен ред:

1. Кой кой е – следва кратко представяне на участниците в конференцията и информация за тези, които отсъстват от събитието, но са подготвили и изпратили доклади.

2. Кратка анотация на проекта – Христина Георгиева – ръководител на проекта. Краткото представяне се допълва от Галя Иваонова – координатор на проекта.

3. Представяне на социалните услуги в община В.Търново от Росица Димитрова – директор на Дирекция „Социални услуги и здравеопазване“ – гр. В.Търново, с акцент върху трудностите и възможностите за превенция и оказване на подкрепа при домашно насилие.

4. Представяне на дейността на Кризисен център В .Търново от Наталия Петкова – директор на центъра.

5. Представяне от дейностите в Кризисен център за деца жертви на трафик или пострадали от насилие – с. Балван, област В.Търново – Виктория Иванова

6. Споделяне на опит от работата си с извършители и жертви на домашно насилие от представителите на РУ – гр. В.Търново – Петър Недялков и Невен Инджов.

7. Проф. Петрова представи накратко резултатите от монографичното изследване на тема: „*Изследване на етнопсихологическите и културните особености на българското семейство в контекста на насилието, основано на пола*“

8. Гл. ас. д-р Петя Трифонова-Димитрова представи резултатите от двата наръчника, свързани с проекта, а именно: „*Ние сме с вас – превенция и работа с домашното насилие*“, „*Публични политики спрямо полово-ролевите стереотипи и нагласи, водещи до насилствени отношения в българското семейство /политики и практики/*“.

9. Представяне на докладите.

10. Дискусия след представянето на докладите. Акцентите в докладите бяха насочени към: трудностите, съпътстващи специалистите, работщи с хора, жертви на насилие; възможни решения, превантивни мерки, добри практики, споделяне на опит и др., отразени в докладите.

11. Заключение – основното заключение от конференцията е свързано с убедеността, че домашно насилие има и вероятно няма да изчезне напълно, но то трябва да бъде в поносими граници; да се засили гражданската нетърпимост спрямо него, да се създадат адекватни нормативни документи и координационен център със статистически данни, както и с превантивни мерки, обхващащи образователната, социалната и правоохранителната дейност в България. Друг основен извод е, че възпитателните и социализиращите модели следва да бъдат такива, че да не се допускат прояви на никаква форма на насилие в обществото, да се променят традиционните степреотипи и нагласи към насилието, да се повиши обществената сензитивност в посока на нетърпимост спрямо извършителите на домашното насилие и адекватни мерки спрямо жертвите.

12. Закриване на конференцията.

Завършваме с един цитат:

„*Ако искаме да се борим с дискриминацията и несправедливостта срещу жените, трябва да започнем от дома, защото ако една жена не може да бъде в безопасност в собствената си къща, тогава не може да се очаква да се чувства в безопасност навсякъде*.“ – Айша Тарям

РЕЦЕНЗИЯ

на сборник от научно-практическа конференция

на тема:

„НАСИЛИЕТО В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО“

Проф. д-р Тодор Минев

Сборникът от научно-практическата конференция е много полезен и актуален. Домашното насилие в последните няколко години придобива все по-заплашителни размери, което налага и организирането на точно такива събития, каквато е конференцията „Насилието в българското семейство“. В нея са представени научни постановки за различни страни, характеристики и прояви на домешното насилие, опита на различни специалисти в превенцията и оказването на подкрепа на извършителите и жертвите на насилието, както и работещи модели и добри практики в това направление. Споделянето на опит е ценно, затова защото отразява реални случаи, реални ситуации и стратегии за осветляване на пътищата и начините за ограничаване на всички форми на домашно насилие като неглижиране, физическо, емоционално, икономическо, сексуално насилие и комбинацията от тях. Чрез статиите в този сборник се постига и още една важна задача – да се сензитивира общността за този социален феномен, който засяга обществото не само у нас, но и по цял свят.

Част от докладите засягат определено теоретични постановки, свързани с насилието – дефиниране на понятието,

видове проявления, форми на насилие, фактори и условия за появата му и т.н. Другата част от докладите разглеждат по-частни случаи на нагласи и стереотипи, свързани с домашното насилие, а една немалка част от докладите са насочени към търсене и споделяне на стратегии за справяне или затруднения при справянето с този проблем. Затова смятам, че сборникът покрива целия спектър от теоретични, практически и методически въпроси, отнасящи се до насилието в различните му измерения.

Направеният кратък анализ ми дава основания да препоръчам издаването на сборника с доклади и неговото по-широко представяне, тъй като той ще бъде полезен както за тесните специалисти, така и за по-широка аудитория.

СБОРНИК С ДОКЛАДИ
ОТ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИЯ
НА ТЕМА:

НАСИЛИЕТО В БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО

проведена на 21.04.2023 г. в гр. Велико Търново

ПО ПРОЕКТ

„Социалнопсихологическа биография на насилието в българското семейство и интерпретиране на етнопсихологическите особености спрямо европейските ценности и политики“, който се осъществява с финансовата подкрепа на Исландия, Лихтенщайн и Норвегия по Фонд Активни граждани България в рамките на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

www.activecitizensfund.bg

ОРГАНИЗАТОР: ВТУ „Св.св.Кирил и Методий“,
Катедра „Психология“, Философски факултет

СЪОРГАНИЗАТОР: Женско Сдружение „Екатерина Каравелова“ – гр. Силистра

◆

Формат 60x84/16

Печатни коли 15,5

◆

FABER – (062) 600 650; гр. Велико Търново 5000, ул. „Гара Велико Търново“ 1

www.faber-bg.com

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Фонд Активни граждани България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Женско сдружение „Екатерина Каравелова“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Фонд Активни граждани България.